

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK

3'04⁽³⁹⁾

**KRAJOWE CENTRUM DORADZTWA
ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU**

Wydawca:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu,
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax: 820-19-71
e-mail: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl
www.cdr.gov.pl

Rada Programowa:

Edward Arseniuk, Marek Kłodziński, Andrzej Kowalski,
Jędrzej Krupiński, Seweryn Kukuła, Aleksander Lewczuk,
Antoni Mickiewicz, Walenty Poczta, Stefan Pruszyński,
Izabela Sikorska-Wolak, Aleksander Szeptycki, Bogdan M. Wawrzyniak

Zespół Redakcyjny:

A. P. Wiatrak (redaktor naczelny),
A. Bartkiewicz, E. K. Chylek, J. Kania, W. Kujawiński,
E. Matuszak, A. Swulińska-Katulaska, S. Zawisza,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmantowska

Druk:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu
Zlecenie nr 51/2004, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

BOGDAN KLEPACKI: Procesy przystosowawcze przedsiębiorstw rolniczych do zmieniających się warunków gospodarowania	5
WŁODZIMIERZ DZUN: Duże gospodarstwa rolne w procesie dostosowywania się do funkcjonowania na wspólnym rynku rolnym UE	16
BOŻENA TAŃSKA-HUS, MARCIN ORLEWSKI: Prawne aspekty funkcjonowania gospodarstw wielkoobszarowych w UE i w Polsce	27
JOANNA SMOLUK, WŁADYSŁAWA ŁUCZKA-BAKUŁA: Aktualna sytuacja rolnictwa ekologicznego w Unii Europejskiej i w Polsce	35
HENRYK RUNOWSKI: Efektywność produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw ekologicznych	47
WOJCIECH ZIĘTARA: Ekonomika produkcji mleka w Polsce	63
BARBARA WYRZYKOWSKA: Wpływ spółdzielni mleczarskiej na przemiany w gospodarstwach mlecznych na przykładzie OSM w Zambrowie	77
DANUTA DUBICKA, MARIA J. ORŁOWSKA: Analiza produkcji mleka wybranej rolniczej spółdzielni produkcyjnej na tle polskiego sektora mleczarskiego	88
FRANCISZEK KAPUSTA: Przemiany i efektywność indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce	95
KAZIMIERZ ŁĘCZYCKI: Techniczne uzbrojenie pracy w gospodarstwach rolniczych – tendencje zmian w latach 1995-2001	106
JERZY CHOTKOWSKI: Kierunki zmian na rynku nasion rolniczych	116
ANDRZEJ PIOTR WIATRAK: Uspołecznienie procesu przygotowania i realizacji strategii rozwoju gminy	126
BOGDAN WAWRZYNIAK, B. WOJTASIK: Tendencje zmian poziomu wykształcenia ludności rolniczej	137
NAZAR KUDŁA: Rozwój doradztwa rolniczego na Ukrainie i możliwości wykorzystania polskich doświadczeń	148

INFORMACJE

EUGENIUSZ KOŚMICKI: Ludowa wiedza o pogodzie i jej współczesna ocena	157
NOWOŚCI WYDAWNICZE	161

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

BOGDAN KLEPACKI: Farme adjustment process to change farming conditions	5
WŁODZIMIERZ DZUN: Large farms in process adjusting to kelter on common agricultural market UE	16
BOŻENA TAŃSKA-HUS, MARCIN ORLEWSKI: Legal aspects of large-size farms management in EU and Poland	27
JOANNA SMOLUK, WŁADYSŁAWA ŁUCZKA-BAKUŁA: The current situation of the organic farming in the European Union and in Poland	35
HENRYK RUNOWSKI: Productive and economic effectivity of ecological farm	47
WOJCIECH ZIETARA: Economics of milk production in Poland	63
BARBARA WYRZYKOWSKA: The inflence of DIaRY cooperatives oN the changes in diary farms om the example of zambrow cooperatives	77
DANUTA DUBICKA, MARIA J. ORŁOWSKA: Milk production analysis in selected diary cooperatives in the background of Polish diary sector	88
FRANCISZEK KAPUSTA: Changes and their effectiveness of individual farms in Poland	95
KAZIMIERZ ŁĘCZYCKI: Provision of technical work equipment on farms, with its tendency of changes in the period of 1955-2001	106
JERZY CHOTKOWSKI: Directions of changes on the agricultural seed market	116
ANDRZEJ PIOTR WIATRAK: The socjalisation process of preparation and realisation strategy of development commune (gmina)	126
BOGDAN WAWRZYNIAK, B. WOJTASIK: Trends in education level changes of rural population	137
NAZAR KUDŁA: Development of agricultural advisory in Ukrain and possibility of opportunity from the polish experiences	148

INFORMACJE

EUGENIUSZ KOŚMICKI: Folkloric knowledge of the weather and its present appreciation	157
PUBLISHING NEWS	161

ARTYKUŁY

BOGDAN KLEPACKI

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

PROCESY PRZYSTOSOWAWCZE PRZEDSIĘBIORSTW ROLNICZYCH DO ZMIENIAJĄCYCH SIĘ WARUNKÓW GOSPODAROWANIA

*W nadchodzących latach przedsiębiorstwo
będzie organizacją stale przekształcającą się,
to znaczy zdolną antycypować przyszłe warunki
funkcjonowania, stale i szybciej adaptującą się
do otoczenia niż konkurenci, aby coraz bardziej
umacniać swoją pozycję na rynku.*

Benoit Grouard, Francis Meston

1. Wstęp

Dla typowego mieszkańca wsi przez tysiąclecia najcenniejsza była realizacja potrzeby stałości, stabilności i bezpieczeństwa. Cenione było poczucie trwałości i niezmienności. Dopiero w dziewiętnastym wieku pojawił się fetysz postępu, zgodnie z którym zmienność uznano za stan pożądany i prowadzący do doskonalenia. W sposób idealizujący uznano nawet, że innowacje, nowości, czy też oryginalność są ukierunkowane postępowo z samej natury rzeczy. Potrzeba było kilkudziesięciu lat, aby zrozumieć, iż zmiany same w sobie nie muszą mieć zawsze charakteru pozytywnego, zaś problem ich kreowania i przebieg ma o wiele bardziej skomplikowany, wielokierunkowy charakter.

Polska w ostatnich piętnastu latach przeżyła wielkie zmiany, związane zwłaszcza z transformacją ustrojową. Zmiany te dotyczą polskiego społeczeństwa jako całości, a szczególnie mocno odczuwane przez ludność wiejską i rolników oraz ich rodziny. W opracowaniu podejmujemy próbę analizy tego zagadnienia

od strony nacisków na zmiany, pewnych reguł społecznych, następnie przygotowania i przeprowadzenia zmian, a także wyboru strategii na poziomie pojedynczych jednostek gospodarczych. Wykorzystamy tu relatywnie nową koncepcję traumy kulturowej, odniesionej do warunków wiejskich.

2. Psychosocjologiczne aspekty gruntownych zmian społeczno-gospodarczych

Analizując zachowania i postawy ludzi przy wprowadzaniu zmian można stwierdzić, iż nawet przemiany najbardziej korzystne, postępowe wywołują jednocześnie szereg reakcji i odczuć negatywnych, określanых jako trauma, ze szczególnym zwłaszcza naciskiem na traumę kulturową [Sztompka 2000]. Kultura, przez którą rozumie się między innymi uznane przez ludzi wartości, normy, wzorce, symbole, reguły, czy sens jest bowiem szczególnie wrażliwa na zmiany. Jako źródło psychologiczne traumy można uznać przekonanie większości ludzi, iż ciągłość, pewność, stabilność, bezpieczeństwo, przewidywalność sytuacji, w tym dotyczące własnej pozycji poszczególnych osób są wartościami samymi w sobie.

W czasach obserwowanej obecnie zmienności otoczenia globalnego i regionalnego istnieją wyraźne powody do ujawnienia się traumy. Jej skala jest tym większa, im zmiany są gwałtowniejsze, obejmują szerszy zakres zagadnień, są głębokie i niespodziewane. A zmiany który dotknęły polskie społeczeństwo w latach dziewięćdziesiątych, zwłaszcza zaś ludność rolniczą, były bardzo gwałtowne, zaskakujące i głębokie, a także objęły wiele aspektów życia, zarówno społecznych, jak i gospodarczych.

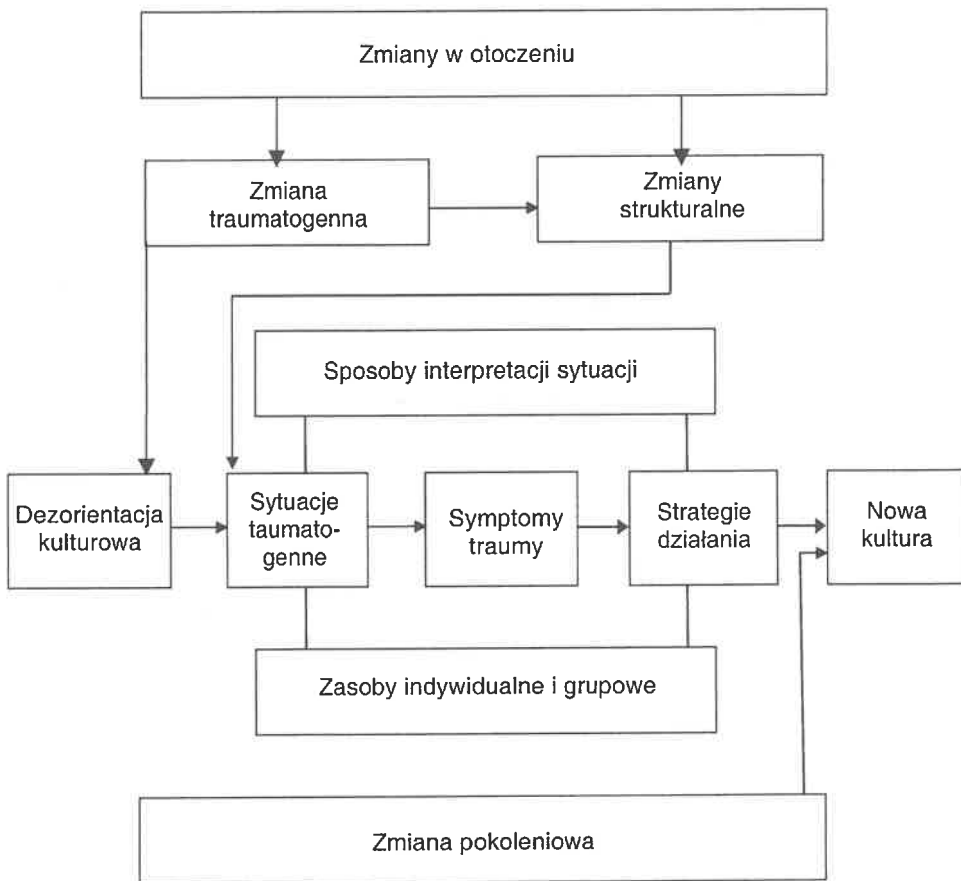
Klasyczny przebieg powstawania sytuacji traumatogennych i procesu przystosowywania do zmian w skali społecznej przedstawiono na rysunku 1.

Przyczyny wymuszania zmian mogą tkwić zarówno wewnątrz, jak i zewnątrz organizacji. Podstawowe z nich wynikają jednak ze zmian w jej otoczeniu. Zdaniem Gościńskiego [1989] najważniejszych jest tu osiem dziedzin, stanowiących źródła nacisku na organizacje i przedsiębiorstwa, a mianowicie:

- władze państwowe, w tym ich oddziaływanie w zakresie regulacji prawnych, systemu podatkowego, traktatów handlowych itd;
- rynek, zwłaszcza natężenie konkurencji, zmiany cen i ich tendencje itp.;
- technika, w tym nowe technologie, innowacje, wiedza;
- warunki ekonomiczne, regulacje, sytuacja i zjawiska ekonomiczne;
- surowce i energia, szczególnie dostęp do nich, ceny, substytucja i nowe zastosowania;
- aktywa społeczne, np. edukacja, etyka pracy, kwalifikacje, umiejętności, rynek pracy;

- kultura, w tym system wartości, wzorce zachowań, etyka zawodowa, kultura organizacyjna.

Rysunek 1

Schemat zmian z uwzględnieniem powstawania traumy kulturowej

Źródło: Opracowano na podstawie: Sztompka P. (2000): Trauma kulturowa. Druga strona zmiany społecznej. *Master of Business Administration*, nr 5 (46).

Inaczej determinanty zmian klasyfikuje S. P. Robbins [1987], który określa je jako siły inicjujące zmiany (*forces initiating change*). Wymienia on bowiem zarówno elementy otoczenia, jak też tkwiące w samym przedsiębiorstwie, a mianowicie:

- a) zmiany wewnątrz przedsiębiorstwa związane np. ze zmianą jego celów,
- b) zakup nowego wyposażenia, np. wprowadzenie robotów,
- c) braki siły roboczej, zwłaszcza w dramatycznych sytuacjach historycznych, takich jak wojny,

- d) wprowadzenie wysoko rozwiniętych systemów przetwarzania informacji,
- e) decyzje rządowe, zarówno o rosnącym, jak i malejącym zaangażowaniu regulacyjnym,
- f) zmiany o charakterze makroekonomicznym, takie jak wzrost stopy procentowej przy udzielaniu kredytów,
- g) zmiany znaczenia związków zawodowych i stopnia zorganizowania grup pracowników,
- h) wzrastający nacisk grup konsumentów,
- i) połączenie lub nabycie przedsiębiorstw,
- j) gwałtowne zmiany cen lub dostępności surowców,
- k) działania konkurencji na rynku,
- l) spadek morale pracowników,
- ł) wzrost obrotów przedsiębiorstwa,
- m) gwałtowne pogorszenie się sytuacji wewnętrznej lub międzynarodowej,
- n) niedobór wysokokwalifikowanych kadr do kierowania dużymi, skomplikowanymi przedsiębiorstwami,
- o) spadek zysków.

Turbulencje w otoczeniu mogą mieć różny zakres. Zmiany drobne nie wywołują na ogół większych problemów, dostosowania są relatywnie proste. Gorzej jest w przypadku zmian rozległych, głębokich, takich jak transformacja ustroju. Następuje wówczas dezorientacja kulturowa pokaźnych grup społecznych. Zaczynają bowiem być ważne inne wartości, zmieniają się cele działania i postawy ludzkie. Tworzy się więc typowa sytuacja traumatogenna. Jako jej główne objawy można wymienić następujące [Sztompka 2000]:

1. Brak zaufania ludzi do instytucji i innych obywateli;
2. Występujące poczucie bezsilności, apatia wielu osób i ich grup;
3. W działaniu zaczyna dominować orientacja na dzień dzisiejszy;
4. Pojawia się nostalgia za przeszłością;
5. Wielu ludziom towarzyszą stale niepokoje i lęki zarówno co do bezpieczeństwa fizycznego, jak też dotyczącego przetrwania w biznesie, czy o możliwość utrzymania rodziny;
6. Mają miejsce masowe dyskusje, spory i następuje mobilizacja ruchów społecznych, w tym także nad reakcją, a więc reakcja mocniejsza od bodźców ją wywołujących.

W Polsce lat dziewięćdziesiątych symptomy traumy można dostrzec w znacznych odłamach grup społecznych, zwłaszcza wśród ludzi biedniejszych, w tym w szerokim zakresie na terenach wiejskich. Powstaje więc pytanie, co robić aby poziom niepokojów społecznych obniżyć. Nie wchodząc w szczegóły można

stwierdzić, iż są dwie grupy sposobów wpływania na przyspieszenie przełamania sytuacji traumatycznej, a mianowicie:

1. Działania ekonomiczne i polityczne, zwłaszcza wykazanie niezbędności reform, przejściowego charakteru kosztów z nimi związanych, ukazanie bliskości dokonania zamierzonego przełomu, prezentacja wizji lepszej przyszłości, a zwłaszcza udowodnienie sensowności ponoszonych wyrzeczeń, np. tego pokolenia dla dobra kolejnych;
2. Tworzenie ułatwień w wejściu na scenę gospodarczą, polityczną, społeczną itd. następnych pokoleń, przyspieszenie rotacji pokoleń, zwłaszcza w gospodarstwach rodzinnych, przy przygotowaniu, dostosowaniu następców ich do nowej sytuacji w formie poprawy edukacji, kształcenia, szkoleń; z punktu widzenia praktycznego nie do przecenienia jest tu rozwój szkolnictwa na każdym szczeblu, zwłaszcza w terenach gospodarczo zapóźnionych.

3. Przeprowadzanie zmian w mikroskali

Zmiany na poziomie gospodarstw i przedsiębiorstw są nieuchronne. Świat przełomu tysiącleci osiągnął niespotykane w historii przyspieszenie gospodarcze i kulturowe, w rozwoju produkcji i usług, a także w sferze społecznej. Środki komunikacji masowej spowodowały względne skrócenie dystansów między różnymi krajami, kulturami, ludźmi. Wywołały wzrost konkurencji nie tylko z pobliskimi ośrodkami, lecz także w skali globalnej. Rolnicy polscy konkurują więc z rolnikami prawie z całego świata. Oznacza to, że nie ma możliwości utrzymania stanu obecnego i każdy rolnik, który chce nadal gospodarować oraz uczestniczyć w rynku, musi być elastyczny, dokonywać kierunkowo poprawnych zmian.

Dla skutecznego przeprowadzenia zmian w przedsiębiorstwie czy innej organizacji niezbędne jest przygotowanie i przeprowadzenie pewnych etapów. Wykorzystując opracowanie Grouarda i Mestona [1997], dotyczące wprowadzenia dużego przedsiębiorstwa, a nie drobnego gospodarstwa rolniczego, można przedstawić je następująco:

1. Określenie wizji zmian; w przypadku rolnictwa wizja ta dla konkretnego gospodarstwa musi nawiązywać do szerszej perspektywy, opracowanej na poziomie kraju, czy rejonu, między innymi odpowiadającej na pytanie w jakim kierunku rolnictwo powinno się rozwijać, czy z tendencją do intensyfikacji, do produkcji ekologicznej, bądź zintegrowanej;
2. Pobudzanie do zmian; chodzi tu zwłaszcza o tworzenie klimatu w kraju sprzyjającego zrozumieniu potrzeby i nieuchronności zmian;
3. Przyspieszenie procesu zmian; doprowadzenie do zrozumienia, że niezbędne zmiany wprowadzane wcześniej są mniej kosztowne i bardziej efektywne od zmian spóźnionych, wręcz wymuszonych;
4. Pilotowanie zmian; w przypadku gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych ważna może być rola tzw. zewnętrznego agenta zmian, a więc np. doradcy rolnego, czy osoby celowo zatrudnionej przez grupę producentów;

5. Realizowanie zmian, czyli konkretne wdrożenie, dobrze już wcześniej przygotowane merytorycznie i psychologicznie;
6. Kształtowanie współuczestnictwa w procesie zmian; rolnik nie może sam wymuszać zmiany, korzystna jest współpraca, współudział w tym procesie członków rodziny czy współpracowników;
7. Kierowanie aspektami emocjonalnymi zmian; w trakcie przeprowadzania zmian należy oczekiwać nie tylko sytuacji pożądaných, lecz mogą także ujawniać się dodatkowe problemy, czy skutki odbiegające od zamierzeń, trzeba być na to przygotowanym i wspierać także pozostałych uczestników procesu zmian;
8. Kierowanie zmianami w podziale i sposobach sprawowania władzy, inne rozłożenie obowiązków i odpowiedzialności w rodzinie lub między pracownikami;
9. Kształtowanie nowych kompetencji i postaw członków rodziny lub pracowników; intensywne, stałe komunikowanie się.

Problem w zarządzaniu zmianami polega na tym, że dotychczasowe rozpoznanie i opracowanie od strony teoretycznej dotyczy głównie wielkich przedsiębiorstw, czy korporacji. Brak jest opracowań uwzględniających specyfikę jednostek rodzinnych, a więc gospodarstw rodzinnych, warsztatów usługowych, czy drobnego rzemiosła. Specyfika ta wynika z faktu niewielkich rozmiarów przedsiębiorstw, a w związku z tym dysponujących niewielkimi środkami finansowymi zatrudniających małą liczbę osób. Ponadto, przedsiębiorstwa te są rozproszone, nie zorganizowane. Stąd realizacja części z wymienionych wyżej etapów musi być powierzona osobom z zewnątrz. Dotyczy to zwłaszcza czterech pierwszych punktów, w których rolnik, czy drobny przedsiębiorca może tylko uczestniczyć. Pojawia się bowiem pytanie, co może zrobić sam rolnik, gdzie poszukiwać wsparcia i na czyją pomoc może liczyć. Niejako w sposób naturalny nasuwają się takie osoby jak doradcy rolni, bądź osoby zatrudnione przez stowarzyszenia i grupy producentów, samorząd, izby rolnicze. Wydaje się, że dotychczas instytucje te nie doceniają problematyki dostosowań i zarządzanie zmianami nie znajduje się na liście priorytetów ich działania.

Zmiana może obejmować różne elementy funkcjonalne. Jako bardzo ważne obszary zmian można uznać:

- czynnik ludzki,
- zasoby przedsiębiorstwa o charakterze rzeczowym,
- organizacja przedsiębiorstwa,
- kultura organizacyjna,
- technologia wytwarzania,
- jakość produkcji.

Nie rozwijając tematu można stwierdzić, iż w każdym z tych obszarów istnieje wiele nieprawidłowości lub nie wykorzystanych szans. Stąd też gospo-

darstw rolnicze są jednym z ważniejszych obszarów do działania w zakresie zarządzania zmianami.

W ramach reakcji na nacisk środowiska gospodarstwo, czy przedsiębiorstwo może przyjąć kilka strategii postępowania. Poniżej przedstawiamy ich klasyfikację według Bartola i Martina [1991]:

1. Bierność, a więc brak reakcji; może być sposób skuteczny przy drobnych siłach nacisku, nie mających istotnego wpływu na biznes oraz przy braku pozytywnych koncepcji zmian u rolnika lub wśród kadry kierowniczej,
2. Adaptacja, czyli dostosowanie się przedsiębiorstwa do warunków stworzonych przez ten nacisk, w ramach tej samej branży poprzez:
 - a) zmiany w zasobach, np. poprzez zakup ziemi, najem dodatkowych (zwolnienie) pracowników, inwestycje produkcyjne w środki trwałe,
 - b) zmiany w strukturze sprzedaży, uproszczenie produkcji lub jej specjalizacja, rezygnacja z niektórych mniej opłacalnych kierunków produkcji na rzecz innych, wyżej dochodowych itp.,
 - c) zmiany w skali produkcji poprzez wzrost rozmiarów produkcji jednoodrodnej w drodze powiększania gospodarstwa, powiększania stad zwierząt, wielkości pól itd.,
 - d) obniżenie jednostkowych kosztów wytwarzania poprzez pogłębianie wiedzy fachowej, zmiany w technologii produkcji, wspólne z innymi producentami zakupy środków trwałych, ograniczenie strat mechanicznych oraz powodowanych przez agrofagi itd.,
 - e) rozpoznanie i wykorzystanie zewnętrznych, korzystnych okoliczności rozwojowych, np. w postaci nisko oprocentowanych kredytów preferencyjnych, dotacji uzyskanych od fundacji krajowych i zagranicznych, zwolnień podatkowych, pomocy służby rolnej lub innych instytucji eksperckich, wykorzystanie wzorców działania firm odnoszących sukcesy itd.,
3. Oddziaływanie na otoczenie poprzez:
 - a) aktywność polityczną, a więc i udział w tworzeniu zasad prawnych i ekonomicznych funkcjonowania gospodarki,
 - b) tworzenie nowych przedsiębiorstw, ich łączenie, zakładanie korporacji itd.,
 - c) otwieranie nowych pól współpracy międzynarodowej, zawieranie kontraktów, negocjacje, wspólne przedsięwzięcia z innymi podmiotami gospodarczymi itp.
4. Zmiana pola działania przedsiębiorstwa:
 - a) całkowita rezygnacja z dotychczasowego kierunku i podjęcie innego, nie związanego z poprzednim działaniem; może to być zmiana kierunku produkcji, ale także wyjście z rolnictwa,

b) dywersyfikacja działalności na obszary:

- pokrewne, z wykorzystaniem dotychczasowych zasobów przedsiębiorstwa, jak np. świadczenie usług maszynami gospodarstwa, działalność agroturystyczna,
- nowe, nie związane z dotychczasowymi kierunkami zainteresowań biznesu, np. podjęcie się przez rolnika roli przewodnika wycieczek po okolicy, budowa pola golfowego, czy uruchomienie przetwórnictwa owocowo-warzywnego w gospodarstwie rolniczym, przeznaczenie budynków gospodarstwa na hurtownię lub hale dla produkcji nie rolniczej.

Spośród tych strategii praktycznie wszystkie są możliwe do zastosowania, jednak dla rolników indywidualnych mało realną jest strategia oddziaływania na otoczenie. Są oni bowiem rozproszeni przestrzennie i mało zorganizowani. Jedyną bardziej realną opcją w ramach tej grupy jest łączenie się z innymi rolnikami w grupy producentów, czy tworzenie stowarzyszeń producentów określonych produktów i z tej pozycji podejmowanie rozmów z kontrahentami – dostawcami środków produkcji lub odbiorcami produktów rolniczych.

Nieco inaczej strategię rozwoju grupuje Centrum Badania Opinii Społecznej [Strategie... 1993], według którego można wyróżnić:

- strategię aktywności i rozwoju, którą przyjmuje 20 – 30% rolników;
- strategię przeczekania (50 - 55% rolników);
- strategię wycofania się (20 – 25% rolników).

Przyjęcie określonej strategii, poza strategią bierności lub wycofania się, wymaga działania, i to coraz bardziej energicznego. Wielu rolników już to sobie uświadomiło. Z badań Brodzińskiego [2000], przeprowadzonych w północnej Polsce wynika, że 39,5% rolników planowało powiększenie obszaru gospodarstwa, 25,5% chciało zmienić kierunek produkcji, a 11,7% podjąć specjalizację w produkcji zwierzęcej. Jednak wielu rolników nadal zmian się obawia. W tym miejscu warto więc zastanowić się nad przyczynami oporu przed istotnymi zmianami wykazywanymi przez rolników. Do odpowiedzi wykorzystamy opracowanie, wprowadzone nie ukierunkowane na rolników, lecz jako systematyka ogólna, jednak także przydatne wobec tej grupy zawodowej [Hamer 1998, 2000]:

1. Lęk przed nieznanym;
2. Brak pełnej informacji;
3. Brak zaufania do osób proponujących zmiany;
4. Brak oparcia w autorytetach;
5. Brak zaufania do ludzi;
6. Przykre doświadczenia z przeszłości;
7. Przewidywanie najgorszych skutków;
8. Niechęć do uczenia się;

9. Obawa przed utratą statusu społecznego;
10. Zagrożenie poczucia siły;
11. Obawa utraty tego, do czego jesteśmy przyzwyczajeni;
12. Brak natychmiastowych korzyści;
13. Lęk przed błędem;
14. Niechęć do eksperymentowania;
15. Bierność;
16. Nawyki;
17. Lęk przed obniżeniem poczucia własnej godności;
18. Zła forma psychofizyczna (irytacja, przemęczenie, frustracja);
19. Mało twórczy klimat w zespole;
20. Złe stosunki między ludźmi (np. w rodzinie);
21. Uległość wobec zdania większości;
22. Syndrom grupowego myślenia (złudzenie nieomyślności).

Opory te, jeśli chcemy liczyć na sukcesy w gospodarowaniu, muszą być eliminowane, a przynajmniej minimalizowane. Nie jest bowiem prawdą, iż wystarczy udostępnić rolnikom środki finansowe, znaleźć rynki zbytu na płody rolne, a rolnicy już sami sobie poradzą. Niewątpliwie część z nich faktycznie szybko odnajdzie się w nowej rzeczywistości, dla wielu poprawa sytuacji dochodowej i pewność zbytu ich produktów umożliwi wyeliminowanie pewnej grupy oporów (np. braku poczucia bezpieczeństwa, czy bierności), jednak większości takie warunki nie wystarczą.

4. Podsumowanie

1. Zmiany w rolnictwie, gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych są niezbędne i nieuniknione. Są one wymuszone turbulencją w otoczeniu rolnictwa. Problemem nie jest więc poszukiwanie odpowiedzi na pytanie czy dokonywać zmian, lecz jakie zmiany i w jaki sposób przeprowadzić. Rolnicy muszą mieć poczucie potrzeby zmian. Wielu z nich jednak obawia się ich dokonywać lub po prostu nie wie co zrobić.
2. Dotychczas nauka zarządzania zmianami zajmowała się wielkimi przedsiębiorstwami i organizacjami. Okazuje się jednak, że niezbędne jest inne podejście do tego zagadnienia. Gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolnicze są zbyt małe i słabe, aby pojedynczo zmiany o charakterze strategicznym przeprowadzić. Ważne staje się włączenie w przygotowanie zmian jednostek ułożonych ponad przedsiębiorstwem. Niskie zorganizowanie rolników jest bardzo silną przeszkodą w przygotowaniu klimatu i koncepcji zmian.

Niezbędne jest więc wsparcie samoorganizowania się rolników w grupy producenckie lub w ramach innych form współpracy. Pomocą w tym względzie mogłyby być służby doradcze Ośrodków Doradztwa Rolniczego oraz organizowane przez Izby Rolnicze.

3. Dotychczas uznawano, iż zarządzanie zmianami jest sprawą prywatną poszczególnych rolników. Rolnicy, którzy nie poradzą sobie po prostu wypadną z gospodarowania. Jest to niewłaściwe w stosunku do rolników i całego społeczeństwa, które nie może być nowoczesne i bogate wówczas, gdy jedna czwarta ludności znajduje się w bardzo złej sytuacji ekonomicznej. Kształtowanie umiejętności zarządzania zmianami w pojedynczym gospodarstwie czy przedsiębiorstwie przestaje być zagadnieniem prywatnym, nabiera bowiem charakteru społecznego.

LITERATURA

1. BARTOL K. M., MARTIN D. C. (1991): Management. McGraw-Hill, Inc. New York.
2. BRODZIŃSKI Z. (2000): Procesy innowacyjne w indywidualnych gospodarstwach rolnych Północnej Polski. Roczniki Naukowe SERiA, tom II, zeszyt 5.
3. GOŚCIŃSKI J. (1989): Cykl życia organizacji. PWE, Warszawa.
4. GROUARD B., MESTON F. (1997): Kierowanie zmianami w przedsiębiorstwie. Jak osiągnąć sukces. Poltext, Warszawa.
5. HAMER H. (1998): Rozwój przez wprowadzanie zmian. CEM, Warszawa.
6. HAMER H. (2000): Psychologiczna interpretacja oporu rolników wobec reform w warunkach transformacji ustrojowej. Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 40.
7. KLEPACKI B. (1997): Produkcyjne i ekonomiczne przystosowania gospodarstw prywatnych do zmian warunków gospodarowania. Wyd. SGGW, Warszawa.
8. ROBBINS S. P. (1987): Organization Theory: Structure, Design and Applications. Prentice-Hall International, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey.
9. Strategie adaptacyjne rolników. (1993) CBOS, Warszawa.
10. SZTOMPKA P. (2000): Trauma kulturowa. Druga strona zmiany społecznej. Master of Business Administration, nr 5 (46).

BOGDAN KLEPACKI

PROCESY PRZYSTOSOWAWCZE PRZEDSIĘBIORSTW ROLNICZYCH DO ZMIENIAJĄCYCH SIĘ WARUNKÓW GOSPODAROWANIA

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano teoretyczne aspekty zmian w zarządzaniu gospodarstwami i przedsiębiorstwami rolniczymi. Autor ukazał psychologiczny i socjologiczny aspekt tego procesu. Pokazano typy strategii rozwoju gospodarstw rolnych, etapy zmian i powody oporu wobec nich. Podsumowując stwierdzono, że zarządzanie zmianami w małych gospodarstwach rolniczych jest inne w porównaniu z tym samym zarządzaniem w dużych przedsiębiorstwach rolniczych. Istnieje potrzeba zorganizowanej pomocy w tym zakresie z zewnątrz tych przedsiębiorstw, np. przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego.

BOGDAN KLEPACKI

FARME ADJUSTMENT PROCESS TO CHANGE FARMING CONDITIONS

SUMMARY

In the paper the theoretical aspect of change management in farm and enterprise have been presented. An author showed the psychological and sociological aspects of this process. On the enterprise level showed the types of development strategy for farm, the stages of change and reasons of resistance to changes. Finally author stated that change management in small farms is different compared with the same management in large enterprise and have to organised with help from out of farms, for example from extension service.

WŁODZIMIERZ DZUN
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN

DUŻE GOSPODARSTWA ROLNE W PROCESIE DOSTOSOWYWANIA SIĘ DO FUNKCJONOWANIA NA WSPÓLNYM RYNKU ROLNYM UE

Wstęp

Rolnictwo polskie znajduje się w przededniu sytuacji, w której będzie musiało konkurować z rolnictwem innych krajów na wspólnym rynku rolnym UE. Formalnie proces przygotowywania się naszego rolnictwa do tej sytuacji rozpoczął się na początku lat 90-tych, po deklaracji Polski o woli wstąpienia do UE. Wydaje się, że podstawowym celem polityki rolnej w tym okresie powinno było być, ukształtowanie w rolnictwie polskim odpowiednio licznej grupy dużych (silnych) ekonomicznie gospodarstw rolnych zdolnych do normalnego (nie tylko poprzez niską opłatę pracy) konkurowania na wspólnym rynku rolnym UE. Przyjrzyjmy się więc grupie dużych gospodarstw rolnych, jej transformacji, sprawności gospodarowania i perspektywom rozwoju w warunkach integracji Polski z UE.

1. Gospodarstwa rolne duże ekonomicznie

Od końca lat 70-tych w UE stosuje się porównywanie gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej wyliczonej na podstawie sumarycznej produkcji rolnej. Do tego celu stosuje się Europejską Jednostkę Wielkości (ESU)¹ wyliczoną w oparciu o koncepcję Standardowej Nadwyżki Bezpośredniej. Na podstawie obliczonej wielkości tych jednostek (ESU) gospodarstwo zaliczane jest w praktyce do 5 klas wielkości ekonomicznej gospodarstw.²

¹ 1 ESU jest to wielkość zmienna w związku z inflacją i aktualnie stanowi równowartość 1200 euro. Standardowa Nadwyżka Bezpośrednia jest nadwyżką średniej z trzech lat wartości produkcji określonej działalności rolniczej nad średnią z tego okresu wartością kosztów bezpośrednich w przeciętnych dla danego rejonu warunkach gospodarowania.

² bardzo małe do 8 ESU; małe 8-16 ESU; średnie 16-40 ESU; duże 40-100 ESU; bardzo duże 100 i więcej ESU.

Analiza naszych gospodarstw pod względem ich wielkości ekonomicznej przy zastosowaniu Europejskiej Jednostki Wielkości (ESU) pozwala stwierdzić, że w 2002 r 96,5% ogółu gospodarstw rolnych w naszym kraju prowadzących produkcję rolną (łącznie z gospodarstwami poniżej 1ha UR) znajduje się w grupie gospodarstw małych (słabych) ekonomicznie (do 16 ESU – nadwyżka do 76,2 tys. zł), 2,9% w średnich (16-40 ESU - nadwyżka od 76,2-190,5 tys. zł) i tylko 0,6% (13,1 tys. gospodarstw) w grupie dużych i bardzo dużych ekonomicznie (powyżej 40 ESU - nadwyżka ponad 190,5 tys. zł). Na pokreślenie jednak zasługuje to, że w okresie lat 1996-2002 nastąpił wyraźny wzrost liczby (z około 3 tys. do ponad 13 tys.) i udziału (z 0,15 do 0,6%) dużych ekonomicznie gospodarstw rolnych w naszym rolnictwie [Systematyka...2003].

Duże ekonomicznie gospodarstwa rolne występują we wszystkich grupach obszarowych, choć oczywiście z różnym natężeniem. W strukturze wewnętrznej tej klasy gospodarstw aż 14,4% z nich albo nie posiada UR albo posiada gospodarstwa.

Tabela 1

Struktura gospodarstw rolnych w Polsce na tle krajów UE
według wielkości ekonomicznej w ESU

Wyszczególnienie	Rok	Wartość ESU				
		do 8	8 - 16	16 - 40	40 - 100	>100
Polska	1996	96,1	3,7	3,7	0,15	0,15
	2002	89,6	6,9	2,9	0,44	0,16
Belgia	1999	0,0	3,9	32,9	47,4	15,5
Dania	1999	0,0	22,1	27,4	31,4	19,1
Niemcy	1999	0,0	19,3	42,4	31,6	6,7
Francja	1999	0,0	11,8	43,0	35,9	9,3

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: [Systematyka...2003] i [Pocztą 2003].

Duże ekonomicznie gospodarstwa rolne występują we wszystkich grupach obszarowych, choć oczywiście z różnym natężeniem. W strukturze wewnętrznej tej klasy gospodarstw aż 14,4% z nich albo nie posiada UR albo posiada gospodarstwa o areale do 10 ha. Są to przede wszystkim gospodarstwa drobiarskie, ogrodnicze, szkółkarskie ale także coraz częściej specjalizujące się w trzodzie chlewnej. Natomiast bardzo charakterystyczne jest to, że bardzo niewielkie odsetki tej klasy gospodarstw są ze średnich grup obszarowych 10-20 ha - 8,3% i 20-30 ha - 7,4% a więc z grup w których dominują gospodarstwa typowe dla rolnictwa polskiego a więc wielostronne, aktualnie z przewagą produkcji roślinnej przede wszystkim zbóż i ziemniaków. Jednocześnie należy odnotować, że prawie 70% tej klasy gospodarstw to gospodarstwa ponad 30 ha (14,7% - 30-50 ha, 18,5% - 50-100 ha i 36,6% gospodarstwa ponad 100 ha). Jeśli chodzi o udział dużych ekonomicznie gospodarstw w poszczególnych grupach obszarowych to wzrasta on wraz ze wzrostem areалу danej grupy od około 0,1% w grupie 0-10 ha UR i jest bardziej znaczący dopiero w grupie 50-100 ha - prawie 21% i bardzo

duży w grupie obszarowej ponad 100 ha UR - prawie 71%. Średni areal dużego ekonomicznie gospodarstwa wynosi 214 ha UR [Systematyka...2003]. Można więc powiedzieć, że decydujące znaczenie dla wzrostu ilościowego dużych ekonomicznie gospodarstw rolnych ma zdecydowana poprawa struktury agrarnej naszego rolnictwa a w szczególności rozwój grupy gospodarstw o areale 100 ha i więcej.

Kolejnym interesującym problemem jest struktura dużych ekonomicznie gospodarstw rolnych pod względem typu produkcji rolnej³. Duże gospodarstwa rolne wyróżniają się na tle ogółu gospodarstw rolnych znacznie wyższym poziomem specjalizacji (tabela 2). W 2002 r. do gospodarstw specjalistycznych należało 43,5% ogółu gospodarstw rolnych w naszym kraju (w Unii Europejskiej odpowiednio 83%) i ponad 72% gospodarstw dużych ekonomicznie. Przy tym wskaźnik ten jest dla dużych ekonomicznie gospodarstw jest zaniżony. Duży udział w tej klasie ekonomicznej gospodarstw wielostronnych np.: „różne uprawy i różne zwierzęta” wynika z tego, że specjalizują się one w kilku kierunkach produkcji, na co pozwala im ich duży areal gospodarstwa.

W porównaniu do ogółu gospodarstw rolnych w strukturze gospodarstw dużych ekonomicznie jest zdecydowanie większy udział gospodarstw ogrodniczych (odpowiednio 12,1 i 2,7) oraz gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi (odpowiednio 34,5 i 5,8) natomiast zdecydowanie mniej gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym.

Tabela 2

Gospodarstwa duże ekonomicznie według typu produkcji na tle ogółu gospodarstw rolnych w kraju (w %)

Gospodarstwa	Ogółem gospodarstwa w kraju	Gospodarstwa duże ekonomicznie		
		ogółem	duże	b. duże
Specjalistyczne:	43,5	72,4	74,7	65,8
– uprawy polowe	18,5	18,1	15,1	26,5
– uprawy ogrodnicze	2,7	12,1	13,7	7,6
– uprawy trwałe	3,7	2,4	2,3	2,8
– chów zwierząt – opasy	12,8	5,3	6,0	3,2
– chów zwierząt – pasze treściwe	5,8	34,5	37,6	25,7
Mieszane:	56,5	27,6	25,3	34,2
– chów zwierząt różnych	20,9	9,1	10,3	5,7
– różne uprawy i różne zwierzęta	26,2	15,8	12,8	24,4
– uprawy różne	9,4	2,6	2,0	4,0

Źródło: Obliczenie i zestawienie własne na podstawie [Systematyka...2003], op. cit.

³ Zgodnie z klasyfikacją stosowaną w UE GUS dokonał na podstawie PSR 2002 próby ustalenia typów rolniczych gospodarstw rolnych. Typ rolniczy określono dla gospodarstw rolnych powyżej 0,5 ESU to jest dla 1362,7 tys. gospodarstw, a więc tylko dla niecałych 63% ogółu gospodarstw rolnych prowadzących w 2002 r. działalność rolniczą.

2. Gospodarstwa rolne duże obszarowo

Jak wskazywano już wyżej zasadnicze znaczenie dla rozwoju grupy gospodarstw silnych ekonomicznie miało przyspieszenie tempa kształtowania się dużych obszarowo gospodarstw rolnych. Jeśli przyjmiemy, że dużym obszarowo gospodarstwem rolnym jest gospodarstwo 100 ha UR i więcej, a taki próg jest adekwatny do porównywanych krajów UE, to ich udział w strukturze naszego rolnictwa był i jest stosunkowo niewielki. Przed 1990 r. były to przede wszystkim tak zwane gospodarstwa uspołecznione. Duże gospodarstwa rolne na początku przemian ustrojowych funkcjonowały także w ramach sektora prywatnego. Z analizy danych PSR 1996 wynika, że z istniejących w 1996 r. indywidualnych gospodarstw rolnych aż 981 gospodarstw w 1990 r. gospodarowało na więcej niż 100 ha UR. W sumie w 1990 roku było około 5 tysięcy dużych obszarowo gospodarstw rolnych.

Przemiany ustrojowe i nowe liberalne regulacje makroekonomiczne wprowadzone na początku lat 90-tych, a w szczególności likwidacja PGR oraz zniesienie norm obszarowych dla gospodarstw indywidualnych rozpoczęły proces rozwoju i kształtowania prawie całkowicie nowej grupy dużych obszarowo gospodarstw rolnych. Przede wszystkim należy odnotować wyraźny wzrost ilościowy tej grupy gospodarstw. Jeśli na początku lat 90-tych takich gospodarstw było około 5 tysięcy to w 1966 r., a więc po zakończeniu procesu pierwotnego rozdysponowania gruntów popegerowskich, już 6,66 tysięcy, a w 2002 r. 7,42 tysięcy. Jednak udział tej grupy gospodarstw w użytkowaniu ziemi rolniczej nieznacznie się zmniejszył. Jeśli w 1990 r. gospodarstwa te użytkowały prawie 4,2 mln ha ziemi rolniczej to w 1996 r. niecałe 3,8 mln, a w 2002 r. 3,5 mln, a więc odpowiednio około 22%, 21,8% i 20,7% ogółu użytków rolnych w kraju.

Zasadnicze zmiany, można powiedzieć ustrojowe, zaszły w strukturze prawnowłasnościowej tej grupy gospodarstw. W rezultacie likwidacji państwowych gospodarstw rolnych a następnie restrukturyzacji i prywatyzacji mienia popegerowskiego, a także „dekolektywizacji” rolniczych spółdzielni produkcyjnych i zaliczenia ich do sektora prywatnego coraz bardziej dominującą pozycję w tej grupie gospodarstw zajmują gospodarstwa prywatne. Udział gospodarstw prywatnych (łącznie z RSP) w ogólnej liczbie gospodarstw w tej grupie wzrósł z około 62% w 1990 r. do 84,2% w 1996 r. i 91,3% w 2002 r. a w użytkowaniu ziemi rolniczej odpowiednio z 22,2% do 67,7% i 73,9%. Szczególnie szybko wzrasta udział i znaczenie dużych indywidualnych gospodarstw rolnych. Ich liczba wzrosła z nie całego tysiąca w 1990 r. do prawie 3400 w 1996 r. i ponad 5100 w 2002 r. Jeszcze szybciej rośnie ich udział w użytkowaniu ziemi rolniczej z około 7% w 1990 r. do 30% w 1996 r. i 45% w 2002 r.

Aktualnie duże gospodarstwa rolne funkcjonują w różnych formach organizacyjno-prawnych. Oprócz indywidualnych gospodarstw rolnych i spółdzielni

produkcji rolnej znaczący udział mają tu różnego rodzaju spółki prawa handlowego przede wszystkim z ograniczoną odpowiedzialnością ale także i akcyjne. W strukturze tych gospodarstw oprócz spółek z kapitałem wyłącznie krajowym funkcjonują także spółki z kapitałem wyłącznie zagranicznym i kapitałem mieszanym.

W grupie tej działalność rolniczą prowadzi prawie 92% gospodarstw z tego około 60% wyłącznie rolniczą, a 40% łączy ją z działalnością pozarolniczą. Gospodarstwa te na tle ogółu gospodarstw rolnych charakteryzują się znacznie większą skłonnością do modernizacji swoich gospodarstw⁴ i wysoką intensywnością gospodarowania. Przy tym dysproporcje w tym zakresie między dużymi gospodarstwami, a pozostałymi w tym szczególnie drobnymi w ostatnich latach znacznie się pogłębiają. W gospodarstwach tych wyraźnie widoczne jest dążenie do upraszczania struktury produkcji rolnej oraz pogłębiania jej specjalizacji i koncentracji z równoległym unowocześnianiem technik i technologii wytwarzania. Wszystko to ma służyć zmniejszeniu jednostkowych kosztów produkcji w tym kosztów pracy i w sumie poprawie konkurencyjności tych gospodarstw na rynku krajowym i UE. W rezultacie wydajność pracy w analizowanych gospodarstwach jest wysoka. Z przeliczeń danych PSR 2002 wynika, że licząc produkcją towarową na 1 pełnozatrudnionego (AWU) ponad 7 razy wyższa niż w całym rolnictwie. Pod tym względem gospodarstwa te niewiele ustępują gospodarstwom rolnym porównywalnych krajach UE.

Wszystkie wyżej przedstawione czynniki powodują, że duże obszarowo gospodarstwa rolne uzyskują znacznie wyższe wydajności roślin i zwierząt gospodarskich⁵ niż pozostałe gospodarstwa rolne. Przy tym rozpiętości w tych wynikach wyraźnie wzrastają. Tendencje te można prześledzić na podstawie badań dotyczących gospodarstw popegeerowskich (obejmują one prawie 80% analizowanych dużych gospodarstw prowadzących działalność rolniczą).

Jednak plony uzyskiwane przez duże gospodarstwa wciąż jeszcze odbiegają znacząco od średnich plonów ogółu gospodarstw w porównywalnych krajach UE. Można tu przykładowo podać, że w Niemczech średnie plony z lat 2001-2002 wynoszą: zbóż - 67g/ha, ziemniaków - 421g/ha, buraków cukrowych - 600g/ha.

Także w produkcji zwierzęcej duże gospodarstwa rolne osiągają znacznie wyższe wskaźniki produkcyjności zwierząt niż gospodarstwa rolne drobne i średnie, a dysproporcje w tym względzie w ostatnich latach powiększają się. Można tu wskazać, że gospodarstwa popegeerowskie w latach 2001-2002 uzyskały śred-

⁴ W grupie tej udział gospodarstw które poniosły w 2002 r. wydatki na zakup środków trwałych jest wysoki (ponad 54%) i prawie 5-krotnie wyższy niż w gospodarstwach rolnych ogółem (prawie 11%).

⁵ Najwyższe wskaźniki produkcyjne, porównywalne z wynikami gospodarstw rolnych adekwatnych krajów UE uzyskują jednoosobowe spółki ANR, szczególnie komercyjne (dawne kombinaty PGR).

nio 6251 litrów mleka rocznie od 1 krowy to jest o prawie 2500 litrów więcej niż gospodarstwa indywidualne ogółem, a przewaga ta znacznie wzrosła bowiem w latach 1995-1997 wynosiła nieco ponad 1300 l. Wyniki te są już porównywalne z uzyskiwanymi w krajach UE, np. w Niemczech w latach 2001-2002- 6270 l mleka od krowy.

Tabela 3

Wskaźniki produkcyjne dużych gospodarstw popegerowskich
na tle ogółu gospodarstw indywidualnych

Wyszczególnienie	Średnio w latach								
	1995-1997			1998-2000			2001-2002		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Plony :									
- zbóż	40,1	28,4	11,7	44,3	27,4	16,1	50,9	30,2	20,7
- rzepaku	22,2	20,0	2,2	25,3	21,2	4,1	29,1	20,9	8,2
- buraków cukr.	438	371	67	487	364	123	520	398	122
- ziemniaków	200	174	26	258	182	76	292	176	116

Uwaga: a- duże gospodarstwa popegerowskie, b- gospodarstwa indywidualne ogółem, c- różnica.

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: W. Guzewicz, D. Osuch, M. Zdziebierska „Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR”, IERiGŻ, Warszawa 2003.

Podsumowując można stwierdzić, że grupa dużych obszarowo gospodarstw rolnych jest dopiero w fazie kształtowania się. W grupie tej wyraźnie widoczny jest ciągły proces rozwoju ilościowego i restrukturyzacji. Nie ustaje, a nawet nasila się, proces prywatyzacji. Widoczne są ciągłe zmiany w strukturze obszarowej i własnościowej. Jednak już obecnie w rezultacie przedstawionych procesów dostosowawczych zdecydowaną większość dużych obszarowo gospodarstw rolnych można zaliczyć do gospodarstw ekonomicznie silnych zdolnych do konkurencji na wspólnym rynku rolnym UE.

Przyjrzyjmy się więc jak pod względem udziału dużych gospodarstw prezentujemy się na tle porównywalnych krajów UE. W Polsce, jak wskazywano już wyżej, jest 7,4 tys. dużych obszarowo gospodarstw rolnych. Stanowią one 0,25% ogółu gospodarstw rolnych w naszym kraju i 0,38 % gospodarstw o areale ponad 1ha UR. Gospodarują one na areale prawie 3,5 mln ha UR, a więc na 20,7% ogółu użytków rolnych w kraju. Pod względem ilości dużych obszarowo gospodarstw rolnych ustępujemy znacznie takim krajom jak: Francja – 76,1tys tego typu gospodarstw, Hiszpania – 47,3 tys., Wielka Brytania – 38,6 tys., Niemcy - 22,3 tys., Włochy – 14,1 tys. ale wyprzedzamy pozostałe kraje. Jednak dystans jakiego dzieli nasze rolnictwo pod tym względem od rolnictwa porównywanych krajów widać wyraźniej jeśli weźmie się pod uwagę udział tego typu gospodarstw w strukturze gospodarstw ogółem. W porównywalnych krajach UE udział ten jest od kilku do kilkudziesięciu razy wyższy niż w naszym. Nieco lepiej

sytuacja przedstawia się jeśli porównać udział dużych gospodarstw w użytkowaniu ziemi rolniczej. Pod tym względem z porównywalnych krajów zdecydowanie wyprzedzają nas tylko Wielka Brytania, Francja, Niemcy i Dania, a my wyprzedzamy Irlandię, Belgię i Holandię.

Tabela 4

Duże obszarowo gospodarstwa rolne (100ha UR i więcej) w Polsce
w latach 1996 – 2002 na tle wybranych krajów UE

Kraje	1996 r.				2002 r.			
	gospodarstwa		użytki rolne		gospodarstwa		użytki rolne	
	tys.	%	tys. ha	%	tys.	%	tys. ha	%
Polska	6,6	0,32	3776	21,8	7,4	0,38	3498	20,7
Niemcy	19,9	3,5	6977	40,7	22,3	4,2	7331	42,7
Francja	70,3	9,6	11174	39,5	76,1	11,2	12211	43,1
Dania	5,0	7,3	831	30,5	5,6	8,8	939	34,9
Wielka Brytania	39,3	16,8	10875	66,1	38,6	16,5	10712	66,3

Źródło: Zestawienie własne na podstawie „Rolnictwo Unii Europejskiej w liczbach”, RCDRRiOW „Poświętne” w Płońsku, Płońsk 2000 r. oraz W. Poczta, [Rolnictwo.. 2003], op. cit.

Ocena procesu rozwoju dużych obszarowo gospodarstw rolnych w naszym kraju na tle krajów UE nie jest jednoznaczna. W rolnictwie polskim wzrasta ilość dużych gospodarstw i ich udział w strukturze ogółu gospodarstw rolnych jednak maleje ich udział w strukturze użytkowania ziemi rolniczej. W porównywalnych krajach UE (poza Wielką Brytanią gdzie można mówić już o stabilizacji tego procesu na bardzo wysokim poziomie jego zaawansowania) następuje nie tylko wzrost ilościowy tej grupy gospodarstw i wzrost jej udziału w strukturze gospodarstw ale także wzrost arealu UR w jej użytkowaniu i wzrost udziału w strukturze użytkowania ziemi rolniczej.

3. Duże gospodarstwa rolne w określonych kierunkach produkcji

Duże znaczenie dla rozwoju grupy dużych ekonomicznie gospodarstw rolnych w analizowanym okresie miał procesy polaryzacji w zakresie skali produkcji. Proces specjalizacji i koncentracji produkcji rolnej wyraźnie uwidocznił się w gospodarstwach większych, bardziej dynamicznych nastawionych na restrukturyzację i modernizację swoich warsztatów pracy. Szczególnie dużą dynamikę miały te procesy w produkcji zwierzęcej. Przy bardzo silnej tendencji spadkowej liczby gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie (tylko w latach 1996-2002 spadek o około 1/3) i pogłowia podstawowych zwierząt gospodarskich (zasadniczo za wyjątkiem trzody) nastąpił bardzo znaczny wzrost liczby gospodarstw utrzymujących duże stada wszystkich rodzajów zwierząt (tabela 5). Tylko w latach 1996-2002 liczba tego typu gospodarstw zwiększyła się kilkakrotnie.

Szczególnie duży wzrost gospodarstw posiadających duże stada nastąpił w drobiu. W rezultacie nastąpiła duża jak na warunki Polski koncentracja pogłowia w tego typu gospodarstwach.

Tabela 5

**Duże indywidualne gospodarstwa rolne (1ha i więcej)
w produkcji zwierzęcej w latach 1996-2002**

Specjalizujące się w:	sztuk i więcej	gospodarstwa w latach				
		1996		2002		2002/1996
		liczba	%	liczba	%	
bydle	50	1408	0,11	4633	0,52	3,3
krowach	50	274	0,02	722	0,09	2,6
trzodzie	200	3180	0,31	8769	1,2	2,8
lochach	50	485	0,05	1503	0,2	3,1
owcach	100	467	1,1	636	4,3	1,4
kurach	5000	658	0,04	894	0,11	1,4
brojlerach	5000	46	—	450	0,3	9,8

Źródło : Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie danych PSR 1996 i 2002 r.

Tabela 6

**Duże gospodarstwa rolne w produkcji zwierzęcej w Polsce
na tle wybranych krajów UE**

kraj	bydło >50 sztuk		krowy >50 sztuk		trzoda >500 sztuk	
	a	b	a	b	a	b
Polska	0,6	12,9	0,15	7,2	0,26	16,9
Niemcy	32,7	76,2	8,4	36,2	7,4	60,3
Francja	47,8	86,6	13,1	29,3	12,2	85,9
Dania	48,2	86,6	37,2	60,4	36,4	86,3
Irlandia	31,9	66,8	16,9	41,1	16,7	95,5

Uwaga: a- udział danych gospodarstw w liczbie gospodarstw prowadzących dany chów;
b- udział pogłowia w danych gospodarstwach w pogłowie ogółem.

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie danych PSR 2002 i [Rolnictwo w UE], op. cit.

Jednak w dalszym ciągu liczba gospodarstw posiadających duże stada określonych zwierząt gospodarskich i ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw posiadających te zwierzęta jest znacznie mniejszy w Polsce niż w porównywalnych krajach UE. Nieco mniejszy dystans dzieli nasze rolnictwo w zakresie koncentracji podstawowych zwierząt w tego typu gospodarstwach. Wynika to z funkcjonowania w tej grupie znacznej liczby bardzo dużych gospodarstw popegerowskich. Na podkreślenie w tym miejscu zasługuje postęp dokonany w drobiar-

stwie a w szczególności w brojlerach. Wyraźnie widoczny jest tu efekt oderwania rozwoju dużych gospodarstw drobiarskich od problemu posiadania ziemi rolniczej i napływu kapitału spoza rolnictwa kuszzonego szybkim jak na rolnictwo obrotem kapitału i znacznym zyskiem.

Nastąpił także znaczący wzrost poziomu specjalizacji i koncentracji w produkcji roślinnej. Jednak postęp ten był zdecydowanie mniejszy niż w produkcji zwierzęcej bowiem w większym stopniu zależał on od tempa zmian w strukturze agrarnej naszego rolnictwa, od tempa rozwoju dużych obszarowo gospodarstw rolnych. Jednocześnie należy podkreślić, że w produkcji roślinnej, może nawet w większym stopniu niż w produkcji zwierzęcej, tempo specjalizacji i koncentracji zależy od postępu w integracji pionowej. Potwierdzeniem tego w produkcji roślinnej są procesy specjalizacji i koncentracji w uprawie buraka cukrowego, a w produkcji zwierzęcej w bydle mlecznym. Pod względem specjalizacji i koncentracji produkcji roślinnej także ustępujemy znacznie krajom UE.

4. Perspektywy rozwoju dużych gospodarstw rolnych

Wszystko wskazuje na to, że w najbliższych latach zaprezentowane wyżej kierunki rozwoju i przekształceń dużych gospodarstw rolnych będą kontynuowane. Będzie postępował proces restrukturyzacji i modernizacji tych gospodarstw. Podstawowymi wyznacznikami tych procesów będzie dalsza prywatyzacja, optymalizacja struktury obszarowej, upraszczanie struktury produkcji oraz pogłębianie specjalizacji, unowocześnianie technik i technologii produkcji oraz optymalizacja zatrudnienia. W rezultacie będzie wzrastała przewaga gospodarstw dużych nad pozostałymi gospodarstwami rolnymi w zakresie produktywności ziemi i zwierząt gospodarskich oraz wydajności pracy. Wydaje się, że w najbliższych latach najbardziej dynamicznie rozwijającą się grupą gospodarstw będą gospodarstwa o areale 100-300 ha (w ostatnich latach były to gospodarstwa 50-100 ha). Duże gospodarstwa w coraz to większym stopniu będą kreatorami i propagatorami postępu naukowo-technicznego w rolnictwie a w szczególności nowych technik i technologii produkcji rolnej.

Wydaje się, że wejście Polski do UE przy znanych regulacjach prawnych i finansowych będzie sprzyjało umacnianiu się dużych gospodarstw rolnych. Sytuacja ta będzie korzystnie wpływać zarówno na bieżącą sytuację dochodową jak i możliwości rozwojowe analizowanych gospodarstw. W szczególnie korzystnej sytuacji znajdą się gospodarstwa z intensywną produkcją zwierzęcą, przede wszystkim bydła mlecznego, uprawiające buraki cukrowe, rzepak oraz zboża, do których nie ma dopłat z ARR. W trudniejszej sytuacji mogą być duże gospodarstwa typowo zbożowe szczególnie specjalizujące się w pszenicy dla których uproszczony system dopłat będzie szczególnie niekorzystny bowiem ni zrekompensuje dotychczasowych dopłat ARR. Tego typu gospodarstwa muszą zrestru-

kturyzować produkcję a przede wszystkim zmienić strukturę zasiewów lub na-
stawić się na dotrwanie do standartowego systemu dopłat bezpośrednich. Jednak
mimo tej trudniejszej sytuacji gospodarstwa te będą wypracowywać nadal wyso-
ki fundusz akumulacji chociaż nieco niższy niż przed wejściem Polski do UE.
Atutem analizowanych gospodarstw będzie także to, że są one bardziej przygo-
towane do działania na trudnym rynku rolnym w tym także wspólnym rynku
rolnym UE niż gospodarstwa drobnotowarowe. Nie można także nie doceniać
faktu, że znaczna część kierujących dużymi gospodarstwami charakteryzuje się
wysokim poziomem wykształcenia i kwalifikacji zawodowych. Można więc
z całym przekonaniem stwierdzić, że znaczenie dużych gospodarstw rolnych
w procesie rozwoju naszego rolnictwa w najbliższych latach będzie duże i ro-
snące. Natomiast trudno wyrokować jaka będzie sytuacja dużych gospodarstw
rolnych po planowanej zmianie wspólnej polityki rolnej EU.

LITERATURA:

1. Analiza sytuacji produkcyjno-ekonomicznej rolnictwa i gospodarki żywnościowej. IERiGŻ Warszawa, za lata 1989-2002.
2. Dzun W. (2002a): Wpływ restrukturyzacji byłych PGR na przemiany w strukturze gospodarstw rolnych. *Więś i Rolnictwo* Nr 1.
3. Dzun W. (2002b): Państwowe gospodarstwa rolne w procesie transformacji syste-
mowej *Więś i Rolnictwo* Nr 2.
4. Dzun W. (2003b): Nakłady inwestycyjne i bieżące w rolnictwie polskim w świetle
dochodów rolników w latach 1990-2001. *Więś i Rolnictwo* Nr 3.
5. Dzun W. (2004a): Przemiany w strukturze gospodarstw rolnych w latach 1990-2002.
Więś i Rolnictwo Nr 1.
6. Dzun W. (2004b): Duże gospodarstwa rolne w procesie przemian strukturalnych
w rolnictwie polskim. *Więś i Rolnictwo* Nr 2.
7. Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002, (pod kier. prof. dr hab. Wojcie-
cha Józwiaka), GUS, Warszawa 2003.
8. Guzewicz W., Osuch D., Zdzieborska M. (2003): Wyniki produkcyjno-ekonomiczne
wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR. IERiGŻ, War-
szawa.
9. Poczta W. (2003): Rolnictwo polskie w przededniu integracji z Unią Europejską,
Poznań.
10. Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, GUS Warszawa 2003.
11. Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, GUS Warszawa 1998.
12. Woś A. (2003): Szanse i ograniczenia przekształceń strukturalnych polskiego rolnictwa,
IERiGŻ Warszawa.
13. Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych i ich zamierzenia na
przyszłość. GUS, Warszawa 1997.
14. Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych. GUS, Warszawa 2003.

WŁODZIMIERZ DZUN

**DUŻE GOSPODARSTWA ROLNE W PROCESIE DOSTOSOWYWANIA SIĘ DO
FUNKCJONOWANIA NA WSPÓLNYM RYNKU ROLNYM UE**

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano problemy dużych gospodarstw rolnych, które mogą konkurować na wspólnym rynku Unii Europejskiej. Przedstawiono ich charakterystykę pod względem wielkości ekonomicznej, typu produkcji, wskaźników produkcyjnych. Pokazano niektóre kierunki zmian w tych gospodarstwach.

WŁODZIMIERZ DZUN

**LARGE FARMS IN PROCESS ADJUSTING TO KETTER ON COMMON
AGRICULTURAL MARKET UE**

SUMMARY

Question of large farms which can compete on common market of European Union was presented in article. Their profile was introduced according to economic characteristics, the type of production and productive coefficients. Some directions of changes were showed in these farms.

BOŻENA TAŃSKA-HUS
MARCIN ORLEWSKI
Akademia Rolnicza we Wrocławiu

PRAWNE ASPEKTY FUNKCJONOWANIA GOSPODARSTW WIELKOOBSZAROWYCH W UE I W POLSCE

1. Wstęp

Restrykcje w obrocie nieruchomościami rolnymi mogą być uzasadnione różnorodnymi względami gospodarczymi lub społeczno-politycznymi. W Polsce Ludowej w pierwszych latach po reformie rolnej kontroli podlegała prawidłowość realizacji jej zasad, gdzie ograniczenia obrotu ziemią miały często na celu utrzymanie struktury obszarowej gospodarstw ukształtowanej przez tą reformę. Ograniczenia tego rodzaju wynikały zarówno z reformy rolnej jak i z akcji osadnictwa na Ziemiach Odzyskanych [Selwa, Stelmachowski 1970]. Pakiet tych ograniczeń został ostatecznie uchylony w 1957 r. i jednocześnie podjęto działania legislacyjne dla ukształtowania modelu normatywnego obrotu nieruchomościami rolnymi, skonstruowanego w pełni w kodeksie cywilnym.

Zasadnicze zmiany w zasadach obrotu nieruchomościami rolnymi oraz kontroli wprowadzono ponownie na mocy ustawy z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 55 poz. 321). W drodze tej nowelizacji uchylono obowiązujące do tej pory ograniczenia podmiotowe i przedmiotowe w obrocie nieruchomościami, co prowadziło do pełnej liberalizacji obrotu gruntami.

Ponieważ obecnie na mocy ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego z dnia 11 kwietnia 2003 r. (Dz. U. Nr 64 poz. 592), ustrój rolny opiera się na podstawowej jednostce wytwórczej w rolnictwie - gospodarstwie rodzinnym, rodzi się pytanie jaka jest pozycja prawna gospodarstw wielkoobszarowych w ustawodawstwie rolnym oraz perspektywy ich rozwoju i swobodnego funkcjonowania.

2. Możliwości funkcjonowania i rozwoju gospodarstw wielkoobszarowych w UE

Dokonując oceny aktualnej sytuacji prawnej gospodarstw wielkoobszarowych w Polsce należy odnieść się do kilku rozwiązań dotyczących tych gospo-

darstw w ustawodawstwie UE, a w szczególności do roli jaką daje im Wspólna Polityka Rolna w przebudowie ustroju rolnego [Lichorowicz 2003]. Jednym z najwcześniejszych dokumentów, który do chwili obecnej nie utracił swej aktualności jest II Plan Mansholta z 1968 r. Podstawowy element strukturalny, na którym Mansholt oparł swoją wizję „Rolnictwa 1980” to duże, nowoczesne gospodarstwo rolne, zdolne korzystać z osiągnięć współczesnej techniki rolniczej, jak i też racjonalnie reagować na bodźce i inne instrumenty WPR. Plan Mansholta stworzył całą hierarchię jednostek produkcyjnych, których powstanie w rolnictwie europejskim należy popierać, i do których tylko miała się ograniczać pomoc strukturalna świadczona przez EWG. Pośród licznych pojęć i jednostek strukturalnych wprowadzonych przez II Plan Mansholta istotne znaczenie ma pojęcie rolniczej jednostki produkcyjnej. Jednostka taka powinna:

- być przeznaczona do produkcji rolnej jednego tylko rodzaju,
- posiadać odpowiednie rozmiary obszarowe umożliwiające wprowadzenie nowoczesnych procesów produkcji, optymalne wykorzystanie czynników produkcji, i które jednocześnie umożliwiałyby kierowanie jednostką przez jednego producenta (właściciela lub dzierżawcę) bądź spółkę producentów.

Z tych też względów obszar takich jednostek, jakkolwiek znaczny, nie powinien być nadmierny. Dla produkcji roślinnej optymalny obszar jednostki produkcyjnej Plan Mansholta określa na 80-120 ha, natomiast dla produkcji zwierzęcej obszar wystarczający do wyżywienia 150-200 bukatów [Jędrzejewski 1993]. Zgodnie z Planem Monsholta rolnicza jednostka produkcyjna powinna stanowić bazę, podstawowy element docelowej, jeżeli chodzi o przemiany strukturalne w rolnictwie, jednostki jaką jest nowoczesne gospodarstwo rolne. Gospodarstwo takie nie może być mniejsze od jednostki produkcyjnej, może natomiast obejmować kilka takich jednostek i to najczęściej o różnych profilach produkcyjnych.

Tak więc koncentracja gruntów w większych, wielkoobszarowych jednostkach produkcyjnych stanowi zasadnicze założenie modelu przemian strukturalnych w rolnictwie europejskim przewidywanych przez Plan Mansholta. Plan nie stał się aktem ustawodawczym, jednak zawarte w nim założenia polityki strukturalnej w rolnictwie od roku 1972 wraz z wejściem w życie wspólnotowych dyrektyw strukturalnych nr 159, 160, 161 były konsekwentnie realizowane przez ustawodawstwo rolne EWG a obecnie Unii Europejskiej.

Równocześnie należy podkreślić, że ustawodawstwo europejskie w zakresie rolnictwa, przewidując różne formy pomocy strukturalnej dla rolników, mające na celu modernizację gospodarstw rolnych, przejmowania gospodarstw przez młodych rolników, koncentrację gruntów rolnych, z reguły unika określenia sztywnych maksymalnych norm obszarowych, powyżej których obowiązuje zakaz stosowania form pomocy strukturalnej. Decydować o tym mają w oparciu o ocenę każdego indywidualnego przypadku między innymi względy racjonalno-

ści inwestycji, perspektywy jej opłacalności, a także strukturalna specyfika danego regionu.

Przedstawione wyżej instrumenty strukturalne nie pozostały bez wpływu na proces koncentracji gruntów na obszarze UE i tworzenie gospodarstw o charakterze wielkoobszarowym, które na terenie UE tworzą aktualnie liczną i silną grupę, decydującą w znacznym stopniu o produkcji i sytuacji na rynkach rolnych UE. Jako przykład można podać Francję gdzie obecnie funkcjonuje około 700 tys. gospodarstw chłopskich i około 90 tys. wielkotowarowych form organizacyjnych [Rolewski 2002].

3. Regulacje prawne w zakresie funkcjonowania wielkoobszarowych gospodarstw w Polsce

W Polsce wielkoobszarowe gospodarstwa rolne zawsze były istotnym podmiotem w polityce rolnej państwa. Gospodarowały na obszarze od 14%-20% użytków rolnych, dostarczając od 30%-50% produkcji towarowej. Obecnie wielkoobszarowe gospodarstwa zajmują powierzchnię około 21% UR, wytwarzają około 47% towarowej produkcji zbóż i 53% towarowej produkcji rzepaku, decydując o stabilności dwóch ważnych rynków rolnych oraz są istotnym odbiorcą najnowszych technologii i postępu hodowlanego w rolnictwie.

Zasadnicze znaczenie dla określenia pozycji prawnej gospodarstw wielkoobszarowych w polskim ustawodawstwie rolnym, perspektyw ich rozwoju i swobodnego funkcjonowania ma niewątpliwie kwestia powierzchni tych gospodarstw i możliwości nabywania gruntów. Pomimo uchylenia nowelą kodeksu cywilnego z 26 VII 1970 r. maksymalnych norm obszarowych gospodarstw istniało i nadal istnieje zjawisko przynajmniej częściowego ograniczenia przez ustawodawcę, swobody w nabywaniu gruntów rolnych. Szczególnie widać to w przypadku regulacji prawnej, dotyczącej sprzedaży gruntów Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, gdzie zgodnie z poprzednim brzmieniem artykułu 29 ust. 3b pkt 1 ustawy z dnia 19 października 1991 o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (Dz. U. 2001 r. Nr 57 poz. 603) AWRSP mogła zastrzec, że w przetargu na zakup nieruchomości rolnych wchodzących w skład Zasobu wezmą udział wyłącznie osoby fizyczne, podlegające obowiązkowemu rolniczemu ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu. Warunek taki skutkował tym, że w przetargach na zakup nieruchomości rolnych nie mogły uczestniczyć osoby prawne, a więc i gospodarstwa wielkoobszarowe działające w formie spółki handlowej czy spółdzielni. Drugim ograniczeniem możliwości nabywania gruntów zasobu przez gospodarstwa wielkoobszarowe była regulacja zawarta w art. 29 ust. 3b pkt 1 określająca swoistą „powierzchnię maksymalną”. Mianowicie AWRSP mogła zastrzec, że w przetargu wezmą udział jedynie osoby fizyczne, które zamierzają powiększyć swe gospodarstwa do powierzchni nie

przekraczającej 100 ha przeliczeniowych. W konsekwencji tego gospodarstwa wielkotowarowe, które już przed transakcją przekraczały tą powierzchnię albo w wyniku transakcji ją przekroczyły, mogły decyzją Agencji zostać pozbawione możliwości powiększenia swego arealu w drodze nabycia gruntów z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Wymóg nie przekroczenia 100 ha powierzchni maksymalnej został dodatkowo uzupełniony warunkiem, by nabywca miał miejsce zamieszkania i posiadał gospodarstwo rolne w gminie, na terenie której położona jest nieruchomość wystawiona do przetargu.

Obecnie obowiązująca ustawa z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego dokonała pewnych zmian w omawianej kwestii. Nadała ona między innymi nowe brzmienie art. 29 ust. 3b pkt 1 ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa. Zgodnie z obecnym uregulowaniem ANR może zastrzec uczestnictwo w przetargu na zakup nieruchomości rolnych wyłącznie na rzecz osób fizycznych spełniających warunki określone w przepisach dotyczących kształtowania ustroju rolnego, zamierzających utworzyć lub powiększyć gospodarstwo rodzinne. Gospodarstwem rodzinnym jest gospodarstwo rolne prowadzone przez rolnika indywidualnego, w którym łączna powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 300 ha. Rolnikiem indywidualnym jest natomiast osoba, która między innymi prowadzi osobiście gospodarstwo, posiada teoretyczne bądź praktyczne kwalifikacje rolnicze oraz zamieszkuje na terenie gminy, w której znajduje się choćby jedna z nieruchomości rolnych tworzących jej gospodarstwo rodzinne.

Zwrócić uwagę należy również na dodany art. 28a w ustawie o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, gdyż zgodnie z tym przepisem Agencja może dokonać sprzedaży gruntów na rzecz określonego podmiotu jedynie pod warunkiem, że łączna powierzchnia gruntów nabywcy nie przekroczy 500 ha. A zatem nawet jeśli przetarg nie zostanie ograniczony zgodnie z powyższymi kryteriami, to i tak występująca tu norma obszarowa 500 ha znacznie ogranicza możliwości nabywania nieruchomości rolnych z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa przez gospodarstwa wielkoobszarowe.

Przejawem ograniczenia możliwości organizacji i powiększenia gospodarstw wielkotowarowych na bazie skarbowych gruntów rolnych jest również art. 39 ust. 1 cytowanej ustawy, który rozciąga działanie omówionego wyżej art. 29 ust. 3b pkt 1 na przetarg prowadzony w celu ustalenia osoby dzierżawcy nieruchomości rolnej wchodzącej w skład Zasobu. W konsekwencji nie tylko przy sprzedaży, ale także przy dzierżawie istnieje możliwość wyłączenia przez Agencję z przetargu osób prawnych oraz narzucenia przez Agencję wymogu zamieszkania i posiadania gospodarstwa na terenie gminy, gdzie położona jest dzierżawiona nieruchomość. W takiej sytuacji konieczne będzie także zachowanie kryteriów gospodarstwa rodzinnego.

Nabywanie gruntów przez gospodarstwa wielkoobszarowe może być dokonywane nie tylko z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, ale również w drodze czynności prawnych z innymi niż Agencja podmiotami publicznymi i niepublicznymi. Wtedy zastosowanie znajdują przepisy wspomnianej ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego. Jednym z jej celów jest zapobieganie nadmiernej koncentracji gruntów, a z analizy całokształtu tego aktu prawnego wynika, iż niepożądane jest skoncentrowanie w ręku jednego podmiotu gruntów o powierzchni ponad 300 ha. Poza tym ustawodawca stawia, przede wszystkim, na gospodarstwa rodzinne, a zatem prowadzone przez osobę fizyczną, a nadto przychylnym okiem spogląda na spółdzielnie produkcji rolnej. W konsekwencji inne formy organizacyjnoprawne gospodarstw rolnych, a w szczególności gospodarstwa wielkoobszarowe muszą się liczyć z utrudnieniami przy nabywaniu nieruchomości rolnych.

Pierwszym z tych utrudnień jest prawo pierwokupu przysługujące ANR w przypadku sprzedaży nieruchomości rolnej przez podmiot inny niż Agencja. Przepisy ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego mają zastosowanie w przypadku obrotu nieruchomościami rolnymi stanowiącymi własność dokonującego rozporządzenia. Wyłączono zatem obrót nieruchomościami będącymi we władaniu, w oparciu o użytkowanie wieczyste lub inne tytuły prawne, jak też w posiadaniu samoistnym bez tytułu prawnego do nieruchomości. Zgodnie z art. 2 pkt. 1 ustawy, przez nieruchomość rolną należy rozumieć nieruchomość określoną w art. 46 k.c., to znaczy taką, która jest lub może być wykorzystywana do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej, lecz z wyłączeniem nieruchomości położonych na obszarach przeznaczonych w planach zagospodarowania przestrzennego na cele inne niż rolne. Nieruchomością rolną nie jest zatem nieruchomość leśna. W myśl art. 4 i 6 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80 poz. 717) postanowienia miejscowego planu zagospodarowania terenu kształtują, wraz z innymi przepisami, sposób wykonywania prawa własności nieruchomości. Ustalenie bowiem przeznaczenia gruntu, rozmieszczenia inwestycji celu publicznego oraz określenie sposobów zagospodarowania i warunków zabudowy terenu następuje w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. W przypadku braku takiego planu określenie sposobów zagospodarowania i warunków zabudowy terenu następuje w decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu.

Podsumowując należy podkreślić, że gdy chodzi o obrót nieruchomościami, których choćby część (nawet nieznaczna) położona jest na obszarze przeznaczonym na cele rolne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, zastosowanie będą miały przepisy ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, dotyczące prawa pierwokupu na rzecz dzierżawcy, bądź prawa pierwokupu lub wykupu

na rzecz Agencji. Przepisów ustawy nie stosuje się jedynie w przypadku alternatywnego przeznaczenia całości nieruchomości na przykład na zabudowę mieszkaniową (przeznaczenie rolne) bądź budownictwo jednorodzinne (przeznaczenie nierolne). W przypadku braku planu zagospodarowania przestrzennego, o zakwalifikowaniu danej nieruchomości jako rolnej dla celów ustawy, rozstrzygające będzie wykorzystywanie bądź możliwość wykorzystywania jej do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie, w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej, przy uwzględnieniu danych z ewidencji gruntów. Trzeba zatem być przygotowanym, iż w razie zamiaru dokonania rozporządzenia nieruchomością, wyłączając nieruchomości lokalowe, o których mowa w ustawie z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali (tekst jednolity: Dz. U. z 2000 Nr 80 poz. 903) oraz inne nierolne nieruchomości, notariusz, przy sporządzaniu aktu notarialnego zażąda przedłożenia dokumentacji wystawionej przez właściwe organy pozwalające na ustalenie charakteru nieruchomości, określonego w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, a w przypadku jego braku, w ewidencji gruntów i budynków lub w decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu.

Wspomniane wyżej prawo pierwokupu ANR nie ma zastosowania jeżeli uprawnienie pierwokupu przysługuje dzierżawcy tej nieruchomości i skorzystał on z tego uprawnienia. Dzierżawcą uprawnionym może być jednakże tylko i wyłącznie rolnik indywidualny prowadzący gospodarstwo rodzinne. A zatem przepis ten nie ma w zasadzie zastosowania do gruntów dzierżawionych przez gospodarstwa wielkoobszarowe. Prawo pierwokupu nie przysługuje Agencji również wtedy, jeśli nabywcą jest spółdzielnia produkcji rolnej w przypadku nabywania przez nią wkładu gruntowego od swego członka, jak i wtedy, gdy nabywcą jest osoba bliska zbywającej w rozumieniu przepisów o gospodarce nieruchomościami. Również tych warunków nie będzie w stanie spełnić znakomita większość gospodarstw wielkoobszarowych. Ponadto z oczywistych względów nie dotyczy ich przepis o nabyciu nieruchomości na powiększenie gospodarstwa rodzinnego. Podsumowując można pokusić się o stwierdzenie, że poza omówionym przypadkiem spółdzielni produkcji rolnej, każde nabycie nieruchomości rolnej w drodze umowy sprzedaży od podmiotów innych niż ANR będzie skutkowało dla gospodarstw wielkoobszarowych potrzebą dokonywania dwóch czynności prawnych. Pierwszą z nich będzie umowa sprzedaży dokonana pod warunkiem zawieszającym, że Agencja nie skorzysta z prawa pierwokupu. Następnie w razie nieskorzystania przez Agencję z prawa pierwokupu koniecznym stanie się dokonanie kolejnej umowy, tym razem bezwarunkowego przeniesienia własności nieruchomości rolnej na nabywcę – gospodarstwo wielkoobszarowe. Do drugiej czynności nie dojdzie oczywiście, jeśli ANR postanowi pierwokup wykonać i daną nieruchomość nabyć. Wtedy ustaną skutki warunkowej umowy sprzedaży i nabywca będzie zmuszony poszukać innej nieruchomości.

ANR ma ponadto jeszcze jeden instrument ograniczający obrót nieruchomościami rolnymi. Służy jej mianowicie nienazwane prawo wykupu nieruchomości w przypadku, gdy przeniesienie własności nieruchomości następuje w wyniku czynności innej niż sprzedaż. Chodzi tu w szczególności o umowy darowizny, dożywocia, zamiany, jak również o wniesienie przez współlnika nieruchomości rolnej do spółki jako aportu. Choć te czynności dokonywane są bezwarunkowo, to jednak Agencja ma możliwość wykupienia takiej nieruchomości od nowego właściciela za zapłatą równowartości pieniężnej.

4. Podsumowanie

Nie ulega wątpliwości, że gospodarstwa wielkoobszarowe, obok gospodarstw rodzinnych mają uzasadnioną rację bytu w polskim rolnictwie i na rynku rolnym. Aby gospodarstwa wielkoobszarowe obok gospodarstw rodzinnych były równoprawnym podmiotem w naszym ustroju rolnym należy w znacznym stopniu znowelizować i zliberalizować obowiązujące przepisy prawne, a w szczególności zawarte w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego. Rozwiązaniem, które zdecydowanie ograniczy rozwój gospodarstw wielkoobszarowych w Polsce jest niewątpliwie norma obszarowa 300 ha użytków rolnych wynikająca z przepisów o kształtowaniu ustroju rolnego oraz norma 500 ha użytków rolnych zawarta w ustawie o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa. Przede wszystkim należy zapewnić gospodarstwom wielkotowarowym traktowanie na równi z innymi podmiotami obrotu gospodarczego. Odpowiednim środkiem może być tutaj kontrola przedmiotu działalności osoby prawnej. Jeśli przedmiot ten obejmuje wyłącznie szeroko rozumiane prowadzenie działalności rolniczej, dopuszczając oczywiście świadczenie różnych usług ubocznych, związanych jednak z rolnictwem, to podmiot taki powinien być traktowany na równi z osobą fizyczną dokonującą nabycia gruntów. Chodzi tu w szczególności o możliwość wyłączenia stosowania prawa pierwokupu i prawa wykupu ANR w stosunku do dokonywanych czynności prawnych, a ponadto przyznanie prawa do udziału w przetargu na zakup bądź dzierżawę gruntów z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, na omówionych wcześniej zasadach, dotyczących osoby fizycznej – rolnika indywidualnego lub zbliżonych.

LITERATURA

1. Lichorowicz A. (2003): Miejsce gospodarstw wielkotowarowych głównie spółek pracowniczych i RSP, w ustroju rolnym, jak i potrzeba prawnego uregulowania dzierżawy rolniczej. Dzierżawca Nr 2.
2. Jędrzejewski J. (1993): Polityka strukturalna w rolnictwie Wspólnoty Europejskiej. Wieś i Państwo Nr 2.

3. Rolewski W. (2002): Rolnictwo wielkotowarowe w polityce rolnej państwa przed i po przystąpieniu Polski do UE. Dzierżawca Nr 2.
4. Selwa I., Stelmachowski A. (1970): Prawo rolne. PWN, Warszawa.

BOŻENA TAŃSKA-HUS
MARCIN ORLEWSKI

PRAWNE ASPEKTY FUNKCJONOWANIA GOSPODARSTW WIELKOOSZAROWYCH W UE I POLSCE

STRESZCZENIE

Zasady obrotu nieruchomościami rolnymi oraz kontrola tego obrotu mogą wynikać z różnych czynników ekonomicznych i społeczno-politycznych. Regulacje prawne dotyczące obrotu nieruchomościami uległy zmianie w ciągu ostatnich kilku lat. Nowelizacja Kodeksu Cywilnego w 1990 wprowadziła liberalizację handlu gruntami. Jednakże, ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego powróciła w pewnym sensie do wcześniejszych restrykcji. Spowodowało to znaczącą zmianę w funkcjonowaniu gospodarstw wielkoobszarowych. Ustawa ograniczyła w dużym stopniu możliwości rozwoju tych gospodarstw.

BOŻENA TAŃSKA-HUS
MARCIN ORLEWSKI

LEGAL ASPECTS OF LARGE-SIZE FARMS MANAGEMENT IN EU AND POLAND

SUMMARY

The rules of real estate trading and control of land trading may result from various economic or socio-political conditions. The legal regulations relating to the question of real estate trading have been changed for the last several years. The amendment to the Civil Code made in the year 1990 introduced liberalization of land trade. However, the Act of Agricultural Management System returns, in a way, to the earlier restrictions. This is of a substantial significance for the development and functioning of large-size farms. The solutions suggested in the above Act limited considerably the development of these farms.

JOANNA SMOLUK
WEŁADYSŁAWA ŁUCZKA-BAKUŁA
Akademia Rolnicza w Poznaniu

AKTUALNA SYTUACJA ROLNICTWA EKOLOGICZNEGO W UNII EUROPEJSKIEJ I W POLSCE

1. Wprowadzenie

Produkcja żywności ekologicznej staje się coraz bardziej powszechnym zjawiskiem w światowej gospodarce rolnej. Proces ten spowodowany został wzrostem świadomości ekologicznej społeczeństw, które dostrzegają określone korzyści osiągane dzięki tej metodzie wytwarzania żywności. Wśród wspomnianych korzyści możemy wyróżnić [Łuczka-Bakuła 2003]:

- korzyści ekonomiczno-społeczne, m. in.: utrzymanie części miejsc pracy, zapobieganie migracji ludności ze wsi do miast, energooszczędność;
- korzyści środowiskowe związane z niskim stopniem obciążenia środowiska odpadami i nadmierną jego eksploatacją, zwiększaniem żyzności gleby i zapobieganie jej erozji oraz zachowaniem różnorodności biologicznej biocenozy;
- korzyści zdrowotne, takie jak bezpieczeństwo i wysoka wartość odżywcza żywności ekologicznej oraz pozytywny wpływ na środowisko nienaruszone przez ekologiczne gospodarowanie;
- korzyści etyczno-estetyczne, tj. zachowanie zróżnicowanego krajobrazu rolniczego, a także kierowanie się zasadami etyki w stosunku do środowiska naturalnego.

Korzyści te mają ogromne znaczenie dla wielu dziedzin ludzkiego życia. Człowiek nie może tylko eksploatować środowisko, w którym żyje, musi z nim współistnieć. W ostatnim czasie, po kryzysach związanych z BSE czy nitrofenem, istotne znaczenia ma bezpieczeństwo żywności. Konsumenci preferują wolne od skażeń, produkty ekologiczne. Czynniki te sprawiają, że rozwój rolnictwa ekologicznego jest tak ważny nie tylko dla zachowania równowagi w przyrodzie, lecz również dla zdrowia człowieka.

Polska jest krajem o szczególnie dobrych warunkach dla rozwoju rolnictwa ekologicznego ze względu na niski stopień zanieczyszczenia środowiska naturalnego oraz stosowanie przez znaczną część rolników tradycyjnego, ekstensywnego sposobu gospodarowania. Ponieważ jednak do tej pory brak było odpowiednich warunków ekonomicznych dla jego rozwoju, konieczne stało się podjęcie kompleksowych działań w ramach polityki rolnej zmierzających do upowszechnienia metod ekologicznych, tak aby rozwój tego sposobu wytwarzania żywności stał się bardziej powszechny, w obliczu wzrostu popytu na ekoprodukty zarówno w kraju, jak i zagranicą. Przykładem dla Polski mogą stać się rozwiązania, zastosowane z dużym sukcesem w wielu krajach Unii Europejskiej.

2. Rolnictwo ekologiczne w Unii Europejskiej

W ostatnich dwóch dekadach, w krajach Unii Europejskiej pojawiło się olbrzymie zainteresowanie produkcją ekologiczną, co spowodowało pozytywne zmiany w przyroście liczby gospodarstw ekologicznych. Około 90% z nich powstało po 1992 roku, jako następstwo reformy MacSharryego¹ [Dabbert 2003]. Znacznie zwiększyła się też powierzchnia użytkowana przez gospodarstwa ekologiczne, szczególnie w porównaniu do krajów spoza UE.

Ogólnie w Europie zgodnie z zasadami rolnictwa ekologicznego użytkowany jest obszar wielkości 4,8 mln ha. Najwięcej ziemi w ten sposób uprawiają Włochy, bo aż ok. 1,17 mln ha, Wielka Brytania (725 tys. ha) i Niemcy (prawie 700 tys. ha). W drugiej połowie lat 90. obszar gruntów zajmowanych przez rolnictwo ekologiczne zaczął wzrastać również w krajach kandydujących (do 0,5 mln ha), wśród których przodują Czechy (235 tys. ha). W krajach wysoko rozwiniętych spoza UE obszar ten wzrósł stosunkowo nieznacznie. Liderami są tu Szwajcaria i Norwegia użytkujące odpowiednio: 107 tys. ha i 35,5 tys. ha. Kraje Europy Wschodniej mają marginalne znaczenie w tej dziedzinie.

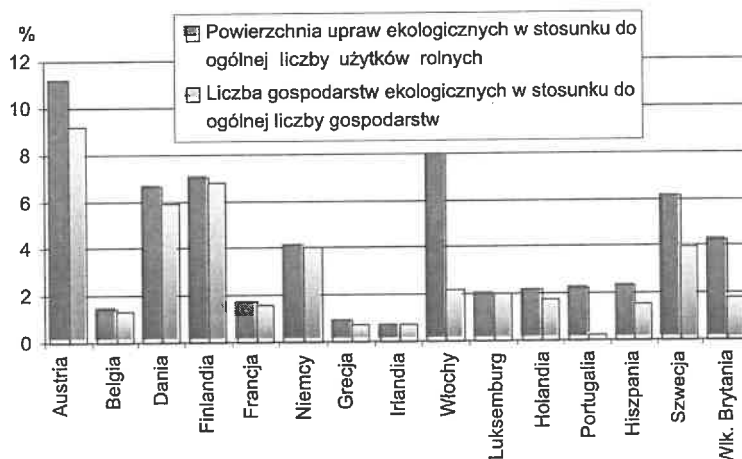
Średnio w krajach „piętnastki” udział powierzchni upraw ekologicznych w stosunku do ogólnej powierzchni użytków rolnych wynosi 3,51%. Największy udział ma Austria (11,6%), kolejne miejsca pod tym względem zajmują Włochy (8%), Finlandia (7%) i Szwecja (6,9%). Austria jest również krajem, który posiada największy udział gospodarstw ekologicznych (9,2%) w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych, wyprzedzając Finlandię (6,8%) i Danię (5,9%) (wykres 1). Średni wskaźnik dla Unii Europejskiej wynosi 1,99.

¹ Reforma MacSharryego dotyczyła między innymi przejścia od dopłat do cen rynkowych - do bezpośrednich dopłat do dochodów, cięcia dopłat do cen (zboża o 35% w ciągu 3 lat, wołowina o 15%). Wprowadziła także dopłaty bezpośrednie powiązane z „odlogowaniem” i poziomem produkcji w przeszłości oraz działania ukierunkowane na środowisko naturalne w rolnictwie, m. in. wsparcie dla rolnictwa ekologicznego.

Rozwój rolnictwa ekologicznego zależy w znacznej mierze od stanu rynku produktów ekologicznych, a w szczególności od poziomu popytu. Głównymi stymulatorami wzrostu popytu jest zwiększająca się świadomość ekologiczna konsumentów i czynniki związane z bezpieczeństwem żywności. Istotne znaczenie ma także wzrost dochodów i spadek ceny tych produktów. Przykładem dojrzałego rynku w zakresie ekoproduktów jest Dania. System oznaczeń duńskich produktów ekologicznych jest powszechnie znany wśród konsumentów i darzony zaufaniem. Większość tych produktów można nabyć w supermarketach. Badania przeprowadzone w 2000 roku, w 2 tys. duńskich gospodarstwach domowych wykazały, że konsumenci dokonują zmian w ilości i strukturze zakupów ekożywności, pod wpływem wzrostu dochodu i spadku ceny tej żywności. W szczególności zjawisko to dotyczy mięsa. Analiza wykazała, że spadek cen ekologicznie wytwarzanego mleka o 20%, spowodował wzrost popytu o 50%, co oznacza, że popyt na produkty ekologiczne charakteryzuje się dużą elastycznością cenową [Scialaba, Hattam 2003].

Wykres 1

Rolnictwo ekologiczne w krajach Unii Europejskiej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Research Institute of Organic Agriculture.

Konsument, który decyduje się na zakup produktów ekologicznych, stawia pewne wymagania [Köppen 2000]:

- świadomy ekologicznie konsument musi mieć pewność, że produkt został wytworzony zgodnie z metodami rolnictwa ekologicznego – musi więc być odpowiednio oznakowany;
- produkt musi mieć odpowiednią jakość sensoryczną, tj. dobrze smakować, apetycznie wyglądać i być świeży;

- powinien być minimalnie przetworzony;
- powinny być to produkty wytwarzane w regionie, ze względu na duże przywiązanie Europejczyków do lokalnej społeczności;
- powinien być łatwo dostępny, tak aby konsument mógł go bez trudu nabyć.

Drugim elementem rynku jest podaż produktów ekologicznych. W Unii Europejskiej firmy zajmujące się przetwórstwem żywności ekologicznej, jak i jej sprzedaż są zainteresowane zwiększeniem podaży, by sprostać stale wzrastającemu popytowi. Hurtownicy i przetwórcy oferują producentom długoterminowe kontrakty, które gwarantują zyski na kolejne lata. Marża na produkty ekologiczne jest zazwyczaj niższa w krajach, w których są niższe koszty dystrybucji, jeżeli sprzedaż tych produktów odbywa się poprzez kanały przeznaczone głównie dla żywności konwencjonalnej (np. Austria, Dania). Zazwyczaj jednak produkty ekologiczne są sprzedawane przez alternatywne kanały, jakimi są: bezpośrednie dostawy rolnika do kupującego, sprzedaż z gospodarstwa, targowiska, sklepy z żywnością ekologiczną i supermarkety. Warto jednak zauważyć, że w niektórych krajach wzrosło w ostatnich latach znaczenie supermarketów. Na przykład w Wielkiej Brytanii większość produktów jest sprzedawana w sieci Tesco (oferta ona ponad 1200 produktów ekologicznych). W Niemczech ich sprzedaż prowadzi Edeka i Spar, we Włoszech Coop Italia i Esselunga, w mniejszym stopniu Billa - Standa i Carrefour. We Włoszech istnieje ponadto 38 specjalistycznych supermarketów z żywnością ekologiczną, które cieszą się coraz większym uznaniem wśród konsumentów.

Produkty ekologiczne mają coraz większy udział w rynku żywności. Na przykład udział ekologicznych owoców wynosi 8,7% kanadyjskiego rynku owoców, a w Niemczech udział ekologicznego mleka wynosi już 10% rynku mleka. W Danii sprzedaż ekologicznej żywności jest już na poziomie 3% całego rynku żywności. Natomiast udział ekologicznej kawy na unijskim rynku kawy kształtuje się na poziomie 0.5%. Przewiduje się, że wzrost rynku żywności ekologicznej będzie wynosił od 10-30% rocznie (w zależności od kraju) i będzie wykazywał stałą tendencję przez najbliższe lata osiągając w 2005 roku 5-10% udziału w rynku żywności [Scialaba, Hattam 2003].

Tabela 1 przedstawia wartość sprzedaży żywności ekologicznej i jej udział w rynku żywności w krajach europejskich. Najwyższą wartość sprzedaży osiągają Niemcy, choć najwyższy udział w rynku ma Dania. Różnice te związane są z wielkością kraju, potencjałem i liczbą ludności. Średni udział produktów ekologicznych w rynku europejskim kształtuje się między 2 a 2,5% Światowy rynek żywności ekologicznej był w 2001 roku szacowany na 20 mld euro.

Oferta żywności ekologicznej jest coraz bardziej różnorodna, co jest jednym z wyznaczników wchodzenia rynku we wstępną fazę dojrzałości. Ceny produ-

któw są zróżnicowane, a różnice w przypadku niektórych z nich sięgają 100% (tabela 2).

Tabela 1

Wartość sprzedaży produktów ekologicznych i ich udział w rynku żywności
(prognoza na rok 2003)

Kraj	Wartość w milionach euro	Udział rynkowy w %
Niemcy	2.8-3.1	1.7-2.2
Wielka Brytania	1.6-1.8	1.5-2.0
Włochy	1.3-1.4	1.0-1.5
Francja	1.2-1.3	1.0-1.5
Dania	0.3-0.4	2.2-2.7
Austria	0.3-0.4	2.0-2.5
Holandia	0.4-0.5	1.0-1.5
Szwecja	0.4-0.6	1.5-2.0
Belgia	0.2-0.3	1.0-1.5
Pozostałe kraje europejskie	0.8-0.9	–
Europa w sumie	10.0-11.0	2.0-2.5

Źródło: Według Dabberta (2003).

Tabela 2

Wielkość sprzedaży żywności ekologicznej i różnice cenowe
w stosunku do żywności konwencjonalnej we Włoszech w roku 2000

Produkty	Wielkość sprzedaży żywności ekologicznej	Średnie różnice cenowe w proc.
Zboża (w tonach)	435.939	70
Oliwa z oliwek (w tonach)	21.600	15
Warzywa, ziemniaki owoce (włącznie z orzeszkami ziemnymi) (w tonach)	332.401	50
Wino (w hektolitrach)	700.000	20
Mleko (w hektolitrach)	295.000	25
Wołowina (w tonach)	190	25
Wieprzowina (w tonach)	190	40
Drób (w tonach)	1350	100
Jajka (w milionach sztuk)	37,5	100

Źródło: R. Zanolì, D. Gabeli, R. Pinton, OMIArD: Organic market analysis. Rome 2001.

Dojrzały rynek europejski charakteryzuje się ścisłą współpracą między wytwórcami żywności, co pozwala osiągać wyższe efekty skali i redukować koszty, głównie koszty transportu. Przykładem takiej współpracy jest grupa producentów żywności ekologicznej Biopark z północno-wschodnich Niemiec. Organizacja ta skupia wytwórców głównie mięsa (wołowina, baranina) i mleka. Zrzeszenie Biopark powstało w 1991 roku jako wynik współpracy między rolnikami a naukowcami z Akademii Rolniczej w Berlinie. Po zjednoczeniu Niemiec poszukiwano sposobów na poprawę sytuacji rolnictwa byłej NRD oraz zagospodarowania tych terenów. Opracowano długofalową strategię działania, w rezultacie, której powstała nowoczesna organizacja z zarządem na czele. Rolnicy zgodzili się na ścisłą i stałą kontrolę, dzięki czemu zdobyli możliwość używania certyfikatu AGÖL², gwarantującego jakość i bezpieczeństwo żywności ekologicznej. Ułatwiło to zdobycie zaufania klientów. Przez cały czas zrzeszenie miało wsparcie ze strony władz (zwolnienie z opłat certyfikacyjnych) oraz naukowców (doradztwo).

Władze podejmowały różne działania, aby rozbudzić ekologiczną świadomość społeczeństwa. W 1994 roku BIOPARK był na tyle silną organizacją, że utworzono oddzielną spółkę zajmującą się wyłącznie sprzedażą i marketingiem - BioparkMarkt GmbH. W 1997 rozwinęto działalność w zachodnich regionach Niemiec. Dużym przyczynkiem do sukcesu BIOPARKU były też zapewne kryzysy żywnościowe związane z mięsem. Obecnie organizacja posiada własny znak jakości, który budzi powszechne zaufanie konsumentów, współpracuje z sieciami sklepów takimi jak Edeka Nord, Kaisers, Tegut, Marktauf oraz wytwórcami żywności jak Hipp i Alete [Köppen 2000].

3. Rolnictwo ekologiczne w Polsce

W ostatnich latach w Polsce obserwuje się wzrost zainteresowania rolnictwem ekologicznym. W roku 1998 certyfikaty żywności ekologicznej posiadały 102 gospodarstwa ekologiczne, a pod kontrolą było w sumie 410. W roku 2000 liczba ta wzrosła do 1400, następnie w roku 2001 do 1900. W 2002 r. było 882 gospodarstwa posiadające certyfikat i 1095 w trakcie przedstawiania. Stanowiły one 0,1% wszystkich gospodarstw. Uprawy w tych gospodarstwach zajmowały 53.515 ha, czyli 0,36% ogólnej powierzchni użytków rolnych. W 2003 roku gospodarstw ekologicznych było w sumie 2286, z czego 1287 posiadało certyfikaty żywności ekologicznej.

Są to liczby zdecydowanie mniejsze niż w Unii Europejskiej, ale także w Czechach (powierzchnia upraw wynosi 235 tys. ha, tj. 5,09% wszystkich użytków oraz udział gospodarstw ekologicznych 2,37%).

2 Arbeitsgemeinschaft Ökologischer Landbau - organizacja zrzeszająca związki rolników ekologicznych w Niemczech, wydająca certyfikaty jakości żywności ekologicznej. Organizacja ta w 2002 roku zakończyła działalność.

Tabela 3

Liczba gospodarstw ekologicznych w Polsce posiadających
certyfikaty w latach 1900-2001

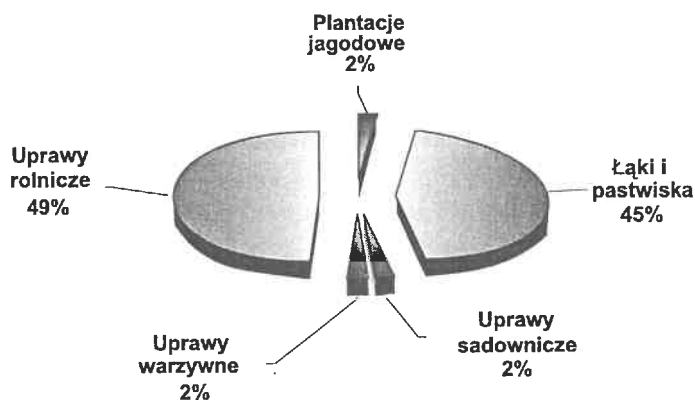
Rok	Liczba gospodarstw ekologicznych
1990	27
1991	49
1992	94
1993	194
1994	225
1995	235
1996	236
1997	207
1998	102
1999	231
2000	391
2001	640
2002	822
2003	1287

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji IJAR-S.

Większość gospodarstw znajduje się jest w centralnej Polsce w pobliżu dużych miast: Warszawy, Krakowa i Łodzi. Rolnicy nie specjalizują się, ich działalność opiera się zarówno na hodowli zwierząt, jak i na uprawie różnych gatunków roślin.

Rysunek 2

Procentowy udział upraw z certyfikatem i w trakcie przestawiania w 2002 r.

Źródło: Rolnictwo ekologiczne w Polsce w 2002 roku. Informacja Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. Warszawa 2003.

Rynek żywności ekologicznej w Polsce jest w początkowej fazie rozwoju. Największy popyt jest na warzywa, owoce, nabiał i chleb. Koncentruje się on w województwach kujawsko-pomorskim, mazowieckim i łódzkim. Rynek w Polsce jest jednak zdolny przyjąć znacznie większą ilość produktów ekologicznych. Jak wykazują badania, ponad 40% konsumentów jest zainteresowanych kupnem takiej żywności [Runowski 1998]. Aby sprostać tym wymaganiom należy pokonać bariery rozwojowe, z których pierwszą jest brak zorganizowania się producentów żywności. Pojedynczy rolnik dostarcza na rynek małe partie towaru, dlatego też trudno jest stworzyć odpowiednią bazę przetwórczą. Kolejną barierą jest brak dobrze zorganizowanych kanałów dystrybucji. Producenci mogą dostarczać swoje wyroby jedynie do 20 hurtowni, głównie regionalnych i ponad 200 sklepów specjalistycznych. Oprócz tego w niektórych sklepach z żywnością konwencjonalną dostępne są też produkty ekologiczne.

4. Produkcja żywności ekologicznej szansą dla polskiego rolnictwa

W Polsce istnieją niewykorzystane dotychczas możliwości produkcyjne i przyrodnicze produkcji żywności ekologicznej. Za rozwojem rolnictwa ekologicznego w Polsce przemawiają głównie [Łuczka-Bakuła 1995]:

- istnienie nadwyżek siły roboczej w rolnictwie i wysokie ceny pozostałych czynników produkcji;
- przeciwdziałanie bezrobociu w regionach rolniczych;
- trudności ze zbytem żywności konwencjonalnej do Europy Zachodniej;
- łatwość przestawienia wielu gospodarstw ze względu na niski poziom stosowania środków chemicznych;
- istnienie regionów o stosunkowo małym zanieczyszczeniu;
- powstawanie klasy średniej, która może być potencjalnym odbiorcą żywności ekologicznej;
- rosnąca zachorowalność na alergię.

Opóźnienia w czasie w stosunku do innych państw, nie tylko Unii Europejskiej³, rodzą pilną potrzebę podjęcia wzmożonego wysiłku organizacyjnego i promocyjnego w celu pobudzenia zarówno podaży, jak i popytu w szerszym zakresie. Rolnictwo ekologiczne formalnie zaczęło funkcjonować w Polsce aż 16 lat temu. Jednak dopiero w 1998 r., na mocy Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, wprowadzone zostały dotacje do kosztów przeprowadzania kontroli gospodarstw ekologicznych. Główne wsparcie z budżetu pań-

³ Wspominane Czechy – lider wśród państw wstępujących do UE – mają znacznie większy niż Polska udział gospodarstw ekologicznych, choć gorsze warunki przyrodnicze. Działa tam system dopłat bezpośrednich do produkcji ekologicznej. Rząd wspiera również badania naukowe w tej dziedzinie, szkolenia, doradztwo, marketing i promocję rolnictwa ekologicznego.

stwa otrzymywały gospodarstwa będące w drugim roku kontrolowanego przestawiania na ekologiczne metody produkcji. W roku 1999 zmieniono regulacje wprowadzające dotacje bezpośrednie do hektara upraw ekologicznych oraz zwiększające pomoc dla gospodarstw w pierwszym roku przestawiania. W 2001 r. weszła w życie ustawa, która reguluje produkcję i obrót produktami ekologicznymi. Ustawa ta jest zharmonizowana z prawem unijnym. Można by się spodziewać, że spowoduje ona znaczny wzrost liczby gospodarstw ekologicznych⁴. Do tej pory nie nastąpiło jednak wzmożone zainteresowanie rolników przestawianiem na ten rodzaj produkcji.

Szansą na rozpoczęcie produkcji żywności ekologicznej może być też korzystanie z programów rolno-środowiskowych. Zachęcają one rolników do prowadzenia gospodarki rolnej zgodnej z wymogami ochrony środowiska i krajobrazu, a rolnicy za uczestnictwo w takim programie otrzymują określone świadczenia pieniężne. Są one wdrażane we poszczególnych krajach członkowskich UE⁵ od 1993 r. na podstawie Rozporządzenia Rady EWG nr 2078/92. Jednym z celów programów rolno-środowiskowych jest zachęcanie do stosowania praktyk rolniczych koniecznych dla zachowania różnorodności biologicznej i struktury krajobrazów rolniczych. Rozpowszechnianie rolnictwa ekologicznego i integrowanego jest też jednym z celów tych programów. W Polsce programy rolno-środowiskowe będą realizowane w ramach programów SAPARD i Phare oraz w latach 2004-2006 w ramach Krajowego Programu Rolno-Środowiskowego, który stanowi część Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Realizację pilotażowego projektu rozpoczęto w roku 2001 w regionie warmińsko-mazurskim i podkarpackim [Niewęgłowska, Żurawski 2001].

Wszystkie te działania będą w stanie wpłynąć na wzrost zainteresowania ze strony rolników tylko wtedy, gdy będą odpowiednio rozpowszechniane. Ważnym czynnikiem jest wsparcie ze strony władz lokalnych w postaci odpowiedniego zaplecza doradczego i szkoleniowego. Nie można też zapominać o odpowiednich kampaniach informacyjnych, adresowanych do rolników, jak i do konsumentów. Musi też nastąpić rozwinięcie odpowiednich kanałów dystrybucji, co powinno usprawnić procesy logistyczne związane z żywnością ekologiczną.

Ważnym elementem działań służących upowszechnianiu rolnictwa powinno być tworzenie grup producenckich. Dobrym przykładem dla polskich rolników może być wspomniane już wschodnioniemieckie zrzeszenie BIOPARK. Na początku lat 90-tych kondycja tamtejszego rolnictwa była bardzo słaba. Indywidu-

⁴ Rząd przewiduje, że liczba gospodarstw ekologicznych będzie się podwajać co roku, by w 2005 r. osiągnąć udział w wys. 5% w ogólnej liczbie gospodarstw.

⁵ Programy muszą być wdrażane we wszystkich państwach członkowskich UE, ale nie są obowiązkowe dla rolników. Są wdrażane przez władze centralne lub regionalne. W proces wdrażania programów rolno-środowiskowych angażuje się agencje płatnicze pracujące na rzecz ministerstwa, służby doradcze i niezależne organizacje wspierające.

alne gospodarstwa praktycznie nie istniały, a państwowe były w znacznym stopniu zintensyfikowane. Przy współpracy specjalistów, władz i samych rolników udało się doskonale zagospodarować tamtejsze tereny rolnicze. Ważnym czynnikiem scalającym było współdziałanie w sferze informacji, współpraca przy opracowywaniu odpowiednich koncepcji marketingowych, kampanii promocyjnych, również wspieranie sprzedaży bezpośredniej, a z drugiej strony pozyskiwanie dużych sieci handlowych. Podobne organizacje mogą powstawać w Polsce, jednakże strategicznymi elementami organizacji takich przedsięwzięć powinna być wspomniana już współpraca z nauką oraz pomoc ze strony władz.

Producenci często obawiają się, że w kraju nie będzie odpowiednio dużego popytu na żywność ekologiczną. Rozwiązaniem mogłaby być odpowiednia promocja uświadamiająca społeczeństwo, jednakże zorganizowana przez same zrzeszenia rolników. Alternatywnym rynkiem zbytu są kraje, gdzie konsumenci są już świadomi ekologicznie i zgłaszają duże zapotrzebowanie na ekożywność (Wlk. Brytania, Niemcy). Do tej pory eksportuje zaledwie kilku polskich producentów, głównie czarne i czerwone porzeczki, jagody i ogórki konserwowe. Ta forma sprzedaży jest zatem niewykorzystana i wymaga rozpowszechnienia. Znalazienie zagranicznych partnerów handlowych, daje dużą szansę na rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce.

Przyszły rozwój rynku żywności ekologicznej zależy od wielu czynników, wśród których istotne znaczenie ma:

- dostępność struktury dystrybucyjnej (sortowanie, spedycja);
- tworzenie przez rolników ekologicznych sprawnie działających grup producenckich;
- marketing żywności ekologicznej;
- umiejętność dotarcia do nowych nabywców;
- poziom świadomości ekologicznej konsumentów;
- powszechność informacji o żywności ekologicznej i jej oznakowaniu.

5. Podsumowanie

Rolnictwo ekologiczne staje się w Europie coraz ważniejszą formą gospodarowania. Dzieje się tak ze względu na stale wzrastający popyt na ekoprodukty, jak również możliwość mniej intensywnego zagospodarowania terenów i alternatywne formy ich wykorzystania. Pod tym względem Polska posiada doskonałe warunki dla rozwoju tego typu rolnictwa.

Rolnictwo ekologiczne może być szczególnie ważne dla rozwoju niektórych obszarów marginalnych, jak wschodnie tereny kraju, regionów o wysokiej stopie bezrobocia, a także tych o charakterze rolniczym oraz regionów o dużych walorach turystycznych. Ekologizacja produkcji żywności w Polsce może prowadzić z jednej strony do ochrony walorów przyrodniczych, a z drugiej może stać się jedną z dróg optymalizacji rolnictwa.

LITERATURA

1. Dabbert S. (2003): Herausforderung Gesellschaft und Politik: Der Ökologische Landbau i Europa, Universität Hohenheim, s. 1-2.
2. Köppen D. (2000): Angewandte Agrarökologie in der umweltgerechten Landbewirtschaft. Universitätsdruckerei Rostock, s. 189-192, 204-215.
3. Łuczka-Bakuła W. (1995): Uwarunkowania produkcji i konsumpcji żywności ekologicznej. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. s. 118-119.
4. Łuczka-Bakuła W. (2003): Rolnictwo ekologiczne w Polsce w aspekcie integracji z Unią Europejską. *Ekonomia i środowisko*, nr 2, Białystok, s. 161-165.
5. Niewęgłowska G., Żurawski T. (2001): Program rolno-środowiskowy dla polskiego rolnictwa i możliwości jego realizacji. *Gospodarowanie na obszarach chronionych*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 168-172.
6. Rolnictwo ekologiczne w Polsce w 2002 r. Informacja Inspekcji Jakości Handlowej Artykułami Rolno-Spożywczymi. Warszawa 2003, s. 11.
7. Runowski H. (1998): Szanse rozwojowe gospodarstw ekologicznych w aspekcie integracji z Unią Europejską. *Problemy integracji rolnictwa*, nr 4, s. 45-49.
8. Scialaba N., Hattam C. (2002): Organic agriculture environment and food security. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.
9. Zanolì R., Gabeli D., Pinton R. (2001): OMIARD. Organic market analysis. Rome.
10. Dane Research Institute of Organic Farming.

JOANNA SMOLUK, WŁADYSŁAWA ŁUCZKA-BAKUŁA

AKTUALNA SYTUACJA ROLNICTWA EKOLOGICZNEGO W UNII EUROPEJSKIEJ I W POLSCE

STRESZCZENIE

Rolnictwo ekologiczne staje się coraz ważniejszą metodą gospodarowania, szczególnie w krajach UE. Tamtejszy rynek żywności ekologicznej jest dosyć dojrzały, głównie dzięki stale wzrastającej świadomości ekologicznej konsumentów i wsparciu władz. Polska charakteryzuje się doskonałymi warunkami sprzyjającymi rozwojowi rolnictwa ekologicznego. Przede wszystkim środowisko jest w niewielkim stopniu zanieczyszczone, a rolnicy stosują niewiele nawozów sztucznych i pestycydów. Jednakże brak jest odpowiednich kanałów dystrybucji i pomocy doradczej ze strony władz. Dobrym wzorcem dla Polski powinny być działania podejmowane w krajach Unii Europejskiej, takie jak: pomoc finansowa i doradcza podczas organizacji grup producenckich, nawiązywanie współpracy z hurtownikami i sieciami supermarketów, w końcu prowadzenie kampanii społecznych pobudzających świadomość ekologiczną społeczeństwa. Alternatywnym rynkiem zbytu dla polskich producentów żywności ekologicznej powinien być rynek zachodnioeuropejski.

JOANNA SMOLUK, WŁADYSŁAWA ŁUCZKA-BAKUŁA

THE CURRENT SITUATION OF THE ORGANIC FARMING IN THE EUROPEAN UNION AND IN POLAND

SUMMARY

The organic agriculture is a developing method of farming in the EU. The market of ecological food in the EU is quite mature now, mainly due to the growing ecological consciousness of the consumers and the authorities support given to the ecological food producers. Poland has great conditions to extend this way of farming, because the environment is not damaged and farmers hardly use chemical fertilizers and pesticides. However, in Poland, there is a lack of well organized chain of distribution and authorities support in the area of the advisory service. The good example for Poland should be the activities undertaken in the EU countries, such as: advisory and financial support when creating the producers groups, starting cooperation with the wholesalers and supermarkets, eventually organizing social campaigns stimulating the consumers ecological awareness. The export to the Western Europe is an alternative market for polish ecological food producers.

HENRYK RUNOWSKI

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

EFEKTYWNOŚĆ PRODUKCYJNO-EKONOMICZNA GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH

1. Wprowadzenie

Ocena dotychczasowej drogi rozwoju rolnictwa nie jest jednoznaczna. Z jednej strony podkreśla się znaczący wzrost produkcji rolniczej będący następstwem postępu w plonowaniu roślin i wydajności jednostkowej zwierząt, z drugiej zaś występujące zjawisko nadprodukcji żywności i negatywne oddziaływanie intensywnego rolnictwa na środowisko naturalne, dobrostan zwierząt i jakość produktów. W wyniku dostrzegania niekorzystnych skutków rozwoju przemysłowego rolnictwa trwają poszukiwania metod produkcji bardziej przyjaznych dla środowiska naturalnego i zwierząt gospodarskich. Wśród różnych metod i koncepcji rolniczego gospodarowania, respektujących podstawowe wymogi ochrony środowiska naturalnego, wymienić należy rolnictwo ekologiczne. W rolnictwie tym najważniejszymi celami są, poza ochroną środowiska, utrzymanie żyzności gleby, poprawa jakości produktów rolnych oraz kształtowanie i pielęgnacja krajobrazu. Realizowane jest to z jednej strony poprzez całkowite wyeliminowanie chemicznych środków produkcji (nawozów sztucznych, pestycydów, regulatorów wzrostu), z drugiej zaś poprzez wielostronny płodozmian (z dużym udziałem roślin motylkowych), nawożenie organiczne, mechaniczne i biologiczne zwalczanie chwastów. Ważnym wyznacznikiem tej metody produkcji rolniczej jest substytucja nakładów rzeczowych wzrastającym poziomem wiedzy producentów oraz dokonującym się szeroko rozumianym postępow rolniczym, w tym przede wszystkim postępow biologicznym. Wymienione atuty rolnictwa ekologicznego są źródłem coraz większego zainteresowania rozwojem tego rodzaju rolnictwa. Znajduje to swój wyraz nie tylko w rosnącej liczbie różnych organizacji ekologicznych, ale również w oficjalnych stanowiskach rządów wielu państw deklarujących potrzebę wzrostu znaczenia rolnictwa ekologicznego w praktyce. W tym samym kierunku zmierzają cele Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, które akcentują konieczność uzyskiwania w rolnictwie nie

tylko efektów ekonomicznych, ale również środowiskowych i socjalnych. Wśród celów tej polityki wymienia się między innymi:

- ciągłe dostarczanie produktów żywnościowych i odnawialnych surowców rolniczych wysokiej jakości,
- zachowanie równowagi biologicznej i przyrodniczej, ze szczególnym uwzględnieniem walorów krajobrazowych,
- zrównoważony przyrodniczo rozwój obszarów wiejskich z polepszaniem i wyrównywaniem warunków ekonomicznych i socjalnych,
- rozwój produkcji i usług zgodnych z kodeksem dobrych praktyk rolniczych,
- wprowadzanie zasad i mechanizmów zapewniających odpowiednie wynagrodzenie za nierynkowe dobra i usługi.

Istnieje zgodność poglądów, że w tak ukształtowaną wiązkę celów polityki rolnej najlepiej wpasowuje się rolnictwo ekologiczne. Nic więc dziwnego, że właśnie ta metoda produkcji rolniczej spotyka się z deklaracjami politycznego i społecznego poparcia. Należy jednak zadać sobie pytanie, czy rolnictwo ekologiczne ma szansę zastąpić konwencjonalne sposoby produkcji rolniczej? Odpowiedź na nie jest podstawowym celem opracowania. Pomocne w tym celu może być rozstrzygnięcie następujących kwestii:

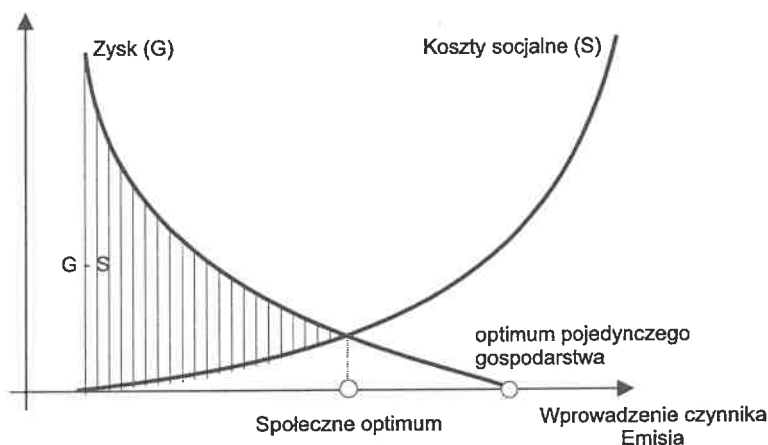
1. Czy występuje sprzeczność między ekonomią a ekologią?
2. Jak przedstawia się konkurencyjność rolnictwa ekologicznego w odniesieniu do rolnictwa konwencjonalnego?
3. Jaki jest dotychczasowy rozwój rolnictwa ekologicznego?
4. Jakie są perspektywy dalszego rozwoju rolnictwa ekologicznego?

2. Czy występuje sprzeczność między ekonomią a ekologią?

Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na powyższe pytanie. Analizując zależności przedstawione na rysunku 1 można dojść do wniosku, że każda próba maksymalizacji efektu ekonomicznego (zysku) na drodze wzrostu intensywności produkcji oznacza niekorzystne efekty ekologiczne. Optimum ekonomiczne z punktu widzenia pojedynczego producenta nie pokrywa się z optimum ogólnospołecznym, które uwzględnia nie tylko uzyskiwane efekty, ale również bierze pod uwagę występujące koszty społeczne.

Można zatem powiedzieć, że racjonalność prywatno-gospodarcza nie pokrywa się z racjonalnością ogólnospołeczną. Tak jest też w rolnictwie konwencjonalnym, które główny nacisk kładzie na osiąganie celów ekonomicznych. Ujemnym skutkiem takiej strategii są niekorzystne zmiany w środowisku naturalnym, pogorszenie warunków bytowania zwierząt oraz jakości produktów rolnych. Skutkiem pozytywnym są niższe ceny produktów rolnych i żywności.

Rysunek 1

Optimum społeczne a optimum z punktu widzenia pojedynczego gospodarstwa z uwzględnieniem obciążeń środowiska

Źródło: [De Haen 1989].

3. Jak przedstawia się konkurencyjność rolnictwa ekologicznego w odniesieniu do rolnictwa konwencjonalnego?

Z rysunku 2 wynika, że rolnictwo konwencjonalne skuteczniej niż rolnictwo ekologiczne realizuje cele ekonomiczne. Z kolei ustępuje mu pod względem stopnia realizacji celów ekologicznych. W związku z tym, że głównym miejscem rozstrzygania sprawności konkurencyjnej jest rynek słabością rolnictwa ekologicznego okazują się jego wyższe koszty produkcji i wyższe ceny. Wymieniona słabość tego rolnictwa nie musi być trwała. Istotne znaczenie dla jej wyeliminowania, a co najmniej złagodzenia, mieć będzie nowe spojrzenie na funkcje rolnictwa (rysunek 3).

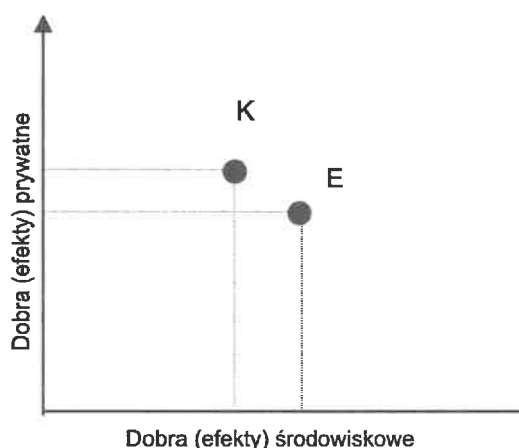
Już dziś obserwujemy, że rolnictwo poza swoją tradycyjną funkcją produkcyjną coraz częściej wypełnia funkcję socjalną, a w szczególności funkcję usługową. W ramach funkcji usługowej należy wymienić nie tylko działalność usługową na rzecz ludności (np.: agroturystyka), ale również działalność usługową na rzecz środowiska, wzbogacania jego bioróżnorodności, zachowania walorów krajobrazowych, ochrony zasobów rodzimych, ochrony zwierząt itp.

Za usługi te rolnicy powinni otrzymywać określone wynagrodzenie, co w wielu krajach jest faktem. Rolnictwo ekologiczne wypełniając z jednej strony funkcję produkcyjną może liczyć również na określone płatności za świadczone usługi na rzecz środowiska. W rezultacie może to przyczynić się do wzrostu ekonomicznej konkurencyjności rolnictwa ekologicznego w stosunku do rolnic-

stwa konwencjonalnego. W obecnych warunkach tylko dzięki wyższym cenom produktów ekologicznych niż konwencjonalnych i stosowanym dopłatom do rolnictwa ekologicznego może ono nawiązywać konkurencję z rolnictwem konwencjonalnym. Dowodem na to mogą być wyniki analizy porównawczej gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych. W tabeli 1 przedstawiono charakterystykę porównywanych grup gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych w Niemczech.

Rysunek 2

Konkurencyjność celów ekonomicznych i środowiskowych w rolnictwie ekologicznym i konwencjonalnym

Źródło: [Alvensleben R. 2002].

Rysunek 3

Podstawowe funkcje rolnictwa

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 1

Podstawowe dane o gospodarstwach ekologicznych i konwencjonalnych
w Niemczech w 2002/2003

Wyszczególnienie	Gospodarstwa	
	ekologiczne	konwencjonalne
Liczba gospodarstw	264	469
Średnia powierzchnia gospodarstwa [ha]	99,7	99,6
Zatrudnienie (osób)	2,3	1,7
- w tym zasoby własne	1,4	1,5
Obsada zwierząt (SD/100ha)	70	67
Plony pszenicy (dt/ha)	34	61
Plony ziemniaków (dt/ha)	173	305
Wydajność mleczna krów (l/krówę)	5415	6349

Źródło: Ernährungs- und agrarpolitischer Bericht 2004 der Bundesregierung. Deutscher Bundestag.

Wynika z niej, że gospodarstwa ekologiczne cechują się większymi zasobami pracy, a także znacznie niższymi plonami pszenicy i ziemniaków oraz niższą wydajnością mleczną krów. Podobne zróżnicowanie tych cech potwierdzają także wyniki innych badań (Runowski 1996, 1999, Świstak 2000, Pilarski, Grzybowska 2001). Niższe plony roślin rekompensowane są wyższymi cenami skupu produktów w gospodarstwach ekologicznych niż konwencjonalnych (tabela 2).

Tabela 2

Ceny skupu w gospodarstwach ekologicznych i konwencjonalnych
w Niemczech w 2002/2003 (euro/dt)

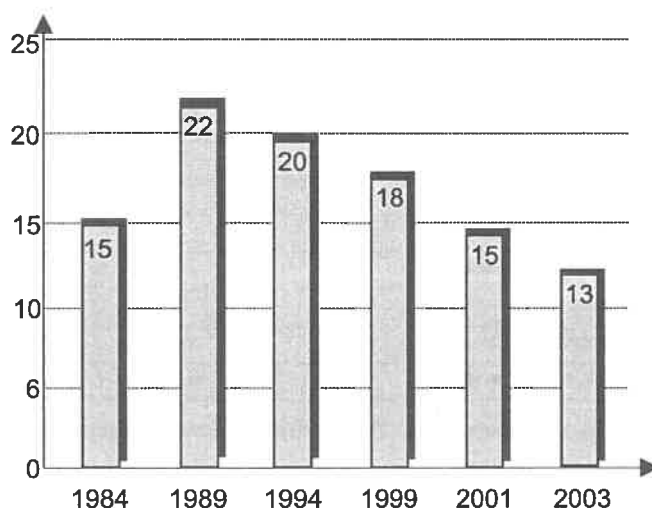
Wyszczególnienie	Gospodarstwa		konwencjonalne= 100
	ekologiczne	konwencjonalne	
Pszenica	28,88	10,52	274,5
Ziemniaki	25,82	9,56	270,1
Mleko	34,98	31,68	110,4

Źródło: Ernährungs- und agrarpolitischer Bericht 2004 der Bundesregierung. Deutscher Bundestag.

Analiza relacji cen produktów ekologicznych do konwencjonalnych w dłuższym okresie wskazuje na pewną tendencję spadkową występujących różnic cenowych. Nadal jednak w odniesieniu do produktów roślinnych różnice te są znaczne. Mniejsze natomiast różnice cen dotyczą mleka, gdzie na ogół cena mleka ekologicznego jest tylko o około 10% wyższa niż mleka pochodzącego z gospodarstw konwencjonalnych. Z badań systematycznie prowadzonych w Niemczech wynika, że konsumenci żywności ekologicznej akceptują coraz niższe różnice cen produktów ekologicznych i konwencjonalnych (rysunek 4).

Rysunek 4

Akceptowane przez konsumentów niemieckich różnice cen produktów ekologicznych w porównaniu z konwencjonalnymi (%)

Źródło: [Bruhn 2001, Situationsbericht 2003].

Wynika z tego, że podstawowe źródło porównywalnej z rolnictwem konwencjonalnym konkurencyjności dochodowej gospodarstw ekologicznych zostało wyczerpane, a na dodatek należy liczyć się z tym, że wzrost podaży produktów ekologicznych będzie się wiązał z relatywnym spadkiem cen produktów ekologicznych w stosunku do cen produktów konwencjonalnych. Taki kierunek zmian może być potęgowany przez zachodzące zmiany kanałów dystrybucji. Jak wynika z rysunku 5 coraz większa część produktów ekologicznych sprzedawana jest w supermarketach, odwiedzanych głównie przez klientów zwracających uwagę na poziom cen nabywanych produktów. Oznacza to zmianę struktury społeczno-ekonomicznej nabywców żywności ekologicznej. W tradycyjnych kanałach dystrybucji (sprzedaż bezpośrednia, sklepy specjalistyczne) klientami są przede wszystkim osoby o sprecyzowanych preferencjach i zainteresowaniu produktami ekologicznymi.

Nie ulega wątpliwości, że zmniejszanie różnic cenowych między produktami ekologicznymi a konwencjonalnymi postawi rolnictwo ekologiczne w trudniejszej niż dotychczas sytuacji. Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 3 gospodarstwa ekologiczne mimo niższych kosztów zużycia rzeczowych środków produkcji (nawozy mineralne, środki ochrony roślin) charakteryzują się podobnym poziomem kosztów ogółem jak gospodarstwa konwencjonalne.

Znacznie wyższe są tu między innymi koszty pracy, a koszty stałe są podobne. W porównywanych grupach gospodarstw ekologicznych i konwencjonal-

nych zbliżone są przychody ogółem (w analizowanym roku gospodarstwa ekologiczne osiągały o 5% wyższe przychody niż gospodarstwa konwencjonalne).

Z porównania struktury przychodów w obu grupach gospodarstw wynika, że gospodarstwa ekologiczne osiągały zbliżone przychody ze sprzedaży produktów zwierzęcych oraz pozostałych źródeł, natomiast osiągały niższe przychody ze sprzedaży produktów roślinnych (o około 14%) i wyższe przychody z tytułu dopłat bezpośrednich (o około 32%), w tym szczególnie w zakresie płatności rolno-środowiskowych (o około 400%). W rezultacie dochód rolniczy na 1 ha UR w analizowanym roku był w gospodarstwach ekologicznych wyższy niż w gospodarstwach konwencjonalnych, natomiast dochód bezpośredni na jednostkę pracy był niższy. Z badań przeprowadzonych przed kilkoma laty w Polsce wynikało, że gospodarstwa ekologiczne osiągały dochody niższe niż porównywalne gospodarstwa konwencjonalne. Wprowadzenie dotacji do rolnictwa ekologicznego zrekompensowało te różnice. Można zatem powiedzieć, że obecnie rolnictwo ekologiczne zapewnia dochody porównywalne z gospodarstwami konwencjonalnymi. Jest to jednak zasługą wyraźnie wyższych cen produktów ekologicznych i wyższego poziomu wsparcia ze źródeł budżetowych. Ta sytuacja sprzyja rozwojowi rolnictwa ekologicznego.

Rysunek 5

Kanały dystrybucji owoców i warzyw we Włoszech w 1996 i 2000 roku

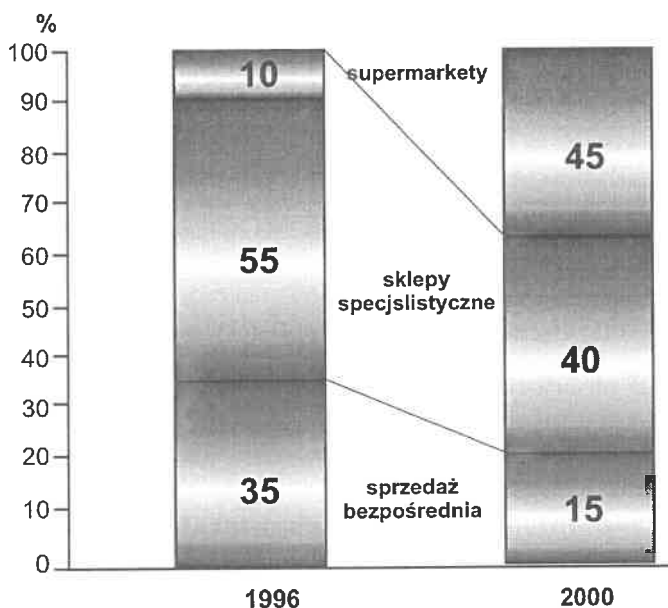

Tabela 3

Wybrane koszty bezpośrednie w gospodarstwach ekologicznych i konwencjonalnych w Niemczech w 2002/2003 (euro/ha)

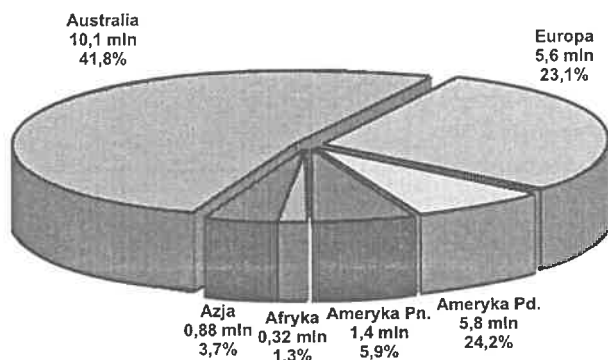
Wyszczególnienie	Gospodarstwa		konwencjonalne= 100
	ekologiczne	konwencjonalne	
PRZYCHODY			
Sprzedaż produkcji roślinnej	279	326	85,6
Sprzedaż produkcji zwierzęcej	659	648	101,7
Dopłaty bezpośrednie	470	357	131,7
- w tym rolnośrodowiskowe	154	39	394,9
Pozostałe przychody	272	265	102,6
Razem przychody	1680	1596	105,3
KOSZTY			
Nawozy mineralne	10	76	13,2
Środki ochrony roślin	1	62	1,6
Zakup zwierząt	37	93	39,8
Zakup pasz	78	99	78,8
Koszty pracy najemnej	135	27	500,0
Inne koszty	1023	910	112,4
Koszty ogółem	1284	1267	101,3
DOCHODY			
Dochód rolniczy:			
– na gospodarstwo	33 599	27 569	121,9
– na 1 ha UR	337	277	121,7
Produkcja czysta na 1 zatrudnionego	20 544	17 978	114,3

Źródło: Ernährungs- und agrarpolitischer Bericht 2004 der Bundesregierung. Deutscher Bundestag.

4. Jaki jest dotychczasowy rozwój rolnictwa ekologicznego?

Na świecie obserwuje się systematyczny wzrost powierzchni użytków rolnych zagospodarowanych metodami ekologicznymi. W 1997 roku powierzchnia ta wynosiła 7,4 mln ha, natomiast w 2003 roku już 24,1 mln ha. Z rysunku 6 wynika, że połowa światowej powierzchni użytków rolnych zagospodarowanych metodami ekologicznymi znajduje się w Australii i Oceanii, a ponad 1/4 w Europie. Oceniając dużą powierzchnię ekologicznych użytków rolnych w Australii i Oceanii należy wziąć pod uwagę, że obejmują one głównie ekstensywnie użytkowane pastwiska. Ważne miejsce zajmuje również Ameryka Południowa i Ameryka Północna.

Rysunek 6

Powierzchnia użytków rolnych w rolnictwie ekologicznym na świecie (ha)

Źródło: [Willer H., Yussefi M. 2004].

W ostatnim czasie wzrasta znaczenie rolnictwa ekologicznego w Azji. Biorąc pod uwagę wielkość produkcji ekologicznej na czoło wysuwa się Europa, w tym głównie Unia Europejska. Na rysunku 7 przedstawiono rozwój rolnictwa ekologicznego w UE w latach 1985-2002.

Wynika z niego, że w analizowanym okresie wzrasta zarówno powierzchnia upraw ekologicznych, jak i liczba gospodarstw. Tylko w 2002 roku odnotowano pewien spadek liczby gospodarstw ekologicznych. Odnotowując tendencje wzrostowe zarówno liczby gospodarstw ekologicznych, jak i powierzchni upraw ekologicznych w UE należy zauważyć występujące w ostatnim okresie przeciwstawne zjawiska w poszczególnych krajach. W Hiszpanii i Niemczech występuje dynamiczny wzrost znaczenia rolnictwa ekologicznego.

Natomiast w Austrii w ostatnich kilku latach obserwuje się brak tendencji wzrostowych. Podobna sytuacja ma miejsce w Szwecji.

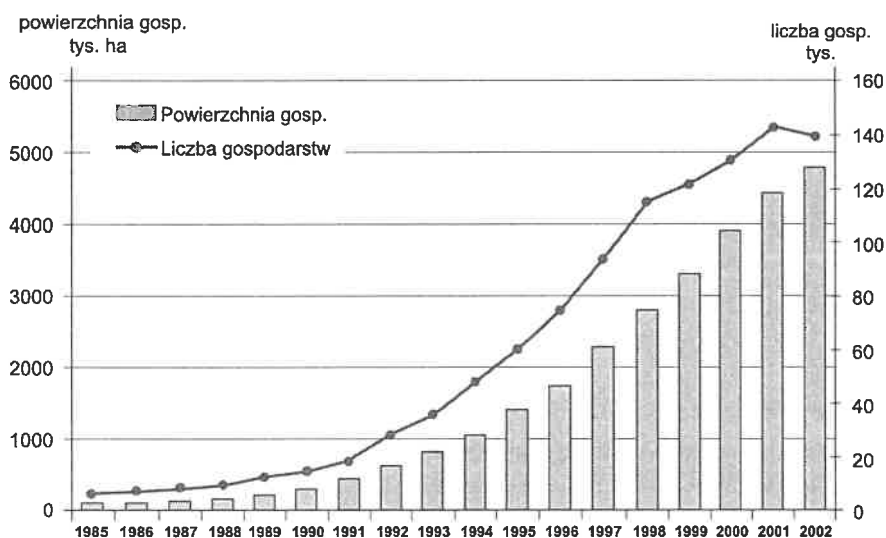
Zarówno Austria jak i Szwecja należą do czołówki europejskiej pod względem udziału rolnictwa ekologicznego w zagospodarowaniu użytków rolnych (rysunek 8).

Przykłady Austrii i Szwecji mogą oznaczać, że osiągnięcie kilkunastoprocentowego udziału rolnictwa ekologicznego wyznacza barierę dla jego dalszego rozwoju. Polska cechuje się bardzo niskim poziomem rozwoju rolnictwa ekologicznego i to nie tylko na tle krajów UE, ale również krajów Europy środkowej i wschodniej (rysunek 9).

Należy jednak zauważyć, że w Polsce począwszy od 1999 roku, tj. wprowadzenia dotacji, następuje wyraźny wzrost zarówno liczby gospodarstw, jak i powierzchni upraw ekologicznych (rysunek 10).

Rysunek 7

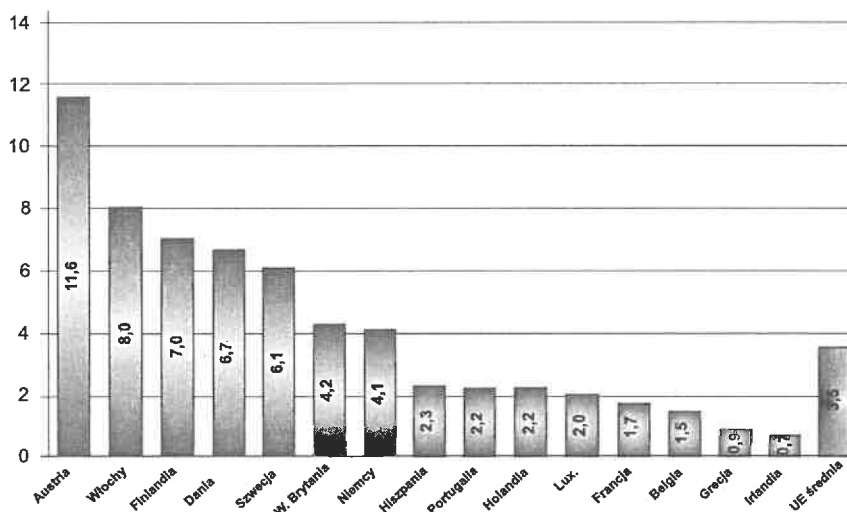
Liczba gospodarstw i powierzchnia upraw ekologicznych w UE w latach 1985-2002

Źródło: [Foster C., Lampkin N., 2000, Willer H. 2003].

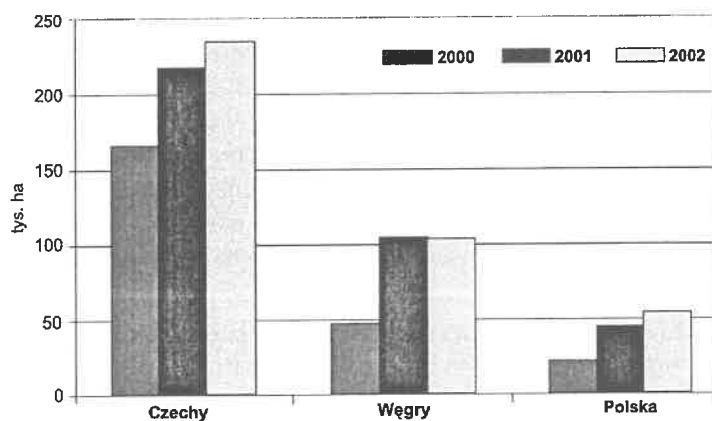
Rysunek 8

Udział upraw ekologicznych w powierzchni ogółem w krajach UE w 2002 roku (%)

Źródło: [Foster C., Lampkin N. 2000, Willer H. 2003].

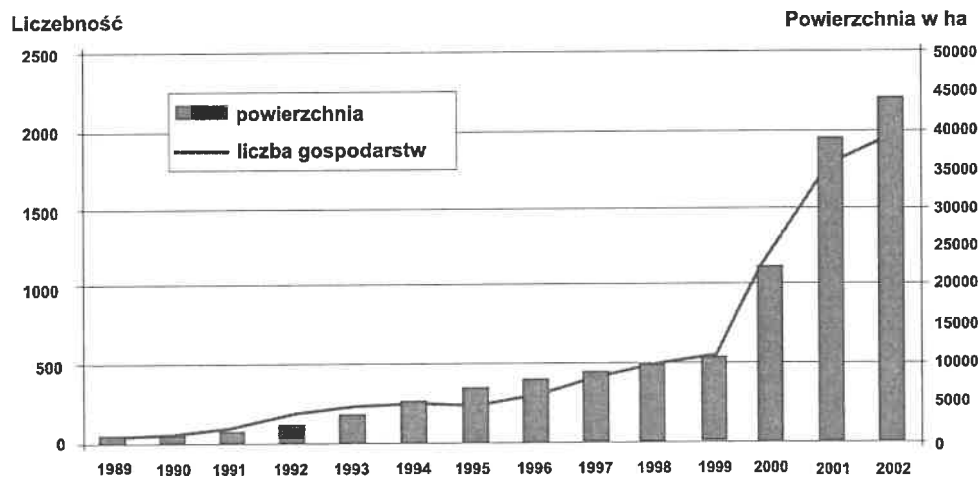
Rysunek 9

Powierzchnia upraw ekologicznych w wybranych krajach w latach 2000-2003

Czechy 5,1%, Węgry 1,7%, Polska 0,4% UR

Źródło: [Willer H. 2003].

Rysunek 10

Rolnictwo ekologiczne w Polsce

Źródło: Zestawiono na podstawie danych MRiRW.

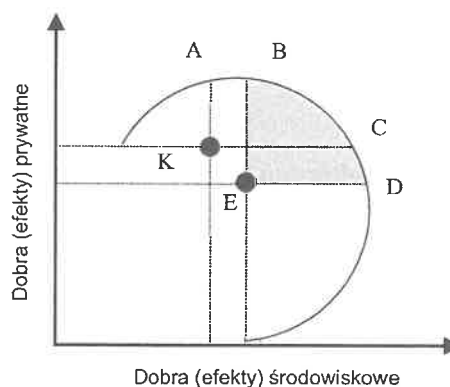
Zróżnicowane w poszczególnych krajach tendencje rozwojowe rolnictwa w ostatnich latach uzasadniają postawienie pytania dotyczącego perspektyw rozwojowych rolnictwa ekologicznego.

5. Jakie są perspektywy dalszego rozwoju rolnictwa ekologicznego?

Po to by ocenić perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego trzeba wykazać jak kształtuje się jego konkurencyjność w stosunku do innych metod rolnictwa. Dotychczasowe porównania rolnictwa konwencjonalnego i ekologicznego w kontekście rozwoju zrównoważonego koncentrują się na wskaźnikach ekologicznych, często z pominięciem oceny pozostałych wskaźników efektywności. Aby ocenić relatywną długotrwałość poszczególnych systemów produkcji rolniczej należy zbadać ich skumulowaną efektywność. Na rysunku 11 przedstawiono krzywą możliwych kombinacji osiągania dóbr prywatnych (ekonomicznych) i środowiskowych (ekologicznych) w rolnictwie konwencjonalnym i ekologicznym.

Rysunek 11

Możliwości poprawy stopnia realizacji celów ekonomicznych i środowiskowych w rolnictwie ekologicznym i konwencjonalnym

Źródło: [Alvensleben R. 2002].

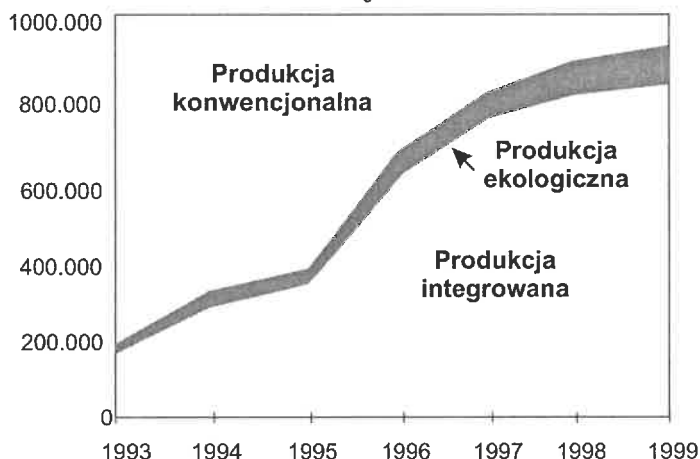
Z rysunku tego wynika, że zarówno w konwencjonalnym, jak i ekologicznym rolnictwie możliwości produkcyjne nie są jeszcze w pełni wykorzystane, co oznacza, że istnieją również rezerwy w zakresie ich efektywności. W obydwu systemach można by wytwarzać więcej dóbr środowiskowych, jak i dóbr prywatnych (Alvensleben 2002). Możliwy wzrost efektywności w rolnictwie ekologicznym jest i będzie ograniczany przez rygorystycznie ustalone wytyczne dla certyfikowanych upraw i chowu zwierząt. W szczególności całkowity zakaz stosowania w rolnictwie nawozów sztucznych i chemicznych środków ochrony roślin może skutecznie przeszkadzać w osiąganiu poprawy efektywności gospodarowania i tym samym ograniczać możliwości realizowania celów ekologicznych w dłuższej perspektywie. Dodatkowo wyczerpują się możliwości uzupełniania strony przychodowej gospodarstw ekologicznych wyższymi cenami produktów

oraz wyższymi dotacjami do produkcji ekologicznej. Oznacza to, że bez poprawy efektywności technicznej rolnictwo ekologiczne może napotykać na barierę ekonomiczną. Równocześnie rolnictwo konwencjonalne poprzez redukcję poziomu dotychczas stosowanych nakładów pochodzenia zewnętrznego, i lepsze, trafniejsze ich zastosowanie, a także wykorzystanie osiągnięć postępu biologicznego, może w sposób znaczący ograniczyć w stosunku do stanu obecnego swoje niekorzystne oddziaływanie na środowisko naturalne, zachowując równocześnie wysoką efektywność ekonomiczną. Przez stosowanie zasad dobrej praktyki rolniczej, zmniejszenie intensywności produkcji, a także precyzyjniejsze stosowanie nakładów pochodzenia przemysłowego (lepsze rozwiązania techniczne i technologiczne) rolnictwo konwencjonalne może znacznie zwiększyć poziom swoich świadczeń na rzecz środowiska i tym samym zmniejszyć swój dystans w zakresie stopnia realizacji celów środowiskowych w stosunku do rolnictwa ekologicznego. Można z tego wnosić, że przyszłość należeć będzie do takiej formy rolnictwa, która zajmuje miejsce pośrednie pomiędzy dotychczasowym rolnictwem konwencjonalnym a rolnictwem ekologicznym. Nosi ono nazwę rolnictwa integrowanego. Rolnictwo ekologiczne będzie natomiast tą formą produkcji rolniczej, która odpowiadać będzie na zapotrzebowanie żywnościowe wybranej grupy konsumentów, dla których ważna jest nie tylko cena produktów i ich jakość, ale również szeroko postrzegany kontekst ich procesu produkcji i środowiska. Za produkt o specyficznych cechach, uzyskiwany szczególną metodą produkcji będą w stanie zapłacić więcej niż za produkt uzyskiwany metodami konwencjonalnymi. Większość konsumentów i to nie tylko w krajach biedniejszych, z uwagi na ograniczony poziom dochodów, poszukiwać będzie tańszych produktów żywnościowych uzyskiwanych metodami respektującymi podstawowe wymogi środowiska naturalnego, niekoniecznie wykluczającymi stosowanie przemysłowych środków produkcji rolniczej. O tym, że taki kierunek zmian w rolnictwie jest bardzo prawdopodobny świadczą przykłady krajów o najwyższym poziomie rozwoju rolnictwa ekologicznego (przywoływana już Austria, Szwecja), w tym również Szwajcaria (rysunek 12).

Przykład Szwajcarii wskazuje, że rolnictwo ekologiczne zachowywać będzie swój niszowy charakter, choć nisza ta może się powiększać, ale wykluczyć należy sytuację, w której rolnictwo ekologiczne stanie się główną formą rolnictwa. Sytuacja taka jest niemożliwa między innymi dlatego, że do wypełniania odpłatnych funkcji usługowych na rzecz środowiska dopuszczone zostało nie tylko rolnictwo ekologiczne, ale również mniej intensywne rolnictwo konwencjonalne. Oznacza to zmniejszenie zróżnicowania wsparcia z tytułu działań usługowych na rzecz środowiska pomiędzy rolnictwem ekologicznym i konwencjonalnym.

Rysunek 12

Zmiany proporcji między różnymi systemami produkcji w rolnictwie w Szwajcarii

Źródło: [Richter T. 2002].

6. Podsumowanie

Rozwój wysokonakładowego rolnictwa konwencjonalnego spotyka się z coraz większą krytyką ze strony różnych aktorów rynku i świata polityki. Efektem tego jest rosnące zainteresowanie przyjaznymi środowisku metodami produkcji rolniczej. Szczególne miejsce wśród nich zajmuje rolnictwo ekologiczne, które z jednej strony zakłada całkowite wyeliminowanie stosowania chemicznych środków produkcji, z drugiej zaś zaleca wielostronny płodozmian z dużym udziałem roślin motylkowych, nawożenie organiczne, mechaniczne i biologiczne, zamiast chemicznego zwalczanie chwastów, chorób i szkodników. Jego cechą jest jednak niższa w porównaniu z rolnictwem konwencjonalnym efektywność techniczna. Mimo to obecnie jeszcze, dzięki znacznie wyższym cenom produktów ekologicznych i wyższemu poziomowi wsparcia budżetowego zapewnia zbliżone do rolnictwa konwencjonalnego efekty ekonomiczne. W dłuższej perspektywie, szczególnie w sytuacji wzrostu podaży produktów ekologicznych należy przewidywać zmniejszanie się różnic cenowych między produktami ekologicznymi a konwencjonalnymi, a w konsekwencji pogarszanie się konkurencyjności ekonomicznej rolnictwa ekologicznego. Nie oznacza to całkowitego zahamowania tendencji rozwojowych rolnictwa ekologicznego. Liczyć się należy jednak z osłabieniem dynamiki jego rozwoju, szczególnie w krajach o większym upowszechnieniu ekologicznych metod produkcji. Wynikają z tego określone wnioski dla Polski. Szans rozwojowych polskiego rolnictwa nie należy upatrywać wyłącznie, ani przede wszystkim w rozwoju rolnictwa ekologicznego. Wię-

kszość polskich konsumentów z uwagi na ograniczony poziom dochodów poszukiwać będzie na rynku przede wszystkim produktów tańszych, uzyskiwanych metodami respektującymi podstawowe wymogi ochrony środowiska. Szczególne miejsce przypadnie rolnictwu integrowanemu, które stanowi formę pośrednią pomiędzy rolnictwem konwencjonalnym a rolnictwem ekologicznym. Tym samym w ramach realizowanej funkcji produkcyjnej należy przewidywać dualną (ekologiczną i integrowaną) drogę rozwoju polskiego rolnictwa. Próba koncentracji wysiłków i środków wyłącznie na rozwoju rolnictwa ekologicznego jest nie tylko zbyt droga, ale i zbyt ryzykowna i nie leży ani w interesie konsumenta ani polskiego podatnika.

LITERATURA

1. Alvensleben R. (2002): Leitbilder einer zukünftigen Landwirtschaft Anmerkungen aus der Sicht der Umweltökonomie und der Marktforschung, Kiel. Expertenworkshop Leitbilder einer zukünftigen Landwirtschaft der Akademie für die Ländlichen Räume Schleswig-Holstein e.V. am 19.3.2002 in Rendsburg.
2. Bruhn M. (2001): Die Nachfrage nach Bioprodukten. Dissertation Universität Kiel.
3. De Haen (1989): Mikro- i makroekonomiczna ocena strategii zmniejszania obciążenia środowiska naturalnego przez rolnictwo. Tłumaczenie wykładu wygłoszonego w Uniwersytecie Hohenheim.
4. Ernährungs- und agrarpolitischer Bericht 2004 der Bundesregierung. Deutscher Bundestag. Drucksche 15/2457.
5. Foster C., Lampkin N. (2000): Organic and in-conversion land area, holdings, livestock and crop production in Europe (www.organic.aber.ac.uk/library/European_organic_farming.shtml).
6. Pilarski S., Grzybowska M. (2002): Stan i uwarunkowania popytu na żywność ekologiczną. Maszynopis. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn.
7. Richter T. (2002): Possibilitiees and barriers for retaling organic products. Research Institute of Organic Agriculture (Switzerland).
8. Runowski H. (1996): Ograniczenia i szanse rolnictwa ekologicznego. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
9. Runowski H. (1999): Stan i uwarunkowania popytu na żywność ekologiczną w Polsce. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
10. Situationsbericht 2003. Deutscher Bauernverband. Bonn.
11. Świstak H. (2000): Efektywność produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych – studium porównawcze. Praca doktorska. SGGW w Warszawie.
12. Willer H. (2003): Organic Farming in Europe – Provisional Statistics 2002 (<http://www.organic-europe.net>).
13. Willer H., Yussefi M. (2004): The World of Organic Agriculture – Statistics and Emerging Trends. Internatikonall Federation of Organic Agriculture Movements. Bonn.
14. Zanolli R., Pinton R. (2001): Survey of the italian market for certified organic fruit and vegetables.

HENRYK RUNOWSKI

**EFEKTYWNOŚĆ PRODUKCYJNO-EKONOMICZNA GOSPODARSTW
EKOLOGICZNYCH**

STRESZCZENIE

Celem pracy była odpowiedź na pytanie o miejsce rolnictwa ekologicznego w całkowitej produkcji rolniczej w UE i w Polsce. Scharakteryzowano rolnictwo ekologiczne. Poruszono aspekt ekonomiczny tego typu rolnictwa i jego konkurencyjność w stosunku do rolnictwa konwencjonalnego. Przedstawiono dotychczasowy i przewidywany rozwój rolnictwa ekologicznego.

HENRYK RUNOWSKI

PRODUCTIVE AND ECONOMIC EFFECTIVITY OF ECOLOGICAL FARMS

SUMMARY

The aim of work is answer the question about place of ecological agriculture in total agricultural production. Ecological agriculture was characterized. Economic aspect of this type agriculture was moved and its competitiveness in relation to conventional agriculture. The hitherto and prospective development of ecological agriculture was introduced.

WOJCIECH ZIĘTARA
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

EKONOMIKA PRODUKCJI MLEKA W POLSCE

1. Wprowadzenie

Analizując strukturę produkcji globalnej stwierdza się, że w ostatnim dziesięcioleciu dominującym działem w przedsiębiorstwach rolniczych jest produkcja roślinna. Jej udział w 2002 roku wynosił 52,8%. Odpowiednio niższy był udział produkcji zwierzęcej, który wynosił 47,2%. Odmienne przedstawia się struktura produkcji towarowej, dominuje w niej produkcja zwierzęca, jej udział w 2002 roku wynosił 61,2% [Pokrzywa 2003, Roczniki Statystyczne 2002, 2003]. Struktura ta w sposób ewidentny wskazuje na preferencje rynkowe konsumentów. W towarowej produkcji zwierzęcej istotną pozycję zajmują produkty będące efektem chowu bydła takie jak: mleko i mięso wołowe. W 2002 roku udział mleka i żywca wołowego, w towarowej produkcji zwierzęcej wynosił 37,2% (mleko ponad 29,6% i żywiec 7,6%). W 1990 roku relacje były odmienne. Udział mleka wynosił 20%, a żywca wołowego 18%. Występujące tendencje wskazują na rosnące znaczenie mleka [Pokrzywa 2003, Roczniki Statystyczne 2002, 2003, Runowski 2001].

Biorąc pod uwagę znaczenie produkcji mleka w rolnictwie, a przede wszystkim w przedsiębiorstwach rolniczych w artykule zostaną omówione następujące zagadnienia: zmiany w pogłowie krów mlecznych i produkcji mleka, ekonomika produkcji mleka w zależności o wybranych czynników oraz perspektywy produkcji mleka wobec integracji z Unią Europejską.

2. Zmiany w pogłowie, wydajności jednostkowej i produkcji mleka w latach 1990–2003

Wprowadzenie systemu gospodarki rynkowej uruchomiło procesy dostosowawcze w zakresie poziomu i struktury produkcji rolniczej, a w tym także produkcji zwierzęcej. W tabeli 1 przedstawiono zmiany w pogłowie krów w latach 1990–2003. W pierwszym roku przemian (1990) pogłowie krów wynosiło

4,9 mln sztuk, przy rocznej produkcji mleka około 15371 mln litrów [Pokrzywa 2003, Roczniki Statystyczne 2002, 2003, Runowski 2001]. W okresie 5-ciu lat pogłowie krów uległo obniżeniu do około 3,5 mln sztuk, a na końcu 2003 roku wynosiło 2897,4 tys. sztuk. Spadek pogłowia krów w tym okresie wyniósł 41,1%. Prawie całość pogłowia krów skoncentrowana była w sektorze prywatnym (ca 98,6%), w tym w gospodarstwach indywidualnych 95,1%.

W przedsiębiorstwach wielkotowarowych (prywatnych i publicznych) było 4,9% pogłowia. W tej grupie gospodarstw występuje tendencja wzrostowa od 2000 roku, w którym ten udział wyniósł 2,7%. Mimo spadku pogłowia krów o 41,1% produkcja mleka obniżyła się o 24,3% (z 15371 mln litrów w 1990 roku do 11640 mln litrów w 2003 roku (tabela 2). Różnica między spadkiem pogłowia krów, a produkcją mleka spowodowana została jednoczesnym wzrostem wydajności mlecznej krów, która w 1990 roku wynosiła 3151 litrów, a w 2003 roku 3950 litrów. Wzrost wyniósł 25,3% (tabela 3). W sektorze gospodarstw indywidualnych wzrost mleczności wyniósł 26,8%. Zdecydowanie wyższy był w sektorze publicznym, gdzie wyniósł 48,8%. Produkcja mleka w Polsce cechuje się dość niskim stopniem towarowości. W 1990 roku około 74% produkcji mleka trafiało na sprzedaż, a w 2003 roku 74,6%. Jeszcze niższy był skup mleka, odpowiednie liczby dla 1990 i 2003 roku wynosiły: 63,9 i 62,7%. Jest to udział bardzo niski. W 2003 roku z całkowitej produkcji 11640 mln litrów na sprzedaż trafiło 8690 mln litrów, a w tym do punktów skupu 7295 mln litrów. Te relacje odgrywały istotną rolę w negocjacjach z Unią Europejską.

Tabela 1

Pogłowie krów w latach 1996–2003 (stan w grudniu w tys. sztuk)

Lata	Ogółem	w tym:				
		sektor prywatny			Sektor publiczny	Razem gospodarstwa wielkotowarowe
		razem	z tego:			
			gospodarstwa indywidualne	RSP i spółki sektora prywatnego		
1990	4919	4418	4362	56	1539	1595
1991	4577	4139	4090	49	1299	1348
1992	4257	3908	3864	44	974	1018
1995	3579	3476	3378	98	283	381
1997	3496	3418	3315	103	78	181
1999	3295	3224	3145	89	61	150
2000	3098	3041	2955	26	57	83
2001	2990,6	2945	2857	88	46	134
2002	2967,2	2922	2835,2	87	45	132
2003	2897,4	2858,1	2755,3	2102,8	39,3	142,1

Źródło: [Pokrzywa 2003, Rocznik Statystyczny 2002, 2003, Runowski 2001].

Tabela 2

Produkcja i skup mleka w latach 1990–2003 (w mln litrów)

Lata	Produkcja	Sprzedaż ogółem	Skup	
			ogółem	w tym przemysłu mleczarskiego
1990	15371	11396	9829	9829
1991	14022	10207	7444	7722
1992	12770	8848	6854	6696
1995	11303	7843	6139	6059
1997	11770	8475	6832	6770
1999	11915	8555	6608	6486
2000	11543	8184	6657	6486
2001	11538	8448	7025	6832
2002	11527	8597	7219	7007
2003	11640	8690	7295	7460

*Wg prognoz IERiGŻ.

Źródło: Jak w tabeli 1.

Tabela 3

Wydajność mleka od krowy w latach 1990–2003

Lata	Mleczność w litrach na sztukę			
	średnio w kraju	gospodarstwa indywidualne	sektor publiczny	obory pod kontr. użytkowości
1990	3151	3042	4035	4131
1991	3082	2988	3906	4082
1992	3015	2942	3704	3927
1995	3136	3087	3840	4287
1997	3370	3313	4870	4600
1999	3510	3455	4952	5027
2000	3668	3600	5250	5150
2001	3828	3758	5742	5597
2002	3902	3812	5932	5712
2003	3950	3859	6005	5786

* Wg prognoz IERiGŻ.

Źródło: Jak w tabeli 1.

3. Ekonomia produkcji mleka w zależności od wybranych czynników

Ekonomia produkcji mleka jest jednym z bardziej złożonych zagadnień w ekonomice przedsiębiorstw rolnych. Powodem tego stanu rzeczy są ścisłe powiązania chowu i hodowli bydła mlecznego z produkcją roślinną. Chów bydła należy do tych gałęzi, których nie można, przynajmniej w naszych warunkach oderwać od ziemi, tak jak to ma miejsce w przypadku żywca drobiowego i wieprzowego. Z tego względu metody analityczne zakładające rachunek pełnych kosztów produkcji jednego litra mleka w celu porównania go z ceną zbytu i na tej podstawie wnioskowania o opłacalności produkcji są mało przydatne i mogą prowadzić do błędnych wniosków. Tego typu podejście jest uzasadnione wyłącznie w przypadku produkcji mleka w przedsiębiorstwach wyspecjalizowanych w tej gałęzi produkcji. Bardziej przydatny jest rachunek nadwyżki bezpośredniej w przeliczeniu na 1 krowę. Nadwyżka bezpośrednia stanowi różnicę między wartością produkcji uzyskanej od 1 krowy w ciągu roku (mleko, cielę, żywiec wybrakowanej krowy), a kosztami bezpośrednimi, które mają charakter kosztów rzeczywistych i obejmują następujące elementy: koszty pasz z zakupu, koszt bezpośredni własnych pasz objętościowych, usługi weterynaryjne i krycie, ubezpieczenie zwierząt i inne [EDF Analysis 2003]. Koszty pracy mają w przewadze charakter kosztów szacowanych. Obejmują one koszt pracy najemnej (koszt rzeczywisty), własnej pracy rolnika i członków jego rodziny. Koszt pracy własnej przyjęto w badanych pięciu latach na poziomie: 4,78 zł; 6,19 zł; 6,99 zł; 7,50 zł; 7,75 zł. za godzinę pracy. Odpowiadają one opłacie parytetowej ustalonej przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej [Rynek mleka 2000, 2003 i 2004, Skarżyńska i inni 2000, 2002]. Koszty amortyzacji mają również charakter kosztów szacunkowych.

Koszty pośrednie obejmują następujące elementy: paliw płynnych, energii elektrycznej, remontów bieżących budynków, maszyn i urządzeń, ubezpieczenia budynków i ruchomych środków trwałych, ubezpieczenia majątkowe i składki KRUS, podatki, czynsze dzierżawne i odsetki od kredytów oraz koszt pracy najemnej o charakterze ogólnym.

W tabeli 4 przedstawiono koszty produkcji mleka w latach 1997–2002. Z przedstawionych liczb wynika, że w latach 1997–1999 pełne koszty produkcji 1 litra mleka były wyższe niż cena zbytu, co wskazuje na jego nieopłacalność. Rolnicy nie wycofują się jednak z produkcji mleka. Wyjaśnienie tego zjawiska jest następujące: rolnicy indywidualni akceptują niższą opłatę własnej pracy niż wynosi opłata parytetowa, którą przyjęto w obliczeniach. W swoich decyzjach kierują się raczej wielkością nadwyżki bezpośredniej, która w tych latach była dodatnia i zawarta w przedziale 2,0–2,1 tys. zł na 1 krowę w roku. Zdecydowana poprawa opłacalności produkcji wystąpiła w 2000 i 2001 r., głównie dzięki

wzrostowi cen zbytu mleka z 0,7 zł/l w 1999 r. do 0,87 zł/l w 2000 r. i do 0,90 zł w 2001 r. W 2002 roku wystąpiło pogorszenie opłacalności produkcji mleka z powodu spadku ceny do 0,83 za litr. Przedstawiony rachunek dotyczył badanej zbiorowości gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną dla potrzeb badawczych IERiGŻ. Uzyskane wyniki oparte są na wartościach średnich stąd ich wartość poznawcza jest ograniczona. Zdecydowanie większą wartość poznawczą posiadają badania opłacalności produkcji w zależności od wybranych czynników produkcji, takich jak: skala produkcji i powiązana z nią wydajność mleczna krów.

Tabela 4

Koszty i efekty produkcji mleka w gospodarstwach rolniczych
w latach 1997-2002 (w przeliczeniu na 1 krowę)

Wyszczególnienie	1997	1999	2000	2001	2002
Wydajność mleczna krów (l)	3696	3784	4141	4260	4375
Produkcja mleka (l przeliczeniowe)	3921	3987	4354	4476	4594
Wartość produkcji (zł)	2509,44	2790,75	3788	4028	3813
Koszty bezpośrednie (zł)	481,38	662,71	896,0	1002,0	1071,0
Koszty pracy (zł)	1544,42	1815,52	1764,0	1914,75	1853,8
Koszty pośrednie (zł)	367,38	387,22	368,0	443,0	393,0
Koszty amortyzacji (zł)	332,25	339,68	431,0	453,0	458,0
Razem koszty produkcji (zł)	2725,43	3205,13	3459,0	3812,75	3775,8
Koszty produkcji 1 litra (zł)	0,69	0,80	0,79	0,85	0,82
Cena zbytu 1 (zł)	0,64	0,7	0,87	0,90	0,83
Wskaźnik opłacalności (%)	92,7	87,5	110,1	105,9	101,2
Zysk (zł)	-215,19	-414,38	329,0	215,25	37,2
Nadwyżka bezpośrednia (zł)	2028,06	2128,04	2892,0	3026	2742
Dochód rolniczy netto zł/rbh	4,11	4,57	8,29	8,34	7,90
Koszt 1 rbh (zł)	4,78	6,19	6,99	7,50	7,75

*Dane szacunkowe.

Źródło: [Rynek mleka 2000, 2003, 2004, Skarżyńska, Augustyniak-Grzymek 2000 i 2002].

W tabeli 5 przedstawiono wyniki badań IERiGŻ dotyczące 2003 r. w zależności od skali produkcji mleka. W badanej zbiorowości wydzielono trzy grupy gospodarstw o różnej skali produkcji: bardzo małej (2-3 krowy), średniej (8-12 krów) i większej (20-40 krów). Z przedstawionych w tabeli 5 liczb wynikają następujące wnioski:

- wielkość stada i skala produkcji mleka jest dodatnio skorelowana z wydajnością mleczną krów. Różnica wydajności między skrajnymi grupami wynosi 30%.

- Nadwyżka bezpośrednia w 2003 r. w przeliczeniu na jedną krowę, w grupie gospodarstw o większej skali wynosiła 3265 zł, a w gospodarstwie o najniższej skali produkcji wynosiła 1994 zł. Różnica wynosiła 1271 zł.
- w 2003 r. w gospodarstwach utrzymujących średnio 27,1 krów dochód rolniczy na 1 godz. pracy wynosił 19,54 zł i zdecydowanie przekraczał opłatę parytetową, która wynosiła w tym roku 7,97 zł.
- w gospodarstwach utrzymujących 2-3 krowy dochód rolniczy na 1 godzinę pracy wynosił zaledwie 1,97 zł.
- pełny rachunek kosztów produkcji mleka wskazuje, że w 2003 roku w gospodarstwach małych i średnich produkcja mleka była nieopłacalna.

Tabela 5

Produkcja, nakłady, koszty i dochody z produkcji mleka
w 2003 roku ^a

Wyszczególnienie	Jednostki	Średnio	Liczba krów w gospodarstwie		
			2 - 3	8 - 12	20 - 40
Liczba krów w gospodarstwie	sztuk	6,1	2,4	9,8	27,1
Wydajność mleka od krowy	litry	4464	3521	4351	5074
Produkcja mleka przeliczeniowego ^b	litry	4688	3748	4589	5295
Wartość produkcji	zł	3891	2549	3625	4766
Koszty bezpośrednie	zł	1083	555	1041	1501
Koszty pracy	zł	1943,1	3992,4	1808,4	1043,3
Koszty pośrednie rzeczywiste	zł	397	642	365	265
Amortyzacja	zł	464	538	420	442
Koszty całkowite	zł	3887,1	5027,4	3634,4	3251,3
Koszty produkcji 1 l mleka	zł	0,83	1,34	0,79	0,61
Cena zbytu 1 l mleka	zł	0,83	0,68	0,79	0,9
Wskaźnik opłacalności	zł	100,0	50,7	100,0	147,5
Zysk	zł	3,9	- 2478,4	- 9,4	1514,7
Nadwyżka bezpośrednia	zł	2808	1994	2584	3265
Dochód rolniczy na 1 rbh	zł	7,99	1,97	7,93	19,54
Koszt 1 rbh	zł	7,97	7,97	7,97	7,97

a) Dane szacunkowe.

b) Produkcja mleka przeliczeniowego (mleko+żywiec bydlęcy w przeliczeniu na mleko, 1 kg żywca = 6,67 l mleka)

Źródło: [Skarżyńska i inni 2002].

4. Możliwości konkurencyjne polskich gospodarstw mlecznych z gospodarstwami w Unii Europejskiej

Perspektywa integracji z UE wywołuje aktualność pytania o szanse polskich gospodarstw mlecznych w konfrontacji z producentami mleka z UE. Produkcja

mleka będzie objęta wspólną polityką rolną. Niezależnie od przyznanych kwot o efektach ekonomicznych decydować będzie techniczna i ekonomiczna efektywność produkcji mleka. Stąd zachodzi potrzeba analiz porównawczych efektywności produkcji mleka w gospodarstwach polskich z odpowiednimi gospodarstwami mlecznymi z krajów Unii Europejskiej. Tego typu badania porównawcze prowadzone są przez Europejski Związek Producentów Mleka (European Dairy Farmers) wg jednolitej metodyki badawczej. Badania te są koordynowane przez Instytut Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa, wchodzący w skład Federalnego Instytutu Badań w Rolnictwie (Institut für Betriebswirtschaft, Bundesforschungsanstalt für Landwirtschaft - Braunschweig – Völkernrhode) [EDF Analiza 2002, EDF Analysis 2003, Zientara 2003].

Rolnicy polscy uczestniczą od kilku lat w tych badaniach. Za rok 2002 r. zebrano dane z 14 gospodarstw, z tego 6 gospodarstw rodzinnych i 8 gospodarstw wielkoobszarowych, wśród których występują 3 mniejsze i 5 większych¹. Dane liczbowe z gospodarstw zostały zebrane i opracowane wg jednolitej metodyki, umożliwiającej obliczenie rzeczywistych pełnych kosztów produkcji mleka, a także kosztów ekonomicznych, uwzględniających koszty własnych czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału. Przyjęcie jednolitej metodyki badawczej umożliwia porównania wyników gospodarstw z różnych krajów. Badaniami objęto gospodarstwa na zasadzie doboru celowego. Reprezentują one wyższy od przeciętnego poziom produkcji. Uwaga ta odnosi się również do gospodarstw unijnych. Całkowita zbiorowość badanych gospodarstw unijnych wynosi 158. Mimo, że badane gospodarstwa nie stanowią próby reprezentatywnej, dają jednak podstawę do wyciągania wniosków dotyczących sytuacji polskich gospodarstw mlecznych na tle gospodarstw z Unii Europejskiej. Należy przypuszczać, że gospodarstwa mleczne z UE reprezentują również poziom wyższy od przeciętnego. Podstawę analizy stanowią wartości średnie z poszczególnych grup gospodarstw. Wśród gospodarstw polskich wyróżniono gospodarstwa rodzinne, a w grupie gospodarstw wielkoobszarowych gospodarstwa mniejsze i większe. Gospodarstwa unijne potraktowano jako jedną grupę. Przedmiotem analizy będą uzyskiwane efekty produkcyjne i ekonomiczne, koszty produkcji mleka, rzeczywiste i ekonomiczne, a także wykorzystanie czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału.

4.1. Charakterystyka badanych gospodarstw.

Liczby charakteryzujące badane gospodarstwa przedstawiono w tabeli 6. Średnia liczba krów w polskich gospodarstwach rodzinnych wynosi 26. Średnia wielkość produkcji mleka z gospodarstwa w tej grupie wynosiła 146,6 ton, przy średniej wydajności mleka od krowy 4657 l. W gospodarstwach wielkoobszarowych - mniejszych utrzymywano średnio 193,3 krowy, a w większych

¹ Dane z gospodarstw polskich zostały zebrane przez pracowników z Katedry Zarządzania Przedsiębiorstwami AR w Szczecinie i Katedry Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW. Koordynatorem zespołu badawczego jest prof. dr hab. Michał Śwityk z AR Szczecin.

735,7 krów. Wydajność mleczna krów w gospodarstwach mniejszych wynosiła 7406,8 l, a w gospodarstwach większych 6491,5 l. Średnia wydajność mleczna krów w gospodarstwach polskich wynosiła 5905 l. W gospodarstwach unijnych utrzymywano średnio 133 krowy. Wydajność mleczna krów w tych gospodarstwach wynosiła 7832 l.

4.2. Przychody i koszty produkcji mleka w badanych gospodarstwach.

Przychody i koszty produkcji mleka w badanych gospodarstwach odnoszą się do 2002 r. Zostały wyrażone w euro w przeliczeniu na 100 kg mleka. Dzięki temu istnieje możliwość dokonywania ocen porównawczych. Odpowiednie dane przedstawiono w tabeli 6. Porównując przychody w przeliczeniu na 100 kg mleka, stwierdza się, że w gospodarstwach unijnych wynoszą 37,2 euro/100 kg mleka i są około 30% wyższe niż średnio w gospodarstwach polskich. W grupie gospodarstw polskich najwyższe przychody wystąpiły w gospodarstwach wielkoobszarowych mniejszych, gdzie wynosiły 30 euro/100 kg mleka, natomiast najniższe w większych gospodarstwach wielkoobszarowych, w których były około 6% niższe. W przychodach dominującą pozycję stanowiły przychody z mleka, których udział wynosił w gospodarstwach polskich 81,5%, a w gospodarstwach unijnych ponad 85%.

Koszty bezpośrednie produkcji mleka mające charakter pełnych kosztów rzeczywistych średnio w gospodarstwach polskich wynosiły 18,6 euro/100 kg i były o około 20% niższe niż w gospodarstwach unijnych. Wśród gospodarstw polskich najniższe koszty produkcji mleka wystąpiły w większych gospodarstwach wielkoobszarowych, gdzie wynosiły 16,7 euro/100 kg mleka i były niższe o ca 10,2% od średnich w gospodarstwach polskich. Najwyższe koszty produkcji wystąpiły w mniejszych gospodarstwach wielkoobszarowych, gdzie wyniosły 18,0 euro/100 kg. Wśród kosztów bezpośrednich dominującą pozycję (ponad 30%) stanowiły koszty pasz, obejmujące koszty pasz kupnych i koszty produkcji pasz własnych. Istotną pozycję stanowiły koszty i najem maszyn. Były one zdecydowanie wyższe w gospodarstwach unijnych, gdzie wynosiły 5 euro/100 kg mleka i były o 66,7% wyższe niż w gospodarstwach polskich. Koszty zabiegów weterynaryjnych w polskich gospodarstwach wynosiły 1,1 euro/100 kg i były o 45% niższe niż w gospodarstwach unijnych.

Analizując koszty własnych czynników produkcji stwierdza się, że w gospodarstwach unijnych wynosiły 11,9 euro/100 kg i były o ca 36,8% wyższe niż średnio w gospodarstwach polskich. W grupie gospodarstw polskich obserwuje się bardzo istotne zróżnicowanie tej grupy kosztów. Najwyższe koszty czynników produkcji wystąpiły w polskich gospodarstwach rodzinnych, gdzie wynosiły 11,9 euro/100 kg, natomiast najniższe w mniejszych gospodarstwach wielkoobszarowych. Decydującym czynnikiem różnicującym koszty czynników produkcji były koszty pracy obejmujące koszt pracy najemnej i szacunkowy koszt pracy

własnej². Koszty pracy w gospodarstwach polskich wynosiły 5,7 euro (65,5% kosztów wszystkich czynników produkcji) i były o 15% niższe od średnich kosztów pracy w gospodarstwach unijnych. Najwyższe koszty pracy w grupie gospodarstw polskich wystąpiły w gospodarstwach rodzinnych i wynosiły 7,1 euro/100 kg mleka, natomiast najniższe w mniejszych gospodarstwach wielkoobszarowych, gdzie wynosiły zaledwie 4,0 euro/100 kg. Istotne różnice wystąpiły w kosztach ziemi, mimo że ich udział w kosztach czynników był niewielki. W gospodarstwach polskich wynosił ca 10,3%, a w gospodarstwach unijnych ca 21%. Najwyższe koszty ziemi wystąpiły w polskich gospodarstwach rodzinnych, gdzie wynosiły 1,4 euro/100 kg. Natomiast w gospodarstwach wielkoobszarowych wynosiły 0,4 euro/100 kg mleka. Nie wystąpiły różnice między większymi i mniejszymi gospodarstwami wielkoobszarowymi. W kosztach kapitału występują niewielkie różnice między gospodarstwami polskimi i unijnymi. Koszt kapitału w gospodarstwach polskich wynosił 2,5 euro/100 kg i był o ca 7,4% niższy od analogicznych kosztów w gospodarstwach unijnych. W gospodarstwach unijnych wystąpiła jeszcze dodatkowa kategoria kosztów, a mianowicie koszty kwoty mlecznej, które średnio w tych gospodarstwach wynosiły 1,36 euro/100 kg i stanowiły 3,7% ekonomicznych kosztów produkcji mleka.

Porównując uzyskiwane ceny mleka z bezpośrednimi rzeczywistymi kosztami produkcji stwierdza się, że we wszystkich badanych grupach gospodarstw ceny w zdecydowanym stopniu pokrywały koszty produkcji. W gospodarstwach polskich cena zbytu w 2002 r. wynosiła 23,4 euro/100 kg i była o 4,8 euro (25,8%) wyższa niż rzeczywiste koszty produkcji. W gospodarstwach unijnych różnica ta wynosiła 34%. W grupie gospodarstw polskich najkorzystniej pod tym względem przedstawiała się sytuacja w większych gospodarstwach wielkoobszarowych, gdzie różnica ta wynosiła 43,1%. Natomiast najmniej korzystnie w gospodarstwach indywidualnych, gdzie różnica wynosiła zaledwie 12,2%. Przy wzięciu pod uwagę pełnych kosztów ekonomicznych stwierdza się, że zarówno w gospodarstwach polskich jak i unijnych występowała strata, co oznacza, że uzyskiwana cena nie wystarczała na opłatę wszystkich czynników produkcji. Średnio w gospodarstwach polskich różnica wynosiła 14,6%, natomiast średnio w gospodarstwach unijnych 14,8%. W grupie gospodarstw polskich najkorzystniejsza sytuacja pod tym względem wystąpiła w większych gospodarstwach wielkoobszarowych, gdzie cena mleka była o 1,7% wyższa od pełnych kosztów produkcji. Najmniej korzystna sytuacja wystąpiła w polskich gospodarstwach rodzinnych, w których cena mleka była o 29% niższa od pełnych ekonomicznych kosztów produkcji. Prowadzenie w tej sytuacji produkcji mleka w gospodarstwach rodzinnych jest możliwe przy akceptacji niepełnej opłaty pracy własnej. Niekorzystna sytuacja pod tym względem występuje

² Koszt pracy własnej w badanych gospodarstwach polskich i unijnych został ustalony na poziomie opłaty pracy najemnej na lokalnym rynku pracy.

w mniejszych gospodarstwach wielkoobszarowych. W grupie gospodarstw unijnych we wszystkich gospodarstwach występuje niepełna opłata własnych czynników produkcji, szczególnie opłaty pracy własnej. Pod tym względem sytuacja jest podobna do gospodarstw polskich.

Porównując dochód rolniczy w przeliczeniu na gospodarstwo stwierdza się, że występuje zasadnicza różnica między polskimi gospodarstwami rodzinnymi, a gospodarstwami unijnymi. W gospodarstwach polskich dochód rolniczy wynosił 8,07 tys. euro, natomiast w gospodarstwach unijnych był prawie 10 razy wyższy i wynosił 80 tys. euro. Występująca różnica spowodowana była różną skalą prowadzonej działalności. Produkcja mleka w przeliczeniu na gospodarstwo, średnio w gospodarstwach unijnych, była 7,1 razy wyższa niż w polskich gospodarstwach rodzinnych. Dochód rolniczy w rodzinnych gospodarstwach polskich w przeliczeniu na 100 kg mleka wynosił 6,37 euro i był o 31,5% niższy od średniego dochodu w gospodarstwach unijnych. Dochód z zarządzania (kalkulowany zysk przedsiębiorcy) stanowiący różnicę między przychodami, a pełnymi kosztami ekonomicznymi średnio w gospodarstwach polskich był ujemny i wynosił -3,9 euro/100 kg mleka. W gospodarstwach unijnych był także ujemny i wynosił -0,5 euro/100 kg mleka. W polskich gospodarstwach wielkoobszarowych kalkulowany zysk przedsiębiorcy był dodatni. Wyższą wartość osiągał w mniejszych gospodarstwach wielkoobszarowych, gdzie wynosił 6,1 euro/100 kg, natomiast w większych 3,9 euro/100 kg mleka.

4.3. Produkcyjność czynników produkcji

Oceniając produkcyjność czynników produkcji wzięto pod uwagę trzy wskaźniki, a mianowicie: wydajność pracy, produkcję mleka w przeliczeniu na 1 ha GPP (główna powierzchnia paszowa) i produkcję mleka z pasz objętościowych. Wydajność pracy określono produkcją mleka w kg na 1 godz. pracy przy obsłudze krów. Stwierdza się, że w gospodarstwach unijnych wydajność pracy wynosi 162 kg/h i jest o 116% wyższa niż w gospodarstwach polskich. Z grupy gospodarstw polskich najniższa wydajność występuje w gospodarstwach rodzinnych, gdzie wynosi 40 kg/h, a najwyższa w większych gospodarstwach wielkoobszarowych, gdzie wynosi 118,2 kg/h. Podobne różnice występują w wydajności ziemi. Produkcja mleka z 1 ha GPP w gospodarstwach unijnych wynosi 19,9 t/ha GPP i jest prawie 4 razy wyższa aniżeli średnio w gospodarstwach polskich, gdzie wynosi 5 t/ha GPP. Najniższa wydajność ziemi występuje w polskich gospodarstwach rodzinnych, gdzie wynosi zaledwie 3,2 t/ha. Spośród gospodarstw polskich najwyższa wydajność ziemi występuje w mniejszych gospodarstwach wielkoobszarowych, gdzie wynosi 7,8 t. Mniejsze różnice występują w produkcji mleka z pasz objętościowych. Średnio w gospodarstwach polskich z pasz objętościowych produkuje się 3706 kg, natomiast w gospodarstwach unijnych 3060 kg. Różnica wynosi 21%. Najwyższa wydajność w produkcji mleka z pasz objętościowych wystąpiła w mniejszych polskich gospodarstwach wielkoobszarowych, gdzie wyniosła prawie 5067 l mleka.

Tabela 6

Przychody i koszty produkcji mleka w 2002 r. w gospodarstwach polskich i UE (euro/100 kg mleka)

Wyszczególnienie	Średnia gosp. indyw. polskich	Wielkoobszarowe polskie			Średnia gosp. polskich	UE Średnia
		Średnia	Mniejsze	Większe		
Liczba analizowanych gospodarstw	6	8	3	5	14	158
Liczba krów w gospodarstwie	30,0	464,5	193,3	735,7	317	133
Produkcja mleka w tonach/gospodarstwo (znormalizowana)	146,6	3200,8	1435,9	4965,8	2144,0	1041,6
Wydajność mleka od krowy	4657,0	6949,15	7406,8	6491,5	5905	7832
Przychody razem/100 kg mleka	28,4	29,1	30,0	28,2	28,7	37,2
w tym: mleko	23,0	23,6	23,3	23,9	23,4	31,7
Koszty/100 kg mleka						
Razem koszty bezpośrednie (bez wynagrodzeń)	20,5	17,4	18,0	16,7	18,6	23,14
w tym: pasze (zakup pasz, nasiona, nawozy)	4,0	8,0	9,6	6,4	6,1	8,4
maszyny (utrzymanie, amortyzacja, usługi)	4,5	1,7	1,03	2,3	3,0	5,0
wydatki wet.	0,8	1,4	1,8	1,0	1,1	2,0
Razem koszty czynników produkcji	11,9	6,2	5,8	6,8	8,7	11,9
w tym: ziemia	1,4	0,4	0,4	0,4	0,9	2,5
praca (płace + opłata pracy własnej)	7,1	4,2	4,0	4,4	5,7	6,7
kapitał	3,4	1,7	1,4	2,0	2,5	2,7
Razem koszty (bez kwoty mlecznej)	32,4	23,6	23,8	23,5	27,4	35,04
Koszt zakupu i dzierżawy kwot mlecznych	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,36
Koszty ogółem	32,4	23,6	23,8	23,5	27,4	36,4
Cena mleka EURO/100 kg	23,0	23,6	23,3	23,9	23,4	31,0
Wyniki produkcyjne mleka						
Dochód rolniczy						
na całe gospodarstwo w tys. EURO	8,07	185,8	73,8	297,9	125,7	80,0
na 100 kg mleka	6,37	6,0	6,4	5,6	6,1	9,3
Dochód z tytułu zarządzania						
na całe gospodarstwo w tys. EURO	-4,3	149,1	69,9	228,3	94,6	
na 100 kg mleka	-3,9	5,0	6,1	3,9	1,0	-0,5
Wydajność pracy (kg mleka/rbh) nakłady pracy własnej + obcej	40,0	91,6	74,0	118,2	75,0	162,0
Produkcja mleka t/ha GPP	3,2	6,6	7,8	5,4	5,0	19,9
Produkcja mleka z pasz objętościowych	3427,0	4799,4	5066,8	4532,1	3706,0	3060,0

Źródło: [EDF Analiza 2002, Analysis 2003].

5. Wnioski

Przeprowadzona analiza upoważnia do wyciągnięcia następujących wniosków:

1. W większości gospodarstw rolnych w Polsce produkcja mleka jest istotnym czynnikiem decydującym o poziomie dochodów uzyskiwanych przez rolników. W strukturze produkcji towarowej zwierzęcej udział wartości produktów bydlęcych (mleka i żywca) wynosił w 2002 roku 37,2%.
2. Analityczne metody oparte na pełnym rachunku kosztów produkcji są mało przydatne do oceny opłacalności produkcji mleka w gospodarstwach rolniczych. Na potrzeby decydenta właściwą metodą stanowiącą podstawę oceny efektów ekonomicznych jest nadwyżka bezpośrednia w przeliczeniu na: 1 krowę, 1 ha GPP, 1 zł kosztów bezpośrednich i 1 rbh.
3. Stwierdza się, że w 2000 i 2001 roku nastąpiła poprawa opłacalności produkcji mleka. Świadczy o tym wzrost nadwyżki bezpośredniej w przeliczeniu na 1 krowę i zysk w produkcji mleka. W 2002 roku wystąpił spadek opłacalności.
4. Podstawowymi czynnikami, decydującymi o poziomie uzyskiwanych dochodów w przedsiębiorstwach mlecznych jest skala prowadzonej produkcji mleka i wydajność mleczna krów.
5. Badane polskie gospodarstwa mleczne reprezentujące wyższy od przeciętnego poziom produkcji są zdolne do konkurencji z podobnymi gospodarstwami mlecznymi w krajach Unii Europejskiej, gdyż:
 - różnice w wydajności mlecznej krów między porównywanymi gospodarstwami polskimi i unijnymi nie są istotne (poza gospodarstwami rodzinnymi, w których wydajność jest istotnie niższa);
 - przychody z produkcji mleka w przeliczeniu na 100 kg mleka w gospodarstwach unijnych są o 30% wyższe niż w gospodarstwach polskich. Różnica w przychodach spowodowana jest różnicą cen zbytu mleka. W procesie integracji wystąpi tendencja do wyrównywania cen mleka;
 - rzeczywiste koszty produkcji mleka, a także koszty ekonomiczne w gospodarstwach polskich są o ca 20% niższe niż w gospodarstwach unijnych. Zasadnicze różnice występują w kosztach czynników produkcji, głównie pracy. W tym zakresie w zdecydowanie lepszej sytuacji znajdują się polskie gospodarstwa wielkoobszarowe.
6. Średnio w polskich gospodarstwach, jak i w unijnych cena mleka nie pokrywa pełnej opłaty własnych czynników produkcji – ziemi, pracy i kapitału. Szczególnie duże różnice występują w polskich gospodarstwach rodzinnych.
7. Polskie gospodarstwa rodzinne, o małej skali produkcji mleka osiągają zdecydowanie niższy poziom dochodu rolniczego w przeliczeniu na gospodarstwo. Przyczyną tego stanu rzeczy jest niska skala produkcji mle-

ka, mimo że różnice w dochodzie rolniczym w przeliczeniu na 100 kg mleka w gospodarstwach polskich nie są tak duże.

8. Konieczna jest zdecydowana poprawa w gospodarstwach polskich poziomu ekonomicznej wydajności pracy, mierzonej wielkością produkcji mleka na 1 godz. pracy. Szczególnie niski poziom wydajności pracy występuje w polskich gospodarstwach rodzinnych, gdzie jest 4 razy niższy niż w gospodarstwach unijnych.
9. Zdecydowanie niższa jest produktywność ziemi w polskich gospodarstwach (mierzona produkcją mleka z 1 ha głównej powierzchni paszowej), szczególnie w gospodarstwach rodzinnych.
10. Pozytywnym zjawiskiem jest dobre wykorzystanie pasz objętościowych w gospodarstwach polskich, szczególnie o większej skali produkcji.

LITERATURA

1. EDF Analiza 2002, Porównanie kosztów produkcji mleka, Wyniki 2002, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwami, Szczecin 2002.
2. EDF Analysis 2003, Cost of production comparison, Comparing EDF with the major milk producing regions in the world, European Dairy Farmers.
3. Metodyka liczenia nadwyżki bezpośredniej dla działalności produkcji rolniczej. Praca zbiorowa. 1999 IERiGŻ Warszawa.
4. Pokrzywa T. (2003): Kierunki i skala produkcji w gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolną w 2001 roku. IERiGŻ Warszawa.
5. Rocznik Statystyczny RP 2002 i 2003. GUS Warszawa.
6. Rocznik Statystyczny Rolnictwa. GUS 1993.
7. Runowski H. (2001): Tendencje zmian w organizacji i ekonomice chowu bydła mlecznego. Zeszyty Naukowe PTZ Nr 55. Warszawa 2001.
8. Rynek mleka stan i perspektywy. Raporty rynkowe 2000, 2003 i 2004. IERiGŻ Warszawa.
9. Skarżyńska A., I. Augustyńska-Grzymek (2000 i 2002): Koszty jednostkowe i dochodowość produkcji rolniczej w gospodarstwach indywidualnych w 2001 roku. Zagadnienia ekonomiki rolnej nr 4-5/ 2000, 4-5/2002. Warszawa.
10. Skarżyńska A., T. Pokrzywa, I. Augustyńska-Grzymek (2002): Produkcja, koszty ekonomiczne i dochodowość wybranych produktów rolniczych w latach 2000–2001. IERiGŻ Warszawa.
11. Skarżyńska A., I. Augustyńska-Grzymek, I. Ziętek (2004): Produkcja, koszty i dochody wybranych produktów rolniczych w latach 2001–2003. IERiGŻ Warszawa.
12. Ziętara W. (1998): Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa rolniczego. Centrum Informacji Menedżera. Warszawa.
13. Ziętara W. (2003): Efektywność produkcji mleka w wybranych gospodarstwach mlecznych w Polsce i w Unii Europejskiej. Przegląd Hodowlany 2/2003.

WOJCIECH ZIĘTARA

EKONOMIKA PRODUKCJI MLEKA W POLSCE

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono zmiany w pogłowie krów mlecznych, produkcji mleka i mleczności krów w Polsce w latach 1990-2003. Przedstawiono również koszty produkcji mleka w gospodarstwach badanych przez IERiGŻ w latach 1997-2002 oraz koszty i efekty produkcji mleka w gospodarstwach w zależności od skali produkcji w 2003 r. Dokonano także, na wybranej próbie gospodarstw mlecznych z Polski i Unii Europejskiej, porównania przychodów i kosztów produkcji mleka oraz efektów produkcyjnych w 2002 r.

WOJCIECH ZIĘTARA

ECONOMICS OF THE MILK PRODUCTION IN POLAND

SUMMARY

This paper discusses changes in the number of dairy cows, milk production and milking capacity of cows in Poland in the years 1990–2003. At present milk production costs in farms surveyed by the Institute of Agricultural and Food Economics in the years 1997–2002, as well as costs and effects of milk production in farms depending on the production scale in 2003. It also makes a comparison of incomes from and costs of milk production as well as production effects in 2002 on a sample of dairy farms from Poland and the European Union.

BARBARA WYRZYKOWSKA
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

WPLYW SPÓŁDZIELNI MLECZARSKIEJ NA PRZEMIANY GOSPODARSTW MLECZNYCH NA PRZYKŁADZIE OSM W ZAMBROWIE

1. Wstęp

Jednym z najistotniejszych działań podjętych w okresie transformacji polskiego mleczarstwa, głównie w czołowych spółdzielniach mleczarskich, było dążenie do zmian i poprawy jakości dostarczanego mleka. Decydowały o tym przede wszystkim potrzeby przetwórstwa mleka, dyktującego warunki producentom mleka, wobec uruchomienia nowoczesnych linii produkcyjnych wytwarzających produkty o przedłużonej trwałości, np. mleko UHT, czy napoje mleczne.

Mleczarstwo w polskiej gospodarce żywnościowej stanowi specyficzny zintegrowany podsystem o charakterze gospodarczo- społecznym. O specyfice mleczarstwa decyduje w dużym stopniu dominująca w tym sektorze spółdzielcza forma własności oraz występowanie integracji pionowej [Zalewski 2000]. Działania spółdzielni oparte z jednej strony o analizy rynku, z drugiej zaś o codzienny kontakt z rolnikiem stały się sprawą istotną i godną szerszej uwagi.

Celem pracy była analiza procesów dostosowawczych w gospodarstwach produkujących mleko na terenie województwa podlaskiego do warunków Unii Europejskiej. Wyniki badań zostały opracowane na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych w OSM w Zambrowie oraz w 120 gospodarstwach mleczarskich, które dostarczały surowiec do tej spółdzielni. Podstawową techniką badań był wywiad według kwestionariusza oraz analiza dokumentów spółdzielni.

2. Ocena użytkowości mlecznej krów

W województwie podlaskim produkcja mleka rozwija się bardzo dynamicznie, rolnicy dążą do specjalizacji w tym kierunku produkcji. Zwiększenie produktywności mlecznej była uzależnione jest od wielu czynników. Jednym z nich

jest prowadzenie oceny wartości użytkowej stada bydła w gospodarstwie. Rolnik prowadząc tą formę oceny otrzymuje dużo informacji, które pozwalają mu na podjęcie właściwych decyzji w zakresie selekcji, brakowania, żywienia i doboru rozplodników.

Wśród sześciu wyodrębnionych okręgów oceny wartości użytkowej bydła (białostocki, poznański, krakowski, warszawski, olsztyński, bydgoski), okrąg białostocki należy do najbardziej dynamicznie rozwijających się w kraju. Zaznaczyć należy, że w wyniku reorganizacji okręgowych stacji hodowli zwierząt, okrąg białostocki od dnia 1 lipca 1999 roku działa w zakresie oceny i hodowli bydła na terenie województwa podlaskiego.

Za pośrednictwem Stacji Oceny Zwierząt w Białymstoku spółdzielnia prowadzi na swój koszt, kontrolę użytkowości mlecznej krów, co gwarantuje właściwą selekcję stada, prawidłowy obrót materiałem żeńskim oraz pozwala na pewną analizę sytuacji. Z każdym rokiem przybywało producentów mleka, u których prowadzona była kontrola użytkowości mlecznej krów.

Tabela 1

Liczba gospodarstw w których prowadzona była kontrola użytkowości mlecznej krów

Kolejne lata:	Liczba gospodarstw
1995	98
1996	134
1997	188
1998	240
1999	293

Źródło: Sprawozdanie z działalności OSM.

W 1995 roku było ocenianych zaledwie 98 gospodarstw. Cztery lata później kontrola użytkowości mlecznej była prowadzona w 293 gospodarstwach. Zwiększenie liczby ocenianych gospodarstw z terenu działania spółdzielni mleczarskiej w Zambrowie spowodowane było:

- współpracą rolników z Zakładem,
- wyższą ceną mleka,
- korzystaniem z kredytów preferencyjnych na rozwój i modernizację bazy surowcowej,
- dopłatami z budżetu państwa do stad ocenianych (pierwiastki remontowe i testowe),
- uczestnictwem w Wojewódzkich Programach Restrukturyzacji i Modernizacji Mleczarstwa, gdzie jednym z głównych kryteriów ubiegania się o kredyt było prowadzenie oceny wartości użytkowej bydła.

W gospodarstwach objętych oceną wartości użytkowej bydła w okręgu białostockim wyraźnie zwiększała się wydajność mleczna krów. Jak wynika z tabeli 2 wydajność mleczna krów w latach 1995-1999 zwiększyła się o 1278 litrów. W 1995 roku wskaźnik ten wynosił 4300 litrów, natomiast 4 lata później już 5578. Nieznacznie zwiększył się również procent tłuszczu w mleku ocenianych krów o 0,2% natomiast zawartość białka wahała się w granicach od 3,27% do 3,29%.

Tabela 2

Wyniki oceny wartości użytkowej bydła w Okręgu Białostockim
w latach 1995-1999

Lata	Przeciętna liczba krów	Przeciętna wydajność		
		Mleko l	Tłuszcz %	Białko %
1995	19 294	4 300	3,98	3,28
1996	19 371	4 394	4,01	3,28
1997	22 405	4 669	4,08	3,27
1998	21 788	5 057	4,13	3,29
1999*	15 452	5 578	4,18	3,28
Różnica 1995-99	3 842	1 278	0,20	–

*) dotyczy województwa podlaskiego

Źródło: Wyniki prac hodowlanych w okręgu białostockim w roku 1999.

Ocena wartości użytkowej krów mlecznych prowadzona jest w wielu celach, a do najważniejszych z nich można zaliczyć [Grabowski, Grodzki 1996]:

- określenie wydajności mlecznej krów, poprzez stwierdzenie ilości udojonego mleka oraz oznaczenie jego składu, co daje podstawę do oceny wartości użytkowej bydła mlecznego, selekcji oraz doboru do rozrodu,
- rejestrację pochodzenia i prowadzenie dokumentacji hodowlanej,
- prowadzenie identyfikacji (znakowania) wg obowiązującego systemu,
- określenie użytkowości rozplodowej poprzez rejestrowanie pokryw i wyścieleń lub poronień u krów ocenianych, oddziaływanie na zwiększenie ilości i zawartości tłuszczu i białka w mleku,
- wpływanie na poprawę jakości mikrobiologicznej i technologicznej produkowanego mleka,
- dostarczanie hodowcy informacji dających podstawę do określenia kosztów produkcji mleka i dokonywania oceny ekonomicznej stada,
- prowadzenie doradztwa w zakresie:
 - stosowania racjonalnego żywienia krów i młodzieży,
 - zasady pozyskiwania mleka wysokiej jakości fizykochemicznej i mikrobiologicznej,

- obsługi sprzętu, dojarek, schładzarek, transportu i przechowywania mleka itp.,
- prowadzenia prawidłowego doboru rozplodników do rozrodu.

3. Certyfikacja gospodarstw produkujących mleko

Własna baza skupu Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej w Zambrowie obejmuje teren gmin północno-wschodniej części kraju, byłe województwo łomżyńskie. Działalność spółdzielni prowadzona w bezpośredniej współpracy z rolnikami dostawcami mleka sprzyja poprawie warunków produkcji mleka i pośrednio wpływa na ilościowy wzrost tej produkcji.

Dynamika skupu i zakupu mleka pomiędzy latami 1995 i 1999 wynosiła **145 %**, co oznaczało pełniejsze wykorzystanie zdolności produkcyjnych Spółdzielni. Ponadto w badanym pięcioleciu dokonywano zakupów śmietany z innych zakładów.

Tabela 3

Skup i zakup mleka w OSM w Zambrowie w latach 1995-1999
(w tys. litrów)

Wyszczególnienie	LATA					Dynamika 1999/1995
	1995	1996	1997	1998	1999	
Mleko ze skupu	64 968	72 055	80 173	83 586	84 952	131
Mleko z zakupu	–	–	–	4 801	9 128	190*
Skup i zakup razem	64 968	72 055	80 173	88 387	94 080	145
Zakupy śmietany	6 974	12 079	8 229	7 189	4 320	62

* w stosunku do roku 1998.

Źródło: Badania własne.

Własna baza skupu w 1995 roku obejmowała 4 848 dostawców, a dostawy były znacznie zróżnicowane - 4 541 producentów (93,7%) dostarczało do Spółdzielni 51,9 mln litrów mleka (80% dostaw), co oznacza, że pozostali producenci w liczbie 307 (6,3%) dostarczali 13 mln litrów mleka (20% dostaw). W latach 1995-1999 sytuacja uległa systematycznej poprawie, zachodziła stopniowa koncentracja produkcji mleka w gospodarstwach. Zmiany jakie dokonały się w tym okresie przedstawia tabela 2.

Tabela 4

Struktura dostaw mleka w OSM w Zambrowie (1999)

Wielkość dostaw (litry)	Dostawcy		Wielkość dostaw	
	Liczba	Struktura (%)	Litry (tys.)	Struktura (%)
1-15 000	2 231	52	17 075	20,1
15 000 - 30 000	1 228	28,6	26 165	30,8
30 000 - 50 000	545	12,7	20 898	24,6
50 000 - 100 000	253	5,9	16 141	19,0
Pow. 100 000	34	0,8	4 672	5,5

Źródło: Jak w tabeli 3.

Analizując strukturę skupu mleka trzeba stwierdzić, że dostawy poniżej 30 tys. litrów mleka rocznie sukcesywnie zmniejszały się z 80,6% mleka w 1995 roku do 50,9% w roku 1999. Natomiast liczba pozostałych dostaw (powyżej 30 tys. litrów) wzrastała odpowiednio z 19,4 % do 49,1%. W 1999 roku skupiono ogółem 85 mln litrów mleka. Skup mleka w OSM Zambrów w okresie letnim wynosił około 320 tys. litrów dziennie.

Na koniec 1999 OSM Zambrów pozyskiwała surowiec od ponad 4 000 dostawców. W ciągu tych pięciu lat przybywało gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka. Około 350 dostawców zakwalifikowanych było do odbioru indywidualnego bezpośrednio z gospodarstwa. W gospodarstwach tych stada liczyły od 20 - 50 sztuk krów dojnych, przeciętna wydajność od krowy wahała się między 5000 - 8000 l mleka. Udział gospodarstw indywidualnych w całkowitym skupie mleka był bliski 50%. (Każde gospodarstwo dopuszczone do odbioru indywidualnego posiadało atest weterynaryjny).

Jednak na terenie działania spółdzielni były również i takie gospodarstwa, gdzie wielkość stada liczyła 2 - 4 krowy, a wydajność wynosiła około 3 300 l mleka. Liczba dostawców, którzy dostarczali mleko w ilości poniżej 30 tys. litrów rocznie zmalała z 93,7% w 1995 roku do 80,6% w 1999 roku. Z kolei liczba dostawców powyżej 30 tys. litrów mleka wzrosła z 6,3% do 19,4%. Tak więc w badanym pięcioleciu wzrastał przeciętny skup mleka z gospodarstwa oraz jego jakość (tabela 5.).

Dane zamieszczone w tabeli 5 pokazują, że tempo koncentracji produkcji mleka zostało przyspieszone.

W gospodarstwach dostawców mleka, od których prowadzony jest odbiór indywidualny i tych które przygotowują się do wprowadzenia takiego odbioru mleka wspólnie z pracownikami działu skupu Spółdzielni, Inspektorzy WIS dokonują atestacji tych gospodarstw. W przypadku uzyskiwania złych wyników i oceny jakościowej mleka dokonują dodatkowej lustracji gospodarstw rolnych.

Tabela 5

Przeciętny skup mleka z gospodarstwa w OSM w Zambrowie

Lata	Litry	Dynamika (%)
1995	13 400	100
1996	14 654	109
1997	16 634	113
1998	17 922	108
1999	19 798	110

Źródło: Jak w tabeli 3.

Spółdzielnia na początku wyselekcjonowała 106 gospodarstw, z których zamierzała skupować więcej i lepszej jakości surowca mlecznego. Tego wyboru dokonała służba surowcowa po przeprowadzeniu analizy gospodarstw dostawców według następujących kryteriów:

- wielkość stada,
- wielkość dostawy,
- udział klasy ekstra w skupie ogółem,
- wyposażenie w urządzenia do pozyskiwania i przechowywania mleka,
- warunki sanitarno-higieniczne w oborze i gospodarstwie.

Następnie z każdym rokiem przybywała liczba gospodarstw posiadających certyfikat:

Tabela 6

Liczba gospodarstw posiadających certyfikat

1995	1996	1997	1998	1999
106	170	225	320	354

Źródło: Jak do tabeli 3.

W 1999 roku było 354 gospodarstw posiadających certyfikaty. Zanim takie gospodarstwo zostanie zgłoszone do Powiatowej Inspekcji Weterynaryjnej, w celu uzyskania certyfikatu, jest zobowiązane spełniać szereg warunków wstępnych egzekwowanych przez Spółdzielnię. Do nich należą:

- przestrzeganie ogólnego kodeksu higieny, w tym:
 - warunków utrzymania pomieszczeń (ściana i posadzka wyłożona glazurą lub terakotą, elektryczna instalacja z zabezpieczeniami automatycznymi),
 - warunków utrzymania urządzeń i sprzętu (ciepła i zimna woda),
 - warunków higienicznych związanych z dojem mleka (wentylacja, odprowadzenie ścieków),

- karta gospodarstwa,
- książeczka zdrowia osób zajmujących się stadem,
- atest dojarki,
- atest schładzalnika,
- dokumentacja badań wody,
- udokumentowany obrót zwierzętami hodowanymi,
- protokoły kontroli i zaleceń służby surowcowej,
- protokoły badań mikrobiologicznych mleka i inne.

Po spełnieniu wymaganych warunków Spółdzielnia zawiera z producentem mleka umowę kontraktacyjną i w konsekwencji dokonuje zgłoszenia gospodarstwa do Powiatowej Inspekcji Weterynaryjnej w celu uzyskania certyfikatu. Producenci mleka posiadający certyfikat otrzymują wyższą cenę za mleko w skupie w klasie ekstra i powyżej ekstra (mleko UHT).

Cały czas są przygotowywane do certyfikacji następne gospodarstwa. Gospodarstwo, które wyraża chęć przystąpienia do odbioru indywidualnego jest lustrowane i ukierunkowywane przez instruktora działu skupu (o czym była mowa wcześniej). Klasyfikacja tych gospodarstw jest prowadzona zgodnie z wymaganiami Unii Europejskiej.

Ponadto informacji z zakresu urządzeń i systemów do pozyskiwania mleka dostarczają rolnikom pracownicy działu skupu Alfa Laval Agri Polska. Ich działalność ma na celu doprowadzenie do specjalizacji produkcyjnej gospodarstw, co ma przyczynić się do zmniejszenia jednostkowego kosztu produkcji, zwiększenia dochodu, a w efekcie społecznym - „uzawodowienia” pracy rolnika (w przeciwieństwie do tradycyjnego chłopskiego gospodarstwa, ujmowanego jako „sposób życia”) [Turowski 1994]. ALAP w środowisku wiejskim spełnia funkcję integrującą producentów mleka.

Na terenie Zambrowskiej Spółdzielni Mleczarskiej istnieją dwie możliwości nawiązania współpracy. Pierwsza z nich opiera się na inicjatywie pracowników terenowych, którzy posiadając dane o rolnikach gospodarujących na ich obszarze działania składają im wizyty w gospodarstwie. Najczęściej rolnicy otrzymują zaproszenie na grupowe prezentacje i pokazy, gdzie mają możliwość zapoznania się z rozwiązaniami, które ich interesują. Mogą również poznać opinię rolników współpracujących z ALAP. Często firma organizuje spotkania z przyszłymi klientami podczas zebrań środowiskowych (członków Spółdzielni Mleczarskiej), podczas której rolnicy mogą zapoznać się z ofertą firmy lub uzyskać informacje dotyczące sytuacji w branży mleczarskiej.

Drugą możliwością rozpoczęcia współpracy jest inicjatywa samych rolników. Ze strony ALAP dominujący staje się wkład pracowników działu skupu, którzy wysyłają sygnały do potencjalnych nabywców w postaci ogłoszeń i reklam. Są oni również współtwórcami fachowych czasopism i wydawnictw, które docierają do potencjalnych klientów. Rolnikom zajmującym się chowem bydła

w nawiązaniu współpracy z firmą pomagają również liczne publikacje zamieszczone w czasopismach specjalistycznych.

Partnerzy Alfa Laval Agri Polska, oprócz zagadnień związanych ze sprzętem oferowanym przez firmę, oczekują także pomocy w zakresie zagadnień natury bardziej ogólnej. Wśród nich przeważają zagadnienia związane z modernizacją obór, poprawą żywienia oraz modernizacją systemu udojowego. Co czwarty rolnik chciałby skorzystać z porad w zakresie konserwacji pasz, schładzania mleka oraz bezpieczeństwa i higieny pracy. Treści związane z otoczeniem rynkowym stają się ważne dla co piątego producenta mleka. Oznacza to, że Alfa Laval Agri Polska jest w stanie dostarczyć oprócz odpowiedniego sprzętu, także konkretną wiedzę pozwalającą poprawnie prowadzić działalność rolniczą i hodowlaną - „know how”.

4. Działalność doradcza i szkoleniowa prowadzona przez spółdzielnię

Rozwiązywanie problemów nurtujących dostawców i producentów mleka, oddziaływanie w kierunku wzrostu i poprawy jakości produkowanego mleka jest głównym zadaniem instruktorów służby surowcowo-skupowej reaktywowanej przy spółdzielni. Każdy pracownik punktu skupu spełnia ważną rolę we współpracy między spółdzielnią mleczarską a dostawcami. Pracownicy punktów skupu przeważnie codziennie kontaktują się z dostawcami. Ich współpraca z nimi, informowanie o złej jakości dostarczanego mleka, o możliwościach nabycia sprzętu do higienicznej produkcji mleka, środków myjących, pasz itd. wiąże dostawcę ze spółdzielnią mleczarską.

Rolnicy korzystają z doradztwa instruktorów spółdzielni mleczarskiej w zakresie:

- *produkcji i konserwacji pasz,*
- *zbioru pasz,*
- *żywienia bydła,*
- *selekcji bydła,*
- *stosowania środków dezynfekujących,*
- *higieny obór i bydła, pozyskiwania i przechowywania mleka.*

Formy doradztwa w Spółdzielni Mleczarskiej w Zambrowie są następujące:

- a) doradztwo indywidualne: wszystkie przypadki kontaktów z pojedynczymi rolnikami, w badanej spółdzielni jest to najczęstsza forma doradztwa,
- b) doradztwo grupowe dla mniejszych lub większej liczby gospodarzy, na przykład w punkcie skupu mleka lub podczas zorganizowanego szkolenia na wsi,

c) doradztwo masowe: posługiwanie się prasą (np. „Chów bydła”, „Plon”), ulotkami, broszurami itp.

Spośród metod pracy doradczej należy wymienić:

- instruktaż bezpośredni indywidualny lub grupowy,
- pokazy, szkolenia. Pokazy w zambrowskiej spółdzielni obejmują trzy grupy tematyczne:
 - Organizacja bazy paszowej (nawożenie, system przemiennego użytkowania łąk, kiszenie zielonek, uszlachetnianie pasz słomiatych itp.)
 - Żywienie bydła i pielęgnacja skóry i racic (stosowanie preparatów mlekozastępczych, polfamiksów itp.).
 - Higiena produkcji mleka, doju i przechowywania mleka (modernizacja pomieszczeń dla bydła, urządzenie okólników i wybiegów, higieniczny dój ręczny i mechaniczny, mycie i dezynfekcja urządzeń do pozyskiwania mleka itp.).
- konkursy,
- wykorzystywanie obiektów wzorcowych, wdrożeniowych doświadczalnych (np. we wsi Załuski Lipniewo - gmina Andrzejewo uroczyste otwarcie nowej obory na 98 krów z pełnym wyposażeniem. Na tej uroczystości obecni byli nie tylko okoliczni rolnicy i pracownicy OSM Zambrów, ale również z Mazowieckiej Spółdzielni Mleczarskiej w Ostrowi Mazowieckiej, z OSM Mońki, z OSM Łapy, także z MLEKPOLU w Grajewie, ze spółdzielni w Sejnach oraz z OSM Piątnica. W sumie było ponad dwieście osób, którzy po obejrzeniu obory stwierdzili, że w Unii podobnych obiektów jest niewiele).

W zakresie wyżej wymienionych czynności OSM w Zambrowie współpracuje z doradcami z Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Szepietowie.

5. Podsumowanie i wnioski

Podstawą prowadzenia pracy hodowlanej - to znaczy selekcji i doskonalenia bydła - jest ocena użytkowości mlecznej krów stanowiących tzw. „aktywną populację”, na bazie której prowadzi się wszystkie prace selekcyjne dotyczące ilości i jakości produkowanego mleka.

Od zakresu tej oceny i jej dokładności zależy uzyskiwany w przyszłości postęp hodowlany, który w przypadku bydła mlecznego realizowany jest głównie przez najlepiej wycenione na podstawie wydajności swoich córek buhaje.

Cechy uwarunkowane genetycznie są przekazywane z pokolenia na pokolenie, stąd też konieczna jest znajomość wartości hodowlanej dla tych cech u posiadanych zwierząt. Podstawą do poznania tych wartości w przypadku bydła mlecznego jest ocena użytkowości mlecznej krów.

Jednym z ważniejszych działań powinno też być przekonanie rolników - hodowców, że prowadzenie oceny użytkowości krów poprawi opłacalność bydła mlecznego poprzez możliwość sprzedawania w przyszłości materiału hodowlanego. Kontrola użytkowości daje możliwość wyrobienia sobie „szyldu” handlowego dla dobrego stada hodowlanego.

Wydaje się, że warto dołożyć wszelkich starań, aby jak najwięcej obór w kraju objąć oceną użytkowości mlecznej dofinansowaną z funduszu postępu biologicznego lub przez zakłady mleczarskie, co powiększyłoby wyraźnie bazę selekcyjną naszego bydła. Zadanie to w chwili obecnej wydaje się być kluczowym dla wszystkich służb hodowlanych i mlecznych w kraju, jeśli chcemy sami selekcjonować bydło, a nie opierać się tylko na imporcie materiału hodowlanego z zagranicy.

W kraju brakuje jałówek hodowlanych, a handel jałówkami rozkręca koniunkturę w hodowli bydła mlecznego. Jałówki te nie muszą pochodzić z krajów Unii Europejskiej, ale mogą i powinny być produkowane w naszym kraju.

Od początku lat dziewięćdziesiątych przystąpiono w Zambrowskiej Spółdzielni do realizacji poprawy jakości mleka. Inspektorzy Wojewódzkiej Inspekcji Sanitarnej prowadzą stałą kontrolę nad sposobem pozyskiwania mleka, nad punktami skupu mleka, środkami transportu i w Zakładzie.

Do działań prowadzonych przez spółdzielnię na rzecz dostawców mleka należy dodać pomoc doradczą polegającą na organizowaniu szkoleń oraz pomoc w organizowaniu procesu produkcji na miejscu w gospodarstwie dostawcy. Spółdzielnia utrzymuje związki z rolnikami poprzez:

- przeprowadzane zebrania terenowe,
- spotkania szkoleniowe,
- codzienne kontakty instruktorów w terenie i w punktach skupu mleka.

LITERATURA:

1. Grabowski R., Grodzki H. (1996): Wpływ oceny użytkowości mlecznej i inseminacji na produktywność krów. [w:] Produkcja mleka wysokiej jakości. FSW, Warszawa, 21.
2. Turowski J. (1994): Socjologia wsi i rolnictwa. KUL, Lublin, 15.
3. Zalewski A. (2000): Gospodarka mleczarska a rynek. IERiGŻ, Warszawa, 5.

BARBARA WYRZYKOWSKA

WPŁYW SPÓŁDZIELNI MLECZARSKIEJ NA PRZEMIANY W GOSPODARSTWACH MLECZNYCH W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM, NA PRZYKŁADZIE OSM W ZAMBROWIE

STRESZCZENIE

W opracowaniu tym zostały przedstawione procesy dostosowawcze w gospodarstwach produkujących mleko na terenie województwa podlaskiego do warunków Unii Europejskiej. Wyniki zostały opracowane na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych w OSM w Zambrowie oraz w 120 gospodarstwach mleczarskich, które dostarczały surowiec do tej spółdzielni. Podstawową techniką badań był wywiad według kwestionariusza oraz analiza dokumentów spółdzielni. OSM w Zambrowie dba o swoich producentów mleka pomaga im w zmianie technologii produkcji i we wdrażaniu nowości do gospodarstw.

BARBARA WYRZYKOWSKA

THE INFLUENCE OF DAIRY COOPERATIVES ON THE CHANGES IN DAIRY FARMS ON THE EXAMPLE OF ZAMBROW COOPERATIVES

SUMMARY

The article presents the process of adapting dairy farms to standard the European Union in Podlaskie voivodeship. The author collected data in the area of Zambrów, where experiments were carried out with 120 producers of milk and with the dairy cooperative in Zambrów. The dairy cooperative in Zambrów takes good care of its farmers, helps them in changing the production technology and in implementing new findings into the production of milk.

DANUTA DUBICKA
MARIA J. ORŁOWSKA
Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

ANALIZA PRODUKCJI MLEKA WYBRANEJ ROLNICZEJ SPÓŁDZIELNI PRODUKCYJNEJ NA TLE POLSKIEGO SEKTORA MLECZARSKIEGO

1. Wstęp

Produkcja mleka jest jedną z ważniejszych działalności polskiego rolnictwa. Polska jest piątym producentem mleka w Europie oraz dziewiątym (razem z Nową Zelandią) w świecie. W Polsce produkcją mleka zajmuje się około 1,3 mln gospodarstw, z czego około 500 tys. dostarcza mleko do zakładów przetwórczych. Świadczy to o dużym rozdrobnieniu tego sektora produkcji.

Produkcja mleka w sposób bezpośredni objęta jest wspólną polityką rolną po wejściu Polski do UE. Niezależnie jednak od przyznanych dopłat o efektach ekonomicznych decydować będzie techniczna i ekonomiczna efektywność produkcji mleka [Ziętara 2002]. Przemysł mleczarski dostosowuje się do standardów zachodnioeuropejskich. Dążenie do osiągnięcia unijnych standardów w zakresie produkcji mleka i jego przetwórstwie wymusza modernizację obór, koncentrację produkcji i upowszechnianie bezpośredniego odbioru mleka z gospodarstw. Następuje dywersyfikacja gospodarstw produkujących mleko, na gospodarstwa wyposażone w duże nowoczesne obory, dostarczające standardowy surowiec mleczny oraz prowadzące tradycyjny chów bydła mlecznego na potrzeby rodziny właściciela i jego sąsiadów.

2. Wybrane informacje dotyczące przemysłu mleczarskiego w Polsce

Najważniejszym wyzwaniem dla całego polskiego sektora mleczarskiego jest przystosowanie się do wymogów związanych z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Aby sprostać wymaganiom rynku, gospodarstwa produkujące mleko zmuszone zostały do zmodernizowania posiadanego potencjału produkcyjnego oraz wprowadzenia nowych technologii, w celu poprawy jakości i estetyki produktów.

Transformacja gospodarcza lat 90. wywołała wiele zmian w polskim mleczarstwie, zarówno w sferze produkcji jak i skupu. Przed 1989 rokiem polski przemysł mleczarski wspierany był dotacjami z budżetu państwa, które dochodziły nawet do 60% ceny detalicznej towaru, dlatego też ceny artykułów mleczarskich były bardzo niskie [Zalewski 2002]. Lata 1989–1993 były okresem głębokiego kryzysu dla przemysłu mleczarskiego. Na pogorszenie sytuacji ekonomicznej branży mleczarskiej wpłynęła również liberalizacja w handlu zagranicznym. Napływ dużej ilości konkurencyjnych wyrobów z zagranicy o wysokiej jakości spowodował trudności ze zbytem krajowej produkcji.

Dopiero w połowie lat 90. sytuacja ekonomiczna przemysłu mleczarskiego zaczęła się poprawiać. Dzięki odpowiedniej polityce celnej oraz rosnącej konkurencyjności polskich producentów od 1993 roku import produktów mleczarskich zaczął się zmniejszać. Coraz większą uwagę zaczęto przywiązywać do wysokiej jakości mleka surowego, wymuszonej wprowadzaniem nowych technologii. Od 1995 roku gospodarstwa produkujące mleko zaczęły inwestować korzystając m.in. z preferencyjnych kredytów z dopłatami do oprocentowania ze środków Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa [Gulbicka 1997]. Do przyspieszenia restrukturyzacji mleczarstwa w Polsce przyczynił się wdrożony w 1994 roku rządowy program „Restrukturyzacji i modernizacji mleczarstwa”.

Zapoczątkowana w latach 90. rekonstrukcja bazy surowcowej, wymaga dalszych zmian. Rolnictwo dysponuje trwałymi użytkami zielonymi o powierzchni 4,1 mln ha i 3 milionami krów. Potencjał produkcji mleka w Polsce jest więc relatywnie duży. Jest on jednak rozdrobniony i słabo wykorzystany [Iwan 2002]. Dokonujące się już zmiany w sektorze mleczarskim osiągnęły znaczny poziom zaawansowania w porównaniu do okresu wcześniejszego, dzięki czemu polskie mleczarstwo znacznie zbliżyło się do standardów obowiązujących w krajach UE. Wybrane informacje o rynku mleka w Polsce przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Wybrane informacje o rynku mleka w Polsce w latach 1995–2003

Wyszczególnienie	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Produkcja mleka (mln l)	11303	11355	11770	12229	12000	11543	11538	11527	11640
Skup mleka (mln l)	6059	6315	6761	7006	6325	6583	7025	7219	7295
Liczba krów (w tys. szt.)	3521	3403	3512	3471	3327	3047	2991	2873	2897
Wydajność mleka od krowy (l)	3136	3249	3370	3491	3550	3668	3828	3902	3800

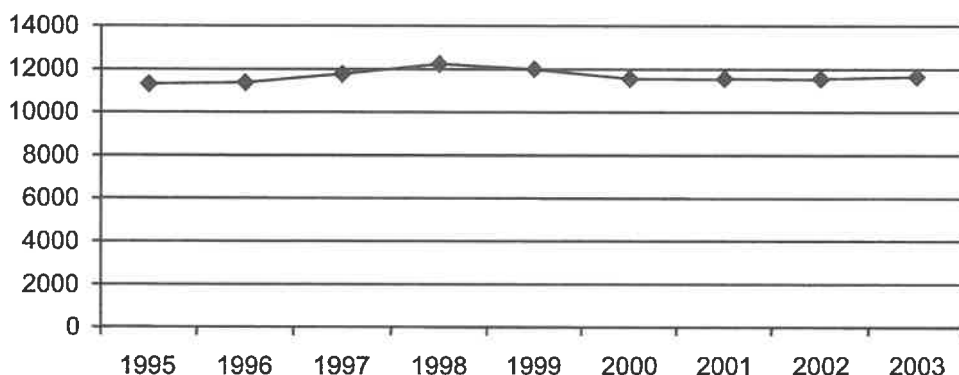
Źródło: Na podstawie danych IERiGŻ, ARR, MRiRW, Rocznika Statystycznego GUS, 2003 i obliczeń własnych.

W latach 1995–1998 obserwuje się wzrost produkcji mleka (rysunek 1), w roku 1999 następuje nieznaczny spadek, a od roku 2000 produkcja mleka

w Polsce utrzymuje się na zbliżonym poziomie. Podobnie kształtuje się skup mleka.

Rysunek 1

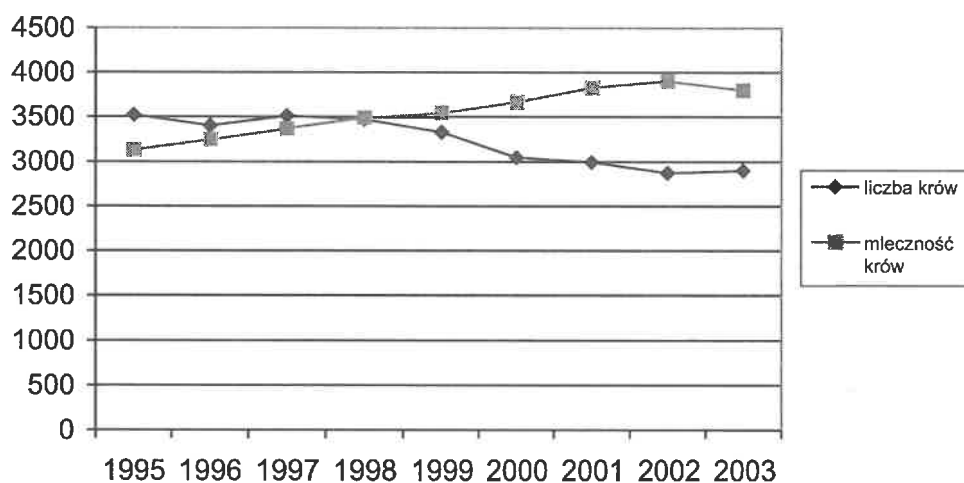
Produkcja mleka w Polsce w latach 1995–2003 w mln litrów

Inaczej przedstawia się liczba krów. Począwszy od roku 1997 następuje stały spadek liczby krów (rysunek 2), wzrasta natomiast mleczność, która według najnowszych danych wynosi około 3,8 tys. litrów rocznie.

Rysunek 2

Liczba krów (tys. szt.) i wydajność mleka od krowy (l) w Polsce w latach 1995–2003

3. Przebieg badań

Badania przeprowadzono w rolniczej spółdzielni produkcyjnej położonej w województwie wielkopolskim w latach 1995-2003. Analizowano wielkość produkcji mleka krowiego, jego sprzedaż, liczbę krów w gospodarstwie, produktywność zwierząt. Materiał źródłowy stanowiły sprawozdania spółdzielni. Wyniki przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Produkcja i sprzedaż mleka oraz stan i wydajność mleczna krów w badanej spółdzielni w latach 1995-2003

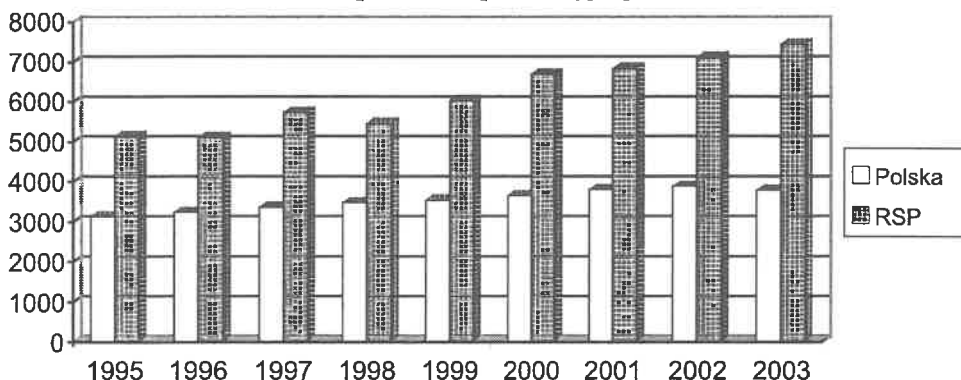
Wyszczególnienie	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Produkcja mleka ogółem (tys. l)	2317	3155	3815	3733	4026	5308	5901	6761	6871
- z tego sprzedaż (tys. l)	2139	2910	3448	3426	3754	5027	5609	6445	6512
Liczba krów w gospodarstwie (szt.)	451	617	663	683	666	792	862	949	920
Wydajność mleka od krowy (l)	5137	5113	5754	5465	6045	6702	6846	7124	7468

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań spółdzielni.

W analizowanym okresie (tabela 2) spółdzielnia zwiększała produkcję mleka. Spowodowane to było wzrostem liczby krów oraz wydajności mlecznej. W pierwszym badanym roku od jednej krowy uzyskiwano średnio 5137 litrów mleka, w roku 2000 produkcja wzrosła do 6700 litrów, a w roku 2002 przekroczyła 7 tys. litrów, z wyraźną tendencją wzrostową w 2003 r. Wydajność krów w analizowanej jednostce była w badanych latach znacznie wyższa od średniej w kraju, w ostatnich 3 latach nawet dwukrotnie (rysunek 3).

Rysunek 3

Mleczność krów w litrach w Polsce i w analizowanej spółdzielni produkcyjnej

Wzrostowi wydajności mlecznej krów w przedsiębiorstwie towarzyszył wzrost ich liczby z 451 w roku 1995 do 920 w roku 2003.

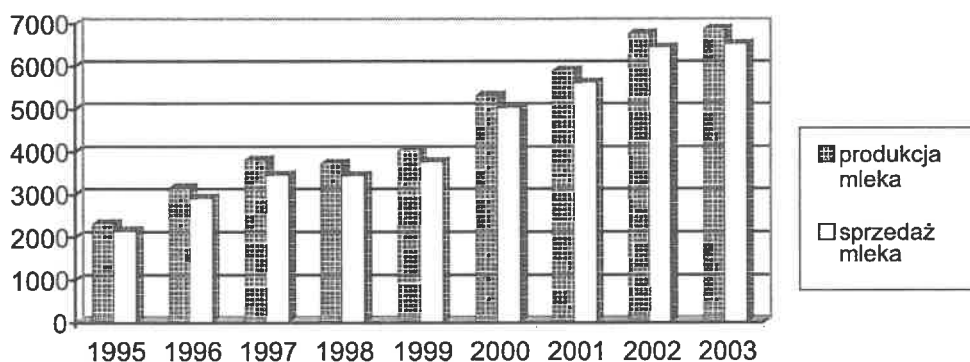
Porównując wyniki badanej spółdzielni z wynikami osiąganymi przez producentów mleka w krajach UE [Ziętara 2002] już teraz można stwierdzić, że spółdzielnia może z powodzeniem konkurować na rynkach unijnych, zarówno pod względem wolumenu produkcji, wydajności mlecznej krów, a także jakości produkowanego mleka. Badana spółdzielnia bowiem sprzedaje mleko tylko w klasie extra, które spełnia parametry jakościowe wymagane od producentów w krajach UE.

W wielu krajach UE produkcja całkowita mleka równa jest produkcji towarowej, kierowanej do przetwórstwa. Najnowsze badania wskazują na rosnący udział w Polsce skupu mleka w produkcji ogółem, jednak nadal nie przekracza on 60%. Tak niski udział spowodowany jest wysokim spożyciem wewnętrznym, bezpośrednią (sąsiedzką i targowiskową) sprzedażą mleka przez rolników. Jest to zjawisko niekorzystne, świadczące o dużym rozdrobnieniu i ekstensywnym chowie krów mlecznych w polskich gospodarstwach.

W badanej spółdzielni towarowa produkcja mleka stanowiła zawsze ponad 90% jej produkcji. W ostatnich czterech latach (2000-2003) wyniosła średnio 95% (rysunek 4).

Rysunek 4

Produkcja i sprzedaż mleka w badanej spółdzielni (tys. l)

W tabeli 3 przedstawiono udział analizowanej spółdzielni w produkcji oraz skupie mleka ogółem w Polsce.

Jak wynika z tabeli 3 procentowy udział spółdzielni w produkcji i skupie mleka ogółem w Polsce jest niewielki, jednak przy dużym rozdrobnieniu sektora mleczarskiego należy uznać go za znaczny. W odniesieniu do roku wyjściowego, w ostatnim analizowanym roku wzrost był prawie 3-krotny, zarówno w odniesieniu do produkcji, jak i skupu mleka. Potwierdza to, że spółdzielnia w analizowanym okresie poprawiała i umacniała swoją pozycję na rynku mleka w Polsce.

Tabela 3

Pozycja badanej spółdzielni na polskim rynku produkcji i skupu mleka
w latach 1995-2003

Wyszczególnienie	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Produkcja mleka ogółem (mln l)	11303	11355	11770	12229	12000	11543	11538	11527	11640
Udział badanej spółdzielni (%)	0,02	0,03	0,03	0,03	0,03	0,05	0,05	0,06	0,06
Skup mleka ogółem (mln l)	6059	6315	6761	7006	6325	6583	7025	7219	7295
Udział badanej spółdzielni (%)	0,04	0,05	0,05	0,05	0,06	0,08	0,08	0,09	0,09

Źródło: Dane IERiGŻ, ARR, MRiRW, Rocznika Statystycznego GUS, sprawozdania spółdzielni i obliczenia własne.

4. Podsumowanie

1. Z przedstawionej analizy wynika, że niektóre polskie przedsiębiorstwa zajmujące się produkcją mleka potrafiły wykorzystać okres transformacji i przystosować swoją produkcję do konkurencji z producentami rynków unijnych, zarówno pod względem wielkości produkcji, wydajności mlecznej krów oraz jakości sprzedawanego mleka.
2. Pomimo obserwowanego w skali kraju spadku liczby krów z nieznacznym wzrostem wydajności mlecznej, w badanej spółdzielni obserwujemy wyraźny wzrost ich liczby (w odniesieniu do roku wyjściowego jest to wzrost dwukrotny), któremu towarzyszy jednoczesny, wyraźny wzrost ich wydajności (w odniesieniu do roku wyjściowego wynosi on ponad 45%). Na podkreślenie zasługuje również wysoka jakość produkowanego mleka.

LITERATURA

1. Gulbicka B. (1997): Perspektywy produkcji mleka w świetle prognoz popytu i zaleceń żywieniowych. IERiGŻ, Warszawa, 26-41.
2. Iwan B. (2002): Kierunki przemian polskiego sektora mleczarskiego w świetle integracji i globalizacji rynku rolno-żywnościowego. Roczniki Naukowe SERiA, Tom IV, Zeszyt 3.
3. Rocznik Statystyczny GUS, 2003, Warszawa.
4. Rynek Mleka Stan i Perspektywy nr 21-25, IERiGŻ, 2001-2003, Warszawa.
5. Zalewski A. (2002): Gospodarka Mleczarska a rynek. IERiGŻ, Warszawa.
6. Ziętara W. (2002): Kierunki i możliwości rozwoju przedsiębiorstw nastawionych na produkcję mleka. Roczniki Naukowe SERiA, Tom IV, Zeszyt 4.

DANUTA DUBICKA, MARIA J. ORŁOWSKA

ANALIZA PRODUKCJI MLEKA W WYBRANEJ ROLNICZEJ SPÓŁDZIELNI PRODUKCYJNEJ NA TLE POLSKIEGO SEKTORA MLECZARSKIEGO

STRESZCZENIE

W opracowaniu przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych w latach 1995–2003 w rolniczej spółdzielni produkcyjnej w województwie wielkopolskim. Badano wielkość produkcji mleka, jego sprzedaż, a także analizowano liczbę krów w poszczególnych latach oraz ich wydajność mleczną. Otrzymane wyniki porównano z wartościami średnimi dla Polski, charakterystycznymi dla badanego okresu. Ukazano również miejsce badanej spółdzielni na rynku mleczarskim Polski.

DANUTA DUBICKA, MARIA J. ORŁOWSKA

**MILK PRODUCTION ANALYSIS IN SELECTED DIARY COOPERATIVES
IN THE BACKGROUND OF POLISH DIARY SECTOR**

SUMMARY

Elaboration contains results of research provided during 1995-2003 at agricultural production cooperative at Wielkopolska province. Volume of milk production, sale and also number of cows, milk productivity was analysed at particular years. Achieved results are compared with averages values for Poland, typical for researched period. Showed also position researched cooperative at polish milk market.

FRANCISZEK KAPUSTA
Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

PRZEMIANY ORAZ EFEKTYWNOŚĆ INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE

1. Wstęp

Indywidualne gospodarstwa rolne stanowią w Polsce dominującą formę gospodarowania w rolnictwie i z tego względu zasługują na szczególną uwagę. Stanowią one 99,8% wszystkich gospodarstw rolnych, zajmują 85,6% użytków rolnych¹, wytwarzają²: 90,2% produkcji globalnej, 94,5% produkcji końcowej netto i 93,6% produkcji towarowej netto rolnictwa.

Indywidualne gospodarstwa rolne pełnią różnorodne funkcje, wśród których można wymienić jako najważniejsze: produkcyjną, dochodotwórczą, socjalną, intensyfikacyjną, uszlachetniającą (przetwórczą), upowszechnienia postępu, wychowawczą, buforową, krajoznawczą, kulturową, ekologiczną i rekreacyjną.

Niewielka część indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzi rachunkowość rolną (ok. 60 tys.), a tylko 1270 (2001 r.) współpracowało w tym zakresie z Instytutem Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ). Ta grupa gospodarstw nie jest w pełni reprezentatywna dla ogółu indywidualnych gospodarstw rolnych [Wyniki 2001, s. XXXIV]. Ogólnie, są to gospodarstwa lepiej wyposażone w maszyny i urządzenia, o wyższym poziomie wykształcenia kierowników gospodarstw, ponoszą wyższe nakłady materialne na 1 ha użytków rolnych i 1 sztukę zwierząt gospodarskich ale czynią to racjonalniej od ogółu gospodarstw, a w związku z tym uzyskują wyższą produktywność czynników produkcji. Znając powyższe informacje o badanych gospodarstwach, należy je uwzględnić przy próbie uogólnienia wyników badań na całość indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce.

¹ Dane dla 2002 r. Obliczono na podstawie: [Użytkowanie ..., s. XXV; 10, s. XXXII].

² Dane dla 2002 r. dla gospodarstw indywidualnych. Obliczono na podstawie: [Rocznik 2003, s. 371].

W opracowaniu przedstawione zostanie zróżnicowanie badanych gospodarstw pod względem:

- zasobu czynników produkcji i ich wykorzystania,
- efektów produkcyjnych (plonów i wydajności jednostkowej zwierząt),
- produktywności czynników produkcji.

Czynione porównania (horyzontalne) głównie będą odnosić się do badanej grupy gospodarstw podzielonej według obszaru użytków rolnych i dotyczą 2001 r., chyba, że podano inaczej. W niektórych wypadkach będą również czynione porównania badanej grupy gospodarstw z całością indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce.

W badaniach wykorzystano materiały publikowane przez Główny Urząd Statystyczny, IERiGŻ oraz niektóre opracowania dotyczące tego rodzaju gospodarstw.

2. Zróżnicowanie badanych gospodarstw pod względem zasobu czynników produkcji

Badana zbiorowość gospodarstw jest zróżnicowana pod względem wszystkich czynników produkcji (tabela 1). Jako cała zbiorowość - 1270 gospodarstw - charakteryzuje się większą powierzchnią niż średnia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce. Ponadto badane gospodarstwa różnią się sposobem zagospodarowania ziemi i zasobami innych czynników produkcji [Kapusta 2002, s. 15–20].

W użytkowaniu ziemi występują wahania w zakresie udziału gruntów ornych, sadów oraz łąk i pastwisk w użytkach rolnych. Udział gruntów ornych w użytkach rolnych, waha się od 76,0 do 93,1%, przy średniej dla grupy 85,2% i średniej indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce 77,3 %, zaś udział sadów od 0,7 do 11,0%, przy średniej dla grupy 2,0% i w Polsce 1,7%. Natomiast łąki i pastwiska stanowią od 5,7% do 20,0%, przy średniej dla grupy 12,8% i średniej w Polsce 21,8 %.

Wskaźnik bonitacji użytków rolnych waha się od 0,82 do 0,97, przy średniej dla grupy 0,89 i średniej w Polsce 0,80.

Liczba osób w rodzinie kształtuje się na poziomie od 3,31 do 5,01, przy średniej dla grupy 4,40; im większy obszar gospodarstwa tym liczba osób w rodzinie większa. Liczba osób w rodzinie ma wpływ na przepracowane godziny, których liczba waha się od 4309 do 7585, przy średniej dla grupy 4669; im większy obszar gospodarstwa tym większa liczba przepracowanych godzin w ogóle oraz w produkcji rolniczej. Natomiast nakłady pracy w produkcji rolniczej na 1 ha użytków rolnych wahają się od 55 do 729, przy średniej dla grupy 150; im większy obszar gospodarstwa tym nakłady pracy są mniejsze. Wartość środków trwałych na 1 ha użytków rolnych waha się od 57,1 do 5,0 tys. zł, przy średniej dla grupy 11,2 i średniej w Polsce 6,1 tys. zł. Powierzchnia użytków rolnych na 1 ciągnik wzrasta w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa, a waha się

od 4,83 do 45,45 ha, przy średniej dla grupy 15,87 ha i średniej w Polsce 11,2 ha. Odwrotnie kształtuje się zużycie środków plonotwórczych w postaci nawozów mineralnych wyrażone w kg NPK. Zużycie to waha się od 83 do 222, przy średniej dla grupy 183 i w Polsce 82,5 kg/ha.

3. Zróżnicowanie efektywności gospodarstw

Podstawę analizy stanowią plony i wydajność jednostkowa zwierząt gospodarskich (tabela 2) oraz produktywność czynników produkcji (tabela 3 i 4).

Badane gospodarstwa uzyskują wyższe plony od ogółu gospodarstw indywidualnych w Polsce w zbożach. Jest to spowodowane wysoką technologią produkcji (uprawa gleby, nawożenie, dobór odmian, ochrona roślin i przestrzeganie terminów agrotechnicznych). Prawidłowością jest (z niewielkimi wyjątkami), że w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa wzrastają plony. Podobna sytuacja jak w zbożach istnieje w plonach ziemniaków. Plony buraków cukrowych oraz rzepaku i rzepiku są zróżnicowane, ale istnieje również pewna prawidłowość, że gospodarstwa większe obszarowo mają wyższe plony.

Produkcyjność bydła zachowuje się podobnie do plonów podstawowych roślin uprawnych; jest ona skorelowana z obszarem gospodarstw, przy czym mleczność krów jest najwyższa w gospodarstwach o obszarze 50–100 ha.

Produkcyjność trzody chlewnej jest już bardziej zróżnicowana; najwyższy odchow prosiąt od jednej maciory występuje w gospodarstwach najmniejszych obszarowo i dalej waha się z tendencją malejącą. Podobnie zachowuje się produkcja żywca od jednej sztuki trzody chlewnej.

W nieśności kur już występują duże wahania i trudno dostrzec jakiś związek z obszarem gospodarstw.

Owce, to gatunek zwierząt chowany w niewielkiej ilości i głównie z przyzwyczajenia, posiadanych pomieszczeń inwentarskich i nadziei, że zmieniają się warunki ekonomiczne chowu. W tej sytuacji trudno mówić o zależności ich obsady i wydajności zwierząt od obszaru gospodarstwa.

Indywidualne gospodarstwa rolne mają specyficzną formę dochodu: dochód ogólny i dochód rolniczy.

Dochód ogólny gospodarstwa składa się z produkcji czystej powiększonej o inne dochody gospodarstwa.

Dla obliczenia dochodu rolniczego punktem wyjścia jest wartość produkcji czystej, od której odejmuje się świadczenia finansowe gospodarstwa na rzecz państwa i osób trzecich, a więc: podatki, ubezpieczenia, składki emerytalne, czynsze dzierżawne, odsetki, opłatę pracowników najemnych.

Dochód rolniczy wraz z innymi dochodami gospodarstwa stanowi dochód osobisty rodziny rolniczej, który jest źródłem finansowania spożycia i akumulacji.

Wytwarzanie i podział dochodu przedstawia tabela 4.

Tabela 1
Zasoby czynników produkcji w indywidualnych gospodarstwach rolnych

Lp.	Wyszczególnienie	Jm	Polska (2002 r.)	Badana zbiornowość	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych (ha)									
					1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-50	50-100	100 i więcej	
I	Liczba gospodarstw	szt.	1951726	1270	13	93	102	148	227	171	340	109	67	
II	Powierzchnia ogólna (średnio)	ha	8,33	32,01	1,98	4,11	7,09	9,54	13,97	19,05	33,03	71,17	189,43	
1	Użytki rolne	ha	7,40	29,85	1,57	3,65	5,96	8,36	12,40	17,51	30,62	67,23	181,46	
2		%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
3	W tym: grunty orne	ha	5,72	25,44	1,40	2,77	4,10	6,67	9,61	13,39	24,80	58,80	168,91	
4		%	77,3	85,2	88,7	76,0	68,9	79,8	77,5	76,5	81,0	87,5	93,1	
5	ugory i odłogi	ha	0,86	0,40	0,03	0,04	0,05	0,18	0,07	0,10	0,39	0,92	3,13	
6		%	11,6	1,4	2,1	1,0	0,9	2,1	0,6	0,60	1,3	1,4	1,7	
7	sady	ha	0,13	0,58	0,05	0,29	0,66	0,39	0,70	0,75	0,23	0,73	2,15	
8		%	1,7	2,0	3,3	7,8	11,0	4,6	5,7	4,3	0,7	1,1	1,2	
9	łąki i pastwiska	ha	1,52	3,83	0,12	0,59	1,20	1,30	2,09	3,37	5,59	7,70	10,40	
10		%	21,8	12,8	8,0	16,2	20,0	15,6	16,8	19,3	18,3	11,5	5,7	
11	Wskaźnik bonitacji uż. rolnych	x	0,80 ¹	0,89	0,97	0,94	0,93	0,90	0,88	0,82	0,85	0,92	0,92	
III	Zasoby pracy													
1	Liczba osób w rodzinie	osób	–	4,40	3,31	3,67	4,20	4,06	4,49	4,36	4,71	4,74	5,01	
2	Przepracowane godziny	godz.	–	4669	4309	5266	5344	5548	6606	6585	6692	6912	7585	
3	Z tego w rolnictwie	godz.	–	3699	1058	1860	2562	2845	3628	4052	4339	4527	5118	
4		%	–	79,2	24,6	35,3	47,9	51,3	54,9	61,5	64,8	65,5	67,5	
5	Nakłady pracy w rolnictwie	godz./ha	–	150	729	535	479	372	338	271	161	89	55	
6	Wskaźnik zróżnicowania	%	–	100	486	357	319	248	225	181	107	59	37	
IV	Środki kapitałowe													
1	Środki trwałe	tys. zł/ha	6,1 ²	11,2	57,1	38,9	30,3	22,5	20,8	18,4	11,6	9,5	5,0	
2	Na 1 ciągnik użytków rolnych	ha	12,3 ³	15,87	5,85	4,93	5,68	6,99	7,94	9,62	14,08	20,84	45,45	
3	Zużycie NPK	kg/ha	82,5	183	83	105	91	105	124	126	165	214	222	

Źródło: [Wyniki 2002, s. 3; 8, s. 30-31, 35-36, 44-45, 52-53; Rocznik 2002, s. 249-250, 350, 364]. Obliczenia własne.

¹ Dla całego rolnictwa [Użytkowanie 2003, s. 8]. ² Dane dla 2000 r. [Rocznik 2001, s. 87, 102]. Obliczenia własne.

Tabela 3

Wytwarzanie i podział dochodu (w zł na 1 ha użytków rolnych)

Lp.	Wyszczególnienie	Badana zbiornowość	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych (ha)								
			1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-50	50-100	100 i więcej
I	Wytwarzanie dochodu										
1	Produkcja globalna	3936	3823	4695	5045	4375	4838	5167	5150	4051	3052
2	w tym: rolnicza	3936	3817	4689	5041	4372	4836	5166	4150	4051	3052
3	- roślinna	2031	1767	2185	2524	2333	2295	2120	1668	2018	2209
4	- zwierzęca	1904	2050	2504	2517	2039	2541	3046	2482	2033	843
5	Nakłady materialne	2615	3945	3718	3562	3026	3215	3445	2739	2770	1951
6	Produkcja czysta	1321	-122	977	1483	1349	1623	1721	1411	1281	1100
7	Inne dochody	833	16085	6515	3478	2436	1624	1319	770	567	264
8	- związane z działalnością gospodarczą	382	1438	1091	865	682	643	604	416	352	178
9	- spoza gospodarstwa	428	14647	5418	2564	1731	964	687	329	177	74
10	Dochód ogólny	2154	15963	7492	4961	3784	3247	3041	2181	1848	1364
11	w tym z tytułu inflacji środków trwałych	328	1419	1063	848	613	565	518	352	293	149
II	Podział produkcji czystej										
1	Podatki	38	124	69	68	64	55	45	36	33	33
2	Ubezpieczenia	43	239	158	113	87	76	67	46	35	20
3	Składki emerytalne	40	80	122	119	110	93	73	47	23	9
4	Inne świadczenia przekazane państwu	13	17	26	16	19	17	17	13	13	9
5	Czynsz dzierżawny	41	9	26	10	14	16	19	32	46	62
6	Odsetki	70	32	26	34	40	53	51	58	98	77
7	Opłata pracowników najemnych	125	159	92	167	110	119	156	80	115	164
8	Dochód rolniczy	951	-781	458	956	904	1194	1295	1099	918	725
III	Podział dochodu osobistego										
1	Dochód osobisty	1784	15304	6973	4434	3339	2819	2615	1869	1485	989
2	Spożycie ogółem	1137	15651	6246	4046	2991	2340	1840	1226	763	333
3	Różnica stanu majątkowego (akumulacja)	647	-347	727	389	348	478	775	643	722	656
4	Spożycie na 1 członka rodziny	7710	7438	6204	5739	6161	6462	7387	7969	10819	12046

Źródło: [Wymiki 2002, s. 56-57].

Tabela 2
Plony podstawowych roślin oraz wydajność zwierząt gospodarskich

Lp.	Wyszczególnienie	Jm	Polska (2002 r.)	Badana zbiorowość	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych (ha)										100 i więcej
					1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-50	50-100			
I	Plony roślin	dt/ha													
1	Zboża podstawowe	dt/ha	29,3	37,2	31,6	32,0	31,2	32,2	34,7	34,7	35,6	39,7	39,2		
2	pszenica	dt/ha	33,3	42,2	38,0	35,5	33,7	36,5	39,1	37,1	40,9	43,7	43,8		
3	żyto	dt/ha	24,1	28,2	22,8	24,5	25,0	24,8	26,1	27,2	27,3	29,1	30,6		
4	Ziemniaki	dt/ha	161	196	131	156	167	171	155	176	197	259	227		
5	Buraki cukrowe	dt/ha	349	403	–	333	318	398	395	384	415	435	371		
6	Rzepak i rzepik	dt/ha	21,6	27,4	–	24,2	16,8	21,8	15,6	21,5	26,2	28,3	27,9		
II	Produkcyjność zwierząt														
1	Mleczność krów	l	3758	4370	3405	3550	3753	3720	3798	4075	4516	5057	4286		
2	Odchowane cielęta/100 krów	szt.	–	101	100	91	101	95	100	101	101	101	105		
3	Produkcja żywca od 1 szt. bydła	kg	114 ²	161	177	143	173	150	157	156	166	149	176		
4	Odchowane prosięta od 1 maciory	szt.	–	19	20	22	22	18	20	19	19	18	18		
5	Produkcja żywca od 1 szt. tż. chl.	kg	83 ²	174	175	202	281	163	167	169	177	182	165		
6	Jaj od 1 kury	szt.	172	148	133	138	139	135	132	139	142	202	135		
7	Wetny od 1 owcy	kg	4,2	3,74	–	2,00	1,97	5,87	3,44	3,21	4,36	5,11	0,79		

Źródło: [Wyniki 2002, s. 50-51; 4, s. 356-357, 360-361]. Obliczenia własne. ² Od 1 sztuki stanu początkowego.

Tabela 4

Produktywność czynników produkcji (w zł)

Lp.	Wyszczególnienie	Jm	Badana zbiorowość	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych (ha)								
				1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-50	50-100	100 i więcej
I	Produktywność ziemi											
1	Produkcja końcowa netto	ha	2291	1950	2571	3098	2633	2658	2572	2211	2279	2131
2	Produkcja czysta	ha	1321	-122	977	1483	1349	1623	1721	1411	1281	1100
3	Dochód rolniczy	ha	951	-781	458	956	904	1194	1295	1099	918	725
II	Produktywność pracy											
1	Produkcja końcowa netto	godz.	15,27	2,67	4,81	6,47	7,08	7,86	11,85	13,73	25,61	38,75
2	Produkcja czysta	godz.	2,14	-0,17	1,81	3,10	3,63	4,80	6,35	8,76	14,39	20,00
3	Dochód rolniczy	godz.	6,34	-1,07	0,86	2,00	2,43	3,53	4,78	6,83	10,31	13,18
4	Dochód ogólny	godz.	13,77	5,83	5,19	5,53	5,70	6,09	8,08	9,98	17,98	32,63
III	Produktywność śr. trwałych											
1	Produkcja końcowa netto	zł/1000zł	204	34	66	102	117	128	139	190	239	422
2	Produkcja czysta	zł/1000zł	117	-2	25	49	60	78	93	122	134	218
3	Dochód rolniczy	zł/1000zł	85	-14	12	32	40	57	70	95	96	154
IV	Produktywność nakładów											
3	Ze 100 kg paszy wyprodukowano żywca trzody chlewnej	kg	23,3	21,7	22,7	23,3	20,0	22,2	22,7	23,8	23,8	24,4
4	Ze 100 kg paszy wyprodukowano żywca wołowego	kg	16,9	23,3	18,9	18,9	17,5	16,9	16,9	17,5	16,7	12,8

Źródło: [Wyniki 2002, s. 44-45; 50-51; 54-55; tabela 1 i 4]. Obliczenia własne.

Jak wynika z danych w tabeli 4 wielkość produkcji globalnej na 1 ha jest zróżnicowana; najwyższą wartość uzyskują gospodarstwa o obszarze 15–20 ha, i w miarę powiększania i pomniejszania obszaru gospodarstw wartość produkcji maleje. Nieco inaczej kształtuje się wielkość nakładów materialnych, która jest najwyższa w gospodarstwach najmniejszych obszarowo i zmniejszają się w miarę wzrostu obszaru gospodarstw (z drobnymi wyjątkami). Gospodarstwa o obszarze 1–2 ha uzyskują ujemną produkcję czystą a wartość jej wzrasta wraz z obszarem gospodarstw osiągając maksymalną wartość w grupie o powierzchni 15–20 ha, i dalej znów zmniejsza się. Inne dochody są najwyższe w gospodarstwach najmniejszych obszarowo (1–2 ha) i w miarę wzrostu obszaru gospodarstw wyraźnie się zmniejszają. Na skutek przedstawionego kształtowania się poziomu produkcji czystej i innych dochodów, dochód ogólny jest najwyższy w gospodarstwach najmniejszych (1–2 ha) i w miarę wzrostu obszaru gospodarstw maleje. Podatki, ubezpieczenia, składki emerytalne i inne świadczenia przekazane państwu na ogół w miarę wzrostu obszaru gospodarstw ich wartość maleje, natomiast odwrotnie kształtuje się wartość czynszu dzierżawnego i odsetek przy zmiennej wartości opłaty pracy najemnej.

Dochód rolniczy osiąga najwyższą wartość w gospodarstwach 15–20 ha i w miarę wzrostu obszaru oraz zmniejszania się jego - maleje. W gospodarstwach o obszarze 1–2 ha stanowi wartość ujemną.

Fundusz spożycia na jednego członka rodziny jest relatywnie wysoki w gospodarstwach obszarowo mniejszych (1–2 ha), następnie maleje (2–5 i 5–7 ha) i później systematycznie zwiększa się osiągając najwyższą wartość w gospodarstwach 100 i więcej ha. W 2001 r. w gospodarstwach domowych w Polsce (na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych) ten fundusz wynosił 7734 zł.³ W badanych indywidualnych gospodarstwach rolnych wyższą wartość przyjmuje dopiero w gospodarstwach 20 i więcej ha i pochodzi zarówno z działalności rolniczej jak i pozarolniczej. Obszar gospodarstwa, w którym istnieje możliwość uzyskania funduszu porównywalnego do ogółu ludności stale się zwiększa [Ziętara 2003, s. 159–160]. Jest tak dlatego, że dochody ludności ogółem wzrastają szybciej niż dochód rolniczy w gospodarstwach rolnych.

Uzyskane rezultaty wartości funduszu spożycia na 1 członka rodziny w badanych gospodarstwach wskazują, że może on być kształtowany na poziomie zbliżonym do średniej krajowej pod warunkiem, że wszystkie gospodarstwa rolne dorównają swoim poziomem działalności rolniczej i pozarolniczej gospodarstwom badanym.

Analiza produktywności czynników produkcji (tabela 4) wykazała również duże zróżnicowanie gospodarstw.

³ Obliczono na podstawie [Rocznik 2002, s. 190].

Produktywność ziemi wyrażona produkcją końcową netto jest najwyższa w gospodarstwach o obszarze 5–7 ha oraz 10–15 i 15–20 ha, zaś w produkcji czystej i dochodzie rolniczym w gospodarstwach 15–20 ha. Natomiast produktywność pracy wyrażona wyżej wymienionymi kategoriami ekonomicznymi i dodatkowo dochodem ogólnym na 1 godzinę przepracowaną wzrasta wraz z obszarem gospodarstwa. Podobnie kształtuje się produktywność środków trwałych.

Ze 100 kg paszy najwięcej wytwarzają żywca wieprzowego gospodarstwa największe obszarowo (100 i więcej ha), zaś najmniej 7–10 i 1–2 ha. Natomiast żywca wołowego najwięcej wytwarzają gospodarstwa najmniejsze obszarowo (1–2 ha) i w miarę wzrostu obszaru maleje wielkość produkcji żywca (mleko przeliczono na żywca).

4. Podsumowanie

W okresie powojennym występowała periodyzacja polityki rolnej państwa. Każdy z jej okresów wywarł swoisty wpływ na zmiany w indywidualnych gospodarstwach rolnych i ich pozycji w rolnictwie. Początkowo liczba gospodarstw wzrastała, po 1960 r. zaczęła maleć tak, że w 2002 r. było ich 70,7% stanu z 1950 r. W strukturze gospodarstw wzrasta udział obszarowo najmniejszych (1–2 ha) i największych (15 i więcej ha), a maleje udział grup środkowych. Pogłębia się więc rozwarstwienie obszarowe gospodarstw.

Przeprowadzona analiza indywidualnych gospodarstw rolnych wykazała ich zróżnicowanie we wszystkich analizowanych cechach ekonomicznych. Badane gospodarstwa nie są reprezentatywne dla ogółu gospodarstw w Polsce. Uzyskane wyniki mogą więc być odnoszone tylko do badanej zbiorowości.

Każda grupa obszarowa gospodarstw jest efektywna, ale inaczej od innych. Znając zalety i wady poszczególnych grup gospodarstw można je wykorzystywać w kształtowaniu zasad polityki rolnej stymulując czynniki rozwojowe tych grup gospodarstw, które na danym etapie rozwoju gospodarki najlepiej realizują cele polityki. I tak np. gospodarstwa obszarowo mniejsze wiążą najwięcej siły roboczej, uprawiają dużą ilość roślin pracochłonnych i trudnych w uprawie do zmechanizowania, zużywają w procesie produkcyjnym małe ilości nawozów mineralnych, ale uzyskują niskie wskaźniki produktywności czynników produkcji. Przeciwnieństwem tych gospodarstw są gospodarstwa obszarowo większe.

Posługując się rankingiem gospodarstw pod względem 11 cech produktywności i 10 cech produkcyjności, najwyższe pozycje uzyskały gospodarstwa o obszarze (w ha): 50–100, 20–50, 100 i więcej oraz 15–20.

Jednocześnie te grupy gospodarstw osiągają fundusz spożycia na jednego członka rodziny przekraczający lub zbliżony (95,5% o obszarze 15–20 ha) do średniego poziomu dla ludności w kraju.

LITERATURA

1. Kapusta F. (2001): Ewolucja rolnictwa rodzinnego w Polsce i jego wewnętrzne zróżnicowanie. [w:] Rola i miejsce gospodarstw rodzinnych w systemie rolnictwa polskiego i europejskiego. ATR, Bydgoszcz, s. 61–65.
2. Kapusta F. (2002): Drogi i bezdroża polityki agrarnej realizowanej w Polsce od 1950 roku. [w:] Rozwój obszarów wiejskich. Teoria i praktyka. WAP, Siedlce, s. 9, 15–20.
3. Kapusta F. (2003): Teoria agrobiznesu. WAE, Wrocław, s. 147.
4. Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2002. GUS, Warszawa, s. 190, 249–250, 350, 356–357, 360–361, 364.
5. Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2003. GUS, Warszawa, s. 8, 87, 102, 371.
6. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001. GUS, Warszawa, s. 87, 102.
7. Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1978. GUS, Warszawa, s. 85–86.
8. Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1986–1990. GUS, Warszawa 1992, s. 80.
9. Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich 2002. NSP PSR, GUS, Warszawa 2003, s. XXV, 2.
10. Użytkowanie gruntów i ich jakość 2002. NSP PSR, GUS, Warszawa 2003, s. XXXII.
11. Woś A. (2000): Rolnictwo polskie 1945 – 2000. Porównawcza analiza systemowa. IERiGŻ, Warszawa, s. 10.
12. Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 2001. IERiGŻ, Warszawa 2002, s. XXXIV, 3, 30–31, 35–36, 44–45, 50–57.
13. Ziętara W. (2003): Stan i możliwości rozwoju gospodarstw rolniczych w Polsce na progu XXI wieku. [w:] Działalność rolnicza oraz jej uwarunkowania w aspekcie integracji z Unią Europejską. WAP, Siedlce, s. 159–160.

FRANCISZEK KAPUSTA

PRZEMIANY ORAZ EFEKTYWNOŚĆ INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE

STRESZCZENIE

W okresie powojennym występowała periodyzacja polityki rolnej państwa. Każdy z jej okresów wywarł swoisty wpływ na zmiany w indywidualnych gospodarstwach rolnych i ich pozycji w rolnictwie. Początkowo liczba gospodarstw wzrastała, po 1960 r. zaczęła maleć tak, że w 2002 r. było ich 70,7% stanu z 1950 r. W strukturze gospodarstw wzrasta udział obszarowo najmniejszych (1–2 ha) i największych (15 i więcej ha), a maleje udział grup środkowych.

Przeprowadzona analiza indywidualnych gospodarstw rolnych wykazała ich zróżnicowanie we wszystkich analizowanych cechach ekonomicznych. Każda grupa obszarowa gospodarstw jest efektywna, ale inaczej od innych. Na przykład gospodarstwa obszarowo mniejsze wiążą najwięcej siły roboczej, zużywają małe ilości nawozów mineral-

nych, ale uzyskują niskie wskaźniki produktywności czynników produkcji. Przeciwnieństwem tych gospodarstw są gospodarstwa obszarowo większe.

Posługując się rankingiem gospodarstw pod względem 11 cech produktywności i 10 cech produkcyjności, najwyższe pozycje uzyskały gospodarstwa o obszarze: 50–100, 20–50, 100 ha i więcej oraz 15–20 ha. Jednocześnie te grupy gospodarstw osiągają fundusz spożycia na jednego członka rodziny przekraczający lub zbliżony (95,5% o obszarze 15–20 ha) do średniego poziomu dla ludności w kraju.

FRANCISZEK KAPUSTA

CHANGES AND THEIR EFFECTIVENESS OF INDIVIDUAL FARMS IN POLAND

SUMMARY

In the post war period there were certain periods in the agrar policy of the state. Each period had specific influence on changes in small farms and their position in agriculture. At the beginning, the number of farms was increasing, after 1960 it was falling, so that in 2002 there were 70% of farms as of 1950. The share of small farms (1-2 ha) and largest (15 ha and over) is increasing, while share of medium ones is falling.

The conducted analysis of individual farms showed their diversification in each of analyzed economic characteristics. Each of size groups is economically effective but in different way. For example smallest farms tie most of labor forces, use little fertilizers but show low productivity of used economic factors. Largest farms, in contrary, show the opposite.

Using the ranking of farms according to 11 productivity factors and 10 characters of productions, highest positions were gained by farms of size: 50-100, 20-50, 100 ha and more and 15-20 ha. At the same time these groups of farms have consumption fund per family member higher or similar (95,5% for farms 15-20 ha) to that average for the whole of the country.

KAZIMIERZ ŁĘCZYCKI
*Akademia Podlaska
Siedlce*

TECHNICZNE UZBROJENIE PRACY W GOSPODARSTWACH ROLNICZYCH – TENDENCJE ZMIAN W LATACH 1995–2001

1. Wstęp

Pod pojęciem technicznego uzbrojenia pracy należy rozumieć relację ekonomiczną, która określa wartość brutto produkcyjnego majątku trwałego przypadającego na 1 stanowisko pracy. Najczęściej obliczane jest jako wartość produkcyjnego majątku trwałego do liczby zatrudnionych bezpośrednio w produkcji [Encyklopedia 1984]. Systematyczny wzrost technicznego uzbrojenia pracy jest jednym z podstawowych, jeśli nie najważniejszym, czynnikami poprawiającym warunki pracy w gospodarstwie rolniczym. W istotny sposób zmniejsza wydatek energetyczny przy pracach w produkcji rolniczej, który jest równocześnie potęgowany dużym wysiłkiem statycznym związanym z wymuszoną pozycją ciała.

2. Metodyczne aspekty opracowania

Zasadniczym celem niniejszego opracowania jest próba określenia zmian technicznego uzbrojenia pracy w gospodarstwach rodzinnych w Polsce w okresie przekształceń ustrojowych. Do realizacji tak nakreślonego celu wykorzystane zostały następujące parametry ekonomiczne opisujące badane zjawisko:

- wartość środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego,
- kierunki i dynamika zmian wartości środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego.

Gospodarstwa rolnicze, będące przedmiotem niniejszych badań zostały pogrupowane według 2 kryteriów, a mianowicie:

- a) powierzchni użytków rolnych oraz
- b) udziału dochodu rolniczego netto w dochodzie osobistym.

Pierwszy z podanych wyżej mierników wielkości uwzględnia najbardziej trwałą i jednocześnie stabilny czynnik produkcji w gospodarstwie rolniczym. W krótkim okresie czasu nie ulega on zasadniczym zmianom. Jeżeli następują, to mają charakter skokowy. Z kolei podstawą konstrukcji drugiego miernika są uzyskane wyniki finansowe w gospodarstwie, wyrażone za pomocą jednej z kategorii dochodu rolniczego jaką jest dochód rolniczy netto. Mając na uwadze zachodzące w ostatnich latach dynamiczne zmiany w źródłach dochodów gospodarstw rolniczych (wzrost znaczenia stałej pracy zarobkowej, renty i emerytury, prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej, praca zarobkowa za granicą lub praca dorywcza) uwzględniona została również kategoria dochodu osobistego. W związku z powyższym ostatecznie sformułowany do badań wskaźnik określony został jako „udział dochodu rolniczego netto w dochodzie osobistym”.

W oparciu o powyższe założenia w przypadku pierwszego miernika wyodrębnione zostały 3 przedziały obszarowe:

- a) do 7 ha,
- b) 7–15 ha,
- c) 15 ha i więcej,

natomiast dla drugiego miernika klasyfikacja badanych gospodarstw była następująca:

- a) gospodarstwa o ujemnym udziale dochodu rolniczego netto w dochodzie osobistym,
- b) udział dochodu rolniczego netto do 50% dochodu osobistego,
- c) udział dochodu rolniczego netto 50–80% dochodu osobistego,
- d) udział dochodu rolniczego netto pow. 80% dochodu osobistego

Wykorzystane wyniki obejmują lata 1995–2001, co zostało uznane za wystarczający okres do rozpoznania i objaśnienia występujących w tym zakresie tendencji i trendów. Dane liczbowe pochodzą z 656 gospodarstw rolniczych położonych na terenie całego kraju. Są to wszystkie gospodarstwa, które w wyżej wymienionym okresie czasu prowadziły nieprzerwanie książki rachunkowości na potrzeby badawcze IERiGŻ.

Prawidłowo dokonana analiza w układzie pionowym, stanowiąca istotną część niniejszego opracowania, może być wykonana tylko przy wykorzystaniu cen porównywalnych (cen stałych). W związku z tym ceny bieżące zostały zamienione na ceny stałe za pomocą wskaźnika cen towarów i usług¹. Pomimo, że posiada on szereg wad to jednak w istotny sposób minimalizuje wpływ zmian

¹ Do obliczeń zostały przyjęte wskaźniki dla kolejnych lat: 1995 - 1,268; 1996 - 1,194; 1997 - 1,148; 1998 - 1,116; 1999 - 1,074; 2000 - 1,104; 2001 - 1,000.

cen (m. in. na skutek inflacji) w dłuższym okresie czasowym. Przy opracowywaniu metodyki praktycznych przeliczeń wykorzystywane były również opracowania Klepackiego [Klepacki 1997] i Bienia [Bień 1996].

3. Charakterystyka badanych gospodarstw

Wybrane parametry charakteryzujące analizowane gospodarstwa przedstawia tabela 1. Zostało uwzględnionych 11 cech, których dobór miał na celu przedstawienie produkcyjnych i ekonomicznych aspektów ich funkcjonowania.

Powierzchnię użytków rolnych, wydajność mleczną krów oraz poziom nakładów pracy najmniej charakteryzuje systematyczny wzrost wielkości w kolejnych badanych latach. Prawidłowości występujące w przypadku dwóch pierwszych są dowodem pozytywnych tendencji w organizacyjno-technologicznych przemianach. Za korzystne należy również uznać wzrost nakładów pracy najmniej oraz nieznaczny, ale systematyczny spadek zasobów siły roboczej. Pozostałe cechy, szczególnie w latach 1998–2001, charakteryzował względnie ustabilizowany przebieg.

Tabela 1

Wybrane elementy charakterystyki badanych gospodarstw

Cecha gospodarstwa	Jedn. miary	Lata badań						
		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Powierzchnia UR	ha	14,21	14,77	15,30	15,81	16,33	16,81	17,57
Zasoby siły roboczej	osoby	4,76	4,75	4,67	4,59	4,45	4,26	4,24
Nakłady pracy najmniej	godz./rok	187	224	207	211	245	284	307
Nawożenie mineralne	kg NPK/ha	140,9	140,9	143,8	137,3	134,1	153,1	153,6
Plony zbóż	t/ha	35,1	34,1	32,8	34,9	33,0	33,2	35,5
Udój mleka od 1 krowy	l/rok	3479	3497	3662	3761	3737	3927	4094
Wartość produkcji rolniczej *	zł	90747	91386	83734	75989	65453	72538	70845
Przychody z działalności ubocznej gospodarstwa	zł	1610	1649	2036	1740	1831	1780	1774
Nadwyżka bezpośrednia	zł	54271	53623	47864	44692	37748	42811	42682
Dochód rolniczy netto	zł	30046	28975	22466	20359	14068	18207	18654
Dochód ogólny rodziny rolniczej	zł	40993	40586	34676	33054	27040	32088	32483

*- ceny bieżące przeliczone na ceny stałe 2001 r.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IERiGŻ.

4. Wartość środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego

Wartość środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego dla całej badanej grupy gospodarstw ukształtowała się na poziomie od 112,65 tys. zł w 1995 r. do 100,89

tys. zł na 1 pełnozatrudnionego w 2001 r. W 1998 r. miał miejsce wzrost, po czym w 3 dalszych latach mieliśmy do czynienia z systematycznym spadkiem wartości tego wskaźnika. W przedziale obszarowym do 7 ha minimalny wzrost wystąpił w 2000 r. (o 0,02 tys. zł), natomiast w pozostałych latach obserwujemy systematyczny spadek. W 1995 roku wartość analizowanego wskaźnika wyniosła 72,45 tys. zł/1 pełnozatrudnionego, natomiast w 2001 r. 59,91 tys. zł. W przedziale obszarowym 7-15 ha obserwujemy wyraźny wzrost wartości środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego w porównaniu z pierwszym wyodrębnionym przedziałem obszarowym. Najwyższa wartość była w 1995 r. i wynosiła 100,76 tys. zł, natomiast najniższa w 2000 r. (84,62 tys. zł). W 2001 r. miał miejsce niewielki wzrost tego wskaźnika. W ostatnim przedziale obszarowym 15 ha i więcej wystąpiły bardziej zróżnicowane zmiany. Nie występuje już w zasadzie systematyczny spadek (miały miejsce wzrosty i spadki). W stosunku do przedziału obszarowego 7-15 ha nastąpił wyraźny wzrost wartości środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego. Wyniósł on w 1995 r. 149,19 tys. zł, kiedy była najwyższa, natomiast w 2001 r. 126,47 tys. zł (najniższy poziom).

Tabela 2

Wartość środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego
(w tys. zł – ceny stałe 2001 r.)

Rok	Razem	Grupy obszarowe			Grupy dochodowe dochód rolniczy netto*			
		do 7 ha	7 – 15 ha	15 ha i więcej	ujemny	do 50%	50-80%	80% i więcej
1995	112,65	72,45	100,76	149,19	192,11	82,87	99,91	133,62
1996	107,65	70,67	95,68	136,80	138,61	73,08	103,35	129,12
1997	106,03	70,14	90,55	134,79	109,04	80,25	103,83	130,06
1998	107,17	66,83	89,10	139,39	138,76	78,28	103,71	135,32
1999	106,81	66,55	88,75	136,66	105,88	80,49	111,61	140,36
2000	103,19	63,57	84,62	131,66	104,17	75,99	104,98	132,70
2001	100,89	59,91	85,01	126,47	87,38	74,47	105,11	129,00

* udział dochodu rolniczego netto w dochodzie osobistym.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IERiGŻ

Drugi obszar badań obejmował zmiany w technicznym uzbrojeniu pracy w gospodarstwach rolniczych w wyodrębnionych grupach dochodowych gospodarstw. W grupie gospodarstw o ujemnym udziale dochodu rolniczego netto w dochodzie osobistym wartość środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego była mocno zróżnicowana i mieściła się w przedziale od 192,11 tys. zł w 1995 r. (najwyższa wartość) do 87,38 tys. zł na 1 pełnozatrudnionego w 2001 r. (naj-

mniejsza wielkość). Charakterystyczne były wzrosty i spadki w kolejnych badanych latach, przy czym od 1998 r. wyraźna jest tendencja spadkowa. W grupie dochodowej do 50% techniczne uzbrojenie pracy w analizowanych gospodarstwach w badanych latach było zdecydowanie bardziej ustabilizowane. Charakterystyczne były występujące na przemian wzrosty i spadki w kolejnych badanych latach. Podobnie jak w poprzedniej grupie dochodowej w 1995 r. techniczne uzbrojenie pracy było najwyższe i wyniosło 82,87 tys. zł, natomiast najniższe również w 2001 r. (74,47 tys. zł/1 pełnozatrudnionego). Następnym etapem analizy to zmiany w przedziale obszarowym o udziale dochodu rolniczego netto 50–80%. W zasadzie można uznać, że ma tutaj miejsce istotne odwrócenie dotychczasowych tendencji. Minimalna wartość środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego wyniosła 99,91 tys. zł w 1995 r., natomiast maksymalna w 1999 r. 111,61 tys. zł. W ostatniej grupie dochodowej (80% i więcej) ma miejsce względnie wysoka stabilizacja technicznego uzbrojenia pracy (występujące na przemian wzrosty i spadki są niskie), natomiast wartości ekstremalne wynosiły 140,36 tys. zł w 1999 r. i 129,00 tys. zł w 2001 r.

5. Dynamika zmian technicznego uzbrojenia pracy

Dynamika zmian w latach 1995-2001. Wyniki szczegółowych obliczeń przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Dynamika zmian w latach 1995-2001 (%)

Rok	Razem	Grupy obszarowe (1995 = 100,0)			Grupy dochodowe (1995 = 100,0)			
		do 7 ha	7 – 15 ha	15 ha i więcej	dochód ujemny	do 50%	50-80%	80% i więcej
1996	95,6	97,5	95,0	91,7	72,2	88,2	103,4	96,6
1997	94,1	96,8	89,9	90,3	56,8	86,8	103,9	97,3
1998	95,1	92,2	88,4	93,4	72,2	94,5	103,8	101,3
1999	94,8	91,9	88,1	91,6	55,1	97,1	111,7	105,0
2000	91,6	87,7	84,0	88,2	54,2	91,7	105,1	99,3
2001	89,6	82,7	84,4	84,8	45,5	89,9	105,2	96,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IERiGŻ

W całej badanej grupie gospodarstw w zasadzie przez cały badany okres czasu miał miejsce spadek (wzrost o 1,0% miał miejsce w 1998 r.) technicznego uzbrojenia pracy. W 2001 r. osiągnął poziom 89,6% wartości 1995 r. W przedziale obszarowym do 7 ha ma miejsce systematyczny spadek analizowanego wskaźnika w całym badanym okresie czasu. W ostatnim roku jego wartość

stanowiła 82,7% wartości 1995 r. W kolejnym przedziale obszarowym będącym przedmiotem analizy (7–15 ha) tendencje zmian mają zbliżony przebieg. Do 2000 r. ma miejsce systematyczny spadek (do poziomu 84,0% wartości 1995 r.), natomiast w 2001 r. nastąpił wzrost do 84,4%. Jak więc widać w ostatnim roku badań wartość środków trwałych/1 pełnozatrudnionego w dwóch analizowanych powyżej przedziałach obszarowych ukształtowała się na zbliżonym poziomie, który w zasadzie niezbyt wysoko odbiegał od prawidłowości zaobserwowanych w całej badanej grupie gospodarstw. Wyraźnie odmienny przebieg miała dynamika zmian w przedziale obszarowym 15 ha i więcej. W latach 1995–1997 miał miejsce spadek badanego wskaźnika do poziomu 90,3%, po wzroście do poziomu 93,4% 1995 r. w kolejnych latach następował jego spadek, który w 2001 r. stanowił 84,8% wartości roku wyjściowego.

Drugi obszar analizy obejmuje zmiany wartości środków trwałych/1 pełnozatrudnionego w grupach gospodarstw wyodrębnionych ze względu na udział dochodu rolniczego netto w dochodzie osobistym. W grupie gospodarstw o ujemnym udziale dochodu rolniczego netto charakterystyczne są istotne zmiany w dynamice badanego wskaźnika między kolejnymi latami. W 1997 r. osiągnął on poziom 56,8% roku wyjściowego. W 1998 r. nastąpił wzrost do poziomu 72,2%, natomiast w 3 kolejnych badanych latach miał miejsce spadek. W 2001 r. wartość środków trwałych brutto na pełnozatrudnionego ukształtowała się na poziomie 45,5% wartości z 1995 r. W grupie dochodowej do 50% charakterystyczny jest względnie ustabilizowany poziom badanego wskaźnika. Do 1997 r. był spadek, który w tym roku wyniósł 86,8% stanu początkowego po czym w 1998 r. nastąpił wzrost do 97,1% w 1999 r., a następnie obserwowaliśmy spadek który w 2001 r. wyniósł 89,9% poziomu z roku 1995. W grupie dochodowej 50–80% w każdym roku z analizowanych lat wartość badanego wskaźnika była wyższa od jego wartości dla 1995 r. Wzrost kształtował się na poziomie od 3,4% w 1996 r. do 11,7% w 1999 r. Relatywnie ustabilizowany przez cały badany okres czasu poziom wartości środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego miał miejsce w grupie gospodarstw o udziale dochodu rolniczego netto pow. 80 % dochodu osobistego.

Dynamika zmian w przedziałach obszarowych i dochodowych. Pierwszy aspekt analizy dotyczy relacji między grupami obszarowymi 7–15 ha i do 7 ha. We wszystkich badanych latach miał miejsce wzrost wartości środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego, który ukształtował się na poziomie od 29,1 % w 1997 r. do 41,9% w 2001 r. Wzrost we wszystkich analizowanych latach miał zbliżony poziom. Jego wielkość w kolejnych latach wzrastała lub zmniejszała się. W relacjach między grupami obszarowymi 15 ha i więcej i do 7 ha, w zasadzie w każdym z badanych lat jego wartość była około dwukrotnie wyższa (od 93,6% w 1996 r. do 111,1% w 2001 r.). Charakterystyczne były na przemian występujące wzrosty i spadki. Jednocześnie z przedstawionych danych licz-

bowych (tabela 4) wynika jednoznacznie, że w miarę wzrostu powierzchni użytków rolnych badanych gospodarstw wzrasta wartość środków trwałych/1 pełnozatrudnionego.

Tabela 4

Dynamika zmian w przedziałach obszarowych i dochodowych (%)

Rok	Grupy obszarowe (do 7 ha = 100,0)		Grupy dochodowe (dochód ujemny = 100,0)		
	do 7 ha	15 ha i więcej	do 50%	50-80%	80% więcej
1995	139,1	205,9	43,1	52,0	69,6
1996	135,4	193,6	52,7	74,6	93,2
1997	129,1	192,2	73,6	95,2	119,3
1998	133,3	208,6	56,4	74,7	97,5
1999	133,4	205,3	76,0	105,4	132,6
2000	33,1	207,1	72,9	100,8	127,4
2001	141,9	211,1	85,2	147,6	

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IERiGŻ.

W gospodarstwach wyodrębnionych ze względu na udział dochodu rolniczego netto w dochodzie osobistym. W grupie dochodowej do 50% w każdym z analizowanych lat miał miejsce spadek wartości środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego. W 1995 r. analizowany wskaźnik ukształtował się na poziomie 43,1% wartości porównawczej grupy gospodarstw (najwyższy spadek), natomiast w 2001 r. wyniósł 85,2% grupy porównawczej (najmniejszy spadek). W przedziale dochodowym 50-80% w latach 1995-1998 miał miejsce spadek wartości badanego wskaźnika, natomiast w latach 1999-2001 wzrost w stosunku do grupy gospodarstw o ujemnym udziale dochodu rolniczego netto. W 1995 r. wartość środków trwałych/1 pełnozatrudnionego stanowiła 52,0% grupy bazowej, natomiast w 2001 r. 141,1%. Charakterystyczne jest więc istotne zróżnicowanie dynamiki zmian w kolejnych latach. W ostatniej grupie dochodowej 80% i więcej mają miejsce zbliżone prawidłowości do występujących w przedziale dochodowym 50-80%. W 1995 r. wartość środków trwałych/1 pełnozatrudnionego wyniosła 69,6% poziomu grupy porównawczej, natomiast w 2001 r. 147,6% (najwyższy wzrost).

6. Wnioski

1. Wartość środków trwałych w badanych gospodarstwach na 1 zatrudnionego wzrastała w miarę wzrostu powierzchni użytków rolnych. W grupie obszarowej 7–15 ha były wyższe przeciętnie o ok. 30% w stosunku do grupy gospodarstw przyjętych za podstawę. Z kolei w przedziale obszarowym 15 ha i więcej wartość technicznego uzbrojenia pracy była blisko o ok. 100% wyższa w stosunku do podstawy. Jest charakterystyczne, że podany wzrost kształtował się na zbliżonym poziomie we wszystkich badanych latach.
2. W przedziałach dochodowych podstawą odniesienia była grupa gospodarstw o ujemnym udziale dochodu rolniczego netto w dochodzie osobistym. W grupie gospodarstw o udziale dochodu rolniczego netto do 50% w dochodzie osobistym wartość środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego w stosunku do porównawczej grupy gospodarstw wzrosła za cały badany okres czasu, tj. lata 1995–2001. Jednak w żadnym roku nie przekroczyła wartości z grupy gospodarstw o ujemnym udziale dochodu rolniczego netto. Oznacza to, że mogą w tej grupie dominować gospodarstwa, w których głównym źródłem dochodów jest praca zarobkowa oraz świadczenia emerytalno-rentowe. W grupie o udziale dochodu rolniczego netto 50–80% wystąpiły zbliżone prawidłowości jak w przypadku poprzednio omawianej grupy, przy czym od 1999 roku techniczne uzbrojenie pracy w tej grupie dochodowej jest wyższe w stosunku do przedziału porównawczego. Kontynuacją tych tendencji są prawidłowości występujące w grupie dochodowej 80% i więcej. W 1997 r. wartość środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego była już wyższa w stosunku do porównawczej grupy gospodarstw. Charakterystyczny jest wyraźny wzrost w dwóch ostatnich przedziałach dochodowych technicznego uzbrojenia pracy w stosunku do poprzedzających je grup dochodowych. Zjawisko to wystąpiło we wszystkich badanych latach.
3. We wszystkich grupach gospodarstw wyodrębnionych ze względu na powierzchnię UR (ogółem oraz w 3 przedziałach obszarowych) w latach 1995–2001 miał miejsce systematyczny spadek wartości środków trwałych na 1 pełnozatrudnionego. W 2001 r. czyli ostatnim roku badań ich poziom ukształtował się w granicach około 80 punktów procentowych stanu, wyjściowego roku badań. Występujące we wszystkich grupach niewielkie odchylenia nie wpłynęły w zasadniczy sposób na spadkowe tendencje technicznego uzbrojenia pracy.
4. Prawidłowości występujące w grupach gospodarstw wyodrębnionych ze względu na udział dochodu rolniczego netto mają zdecydowanie odmienny przebieg w porównaniu z powyższymi prawidłowościami. W grupie gospodarstw o ujemnym udziale dochodu rolniczego netto w dochodzie

osobistym charakterystyczny jest wysoki spadek technicznego uzbrojenia pracy. Zmniejszyło się ono w okresie 7-letnim o blisko o połowę. Natomiast w badanych przedziałach dochodowych poziom wyposażenia analizowanych gospodarstw w kolejnych latach kształtował się w poszczególnych grupach dochodowych na względnie zbliżonym poziomie.

5. Analiza zjawisk ekonomicznych w ujęciu pionowym pokazuje jednoznacznie, że dobór metody grupowania obiektów może określać sposób ukształtowania się tendencji i trendów. W obiektach grupowanych w oparciu o powierzchnię UR (czyli czynnika ziemi, który ze wszystkich czynników wytwórczych jest elementem najbardziej stabilnym) analizowane zmiany przebiegają w sposób bardziej przewidywalny i ustabilizowany. Jeżeli natomiast podstawą grupowania jest np. dochód, czyli wynikowa kategoria ekonomiczna, to wówczas przebieg badanych zjawisk ekonomicznych miał charakter bardziej turbulentny. Dlatego też poczynione w oparciu o powyższe badania obserwacje potwierdziły znany pogląd o znaczeniu doboru metod badawczych.
6. Występowanie zbliżonych prawidłowości do powyższych ma miejsce także w zmianach występujących w układzie poziomym. Wysoki poziom przewidywalności i stabilności ma miejsce w przypadku grupowania opartego o czynnik ziemi, natomiast wyraźnie mniejszy gdy podstawą klasyfikacji są dochody.

LITERATURA:

1. Bień W. (1996): Zarządzanie finansami przedsiębiorstwa. Wyd. Difin, Warszawa, s. 66.
2. Encyklopedia Ekonomiczno-Rolnicza (1984): PWRiL, Warszawa, s. 780.
3. Encyklopedia Organizacji i Zarządzania (1982): PWE, Warszawa, s. 375.
4. Klepacki B. (1997): Produkcyjnej ekonomiczne przystosowania gospodarstw prywatnych do zmian warunków gospodarowania. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 50.
5. Produkcyjno-ekonomiczna sytuacja gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w latach 1999-2001 (2003): Skarżyńska A. (red.), IERiGŻ, Warszawa, s. 126.
6. Rocznik Statystyczny RP (2002): GUS, Warszawa, s. 333.
7. Wiatrak A. P. (1987): Postęp techniczny w rolnictwie. Wieś i Rolnictwo, nr 1, s. 181
8. Wiatrak A. P. (1991): Postęp rolniczy i jego rodzaje. Wieś i Rolnictwo, nr 1.

KAZIMIERZ ŁĘCZYCKI

**TECHNICZNE UZBROJENIE PRACY W GOSPODARSTWACH ROLNICZYCH -
TENDENCJE ZMIAN W LATACH 1995-2001**

STRESZCZENIE

W opracowaniu podjęta została próba przedstawienia zmian technicznego uzbrojenia pracy w gospodarstwach rolniczych w Polsce w latach 1995-2001. Analizowane były zmiany w układzie pionowym oraz układzie poziomym w przedziałach obszarowych i dochodowych. Dobór kryterium grupowania gospodarstw miał znaczący wpływ na ukształtowanie się kierunków i dynamiki zmian. We wnioskach wskazano, że tendencje zmian w przypadku kryterium obszarowego miały bardziej ustabilizowany i zbliżony przebieg w kolejnych badanych latach, natomiast w wyodrębnionych grupach dochodowych był on bardziej zróżnicowany.

KAZIMIERZ ŁĘCZYCKI

**PROVISION OF TECHNICAL WORK EQUIPMENT ON FARMS, WITH ITS
TENDENCY OF CHANGES IN THE PERIOD OF 1995-2001**

SUMMARY

In the paper an attempt is undertaken to present the changes in the provision of technical work equipment on Polish farms in the period of 1995-2001. Both changes at the vertical and horizontal structures are analysed according to territorial and income criteria. The criterion choice of the grouping of farms had a significant influence on shaping the directions and dynamics of changes. It is stated in the conclusion that the tendency of changes, in case of the territorial criterion, had a more stabilised and similar pattern in the successive years examined, while this pattern is more differentiated in the income groups.

JACEK CHOTKOWSKI
*Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin
w Boninie*

KIERUNKI ZMIAN NA RYNKU NASION ROLNICZYCH

1. Wprowadzenie

Rynek nasienny stanowi ważny dział krajowego agrobiznesu z potencjalnymi możliwościami eksportu. Ważność tego sektora w nowoczesnym rolnictwie podkreśla fakt, że w światowej literaturze nazywany jest przemysłem nasiennym [Duczmał 2000]. Nasiennictwo rolnicze jest dostawcą podstawowego środka produkcji w rolnictwie. Umożliwia wprowadzenie do praktyki gospodarczej efektów postępu biologicznego. Nowe odmiany roślin uprawnych oraz kwalifikowany materiał nasienny uznawane są obecnie za najważniejszy czynnik zwiększania efektywności produkcji rolniczej. Oprócz czynnika plonotwórczego, wymiana materiału nasiennego umożliwia wymianę dotychczas uprawianych odmian na nowe o lepszych parametrach technologicznych i użytkowych. Pozwala to na lepsze dostosowanie cech produktu do wymagań odbiorcy oraz zwiększa możliwości zbytu. Postęp biologiczny uznawany jest obecnie za podstawowy czynnik zwiększania konkurencyjności polskiego rolnictwa. Jak stwierdza Woś [1998] postęp biologiczny jest relatywnie tańszy w porównaniu z postępowaniem technicznym i chemizacyjnym, jest przyjazny środowisku naturalnemu i może być dostarczany do gospodarstw różnej wielkości.

Wykorzystanie przez praktykę produkcyjną możliwości wiążących się z zastosowaniem elementów postępu biologicznego wymaga istnienia sprawnego rynku nasiennego. Aktualna sytuacja na rynku nasiennym, w tym zmniejszanie się popytu oraz rosnąca konkurencja, stawiają szczególnie trudne zadania przed jednostkami sektora.

Celem pracy jest analiza zmian i warunków funkcjonowania nasiennictwa rolniczego w Polsce, a także dostosowań organizacyjno-prawnych do rozwiązań obowiązujących w krajach UE.

2. Struktury rynku nasiennego

Najważniejszym po stronie podaży uczestnikiem rynku nasiennego roślin rolniczych w Polsce są przedsiębiorstwa hodowlano-nasienne. Prowadzą one hodowlę twórczą (dostarczanie nowych odmian) i zachowawczą (produkcja materiałów elitarnych-bazowych). Ekonomiczna funkcja tych przedsiębiorstw koncentruje się wokół faktu posiadania praw właścicielskich oraz prowadzenia z tego tytułu całokształtu polityki nasienniej wobec własnych odmian roślin uprawnych. Największe pod względem udziału własnych odmian w krajowej produkcji nasienniej w 2003 roku to [Oleksiak 2004]: HR Strzelce (20%), Grupa DANKO (18%), Poznańska HR (10%), HRR Nasiona Kobierzyc (7%), Małopolska HR HBP (6%), HR Smolice (6%), Lochow - Petkus (hodowla niemiecka) (4%), Grupa Szelejewo (3%), HZ Zamarte (3%). Wymienione przedsiębiorstwa znajdują się również na czele rankingu firm hodowlanych przodujących pod względem procentowego udziału odmian roślin rolniczych zarejestrowanych w Polsce w 2003 roku. Jednostki hodowlane powiązane są najczęściej jedynie umowami o charakterze handlowym z firmami reprodukującymi materiały elitarne do materiałów kwalifikowanych. Firmy prowadzące reprodukcję stanowią drugie ogniwo realizujące podaż nasion kwalifikowanych. To ogniwo marketingowego łańcucha nasiennego jest znacznie bardziej rozdrobnione. Wobec działających na rynku polskim kilkunastu krajowych firm hodowlano-nasiennych oraz kilkudziesięciu przedstawicielstw zagranicznych hodowli, reprodukcją zajmuje się ponad tysiąc małych i średnich przedsiębiorstw powstałych w miejsce około 300 byłych central nasiennych [Wicki 2003]. Tak znaczne rozdrobnienie podaży w produkcji nasienniej jest sprzeczne z tendencjami światowymi, gdzie w związku z globalizacją nasila się tendencja do koncentracji firm, kapitału i możliwości działania [Podlaski 2002]. Na duże rozdrobnienie podaży na rynku nasiennym wpływa również duża liczba odmian znajdujących się w obrocie. W 2003 roku na Liście Odmian roślin rolniczych znajdowało się 1114 odmian, w tym 221 zbóż i 117 odmian ziemniaków [Arseniuk 2003, Oleksiak 2004].

Główną stronę popytową rynku nasiennego stanowi około 900 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych nastawionych na rynek (które większość wytworzonych przez siebie produktów sprzedają). Popyt na nasiona kwalifikowane wzrasta wraz ze zwiększaniem się powierzchni obszarowej gospodarstw [Oleksiak 2004]. Gospodarstwa ukierunkowane na zaopatrzenie własnych rodzin w minimalnym stopniu korzystają z nasion zakupionych na rynku. Gospodarstwa kupują nasiona nie tylko w firmach reprodukcyjnych. Jak można szacować, co najmniej jedna trzecia oferty jednostek hodowlanych nie trafia do dalszej reprodukcji, lecz na plantacje towarowe.

Stopień nasilenia konkurencji na rynku nasiennym wykazuje zróżnicowanie w zależności od zasięgu geograficznego rynku danej rośliny uprawnej. Na ryn-

kach nasiennych o charakterze lokalnym (zboża, motylkowe) dominuje typ struktury konkurencyjnej zbliżonej do oligopolu heterogenicznego (kilku oferentów zróżnicowanego materiału nasiennego). Z kolei na rynkach o charakterze regionalnym (kukurydza, sadzeniaki ziemniaka) dominuje konkurencja monopolistyczna (wielu sprzedawców niejednorodnego produktu). Formy organizacyjne rynku nasion rolniczych to najczęściej bezpośrednia sprzedaż przez przedsiębiorstwa nasienne za pomocą transakcji gotówkowych (spot) producentom jako docelowym nabywcom. Pewną część materiałów kwalifikowanych zakupują zakłady przetwórcze (cukrownie, browary, krochmalnie itp.), które następnie udostępniają nasiona plantatorom kontraktującym surowiec do przetwórstwa.

3. Tendencje w zakresie podaży i popytu

Najbardziej wyraźną tendencją polskiego rynku nasiennego jest trwający od 1990 roku spadek produkcji (podaży) i popytu. Jak wynika z danych tabeli 1, największy spadek produkcji nasiennej od czasu wprowadzenia gospodarki wolnorynkowej miał miejsce w odniesieniu do nasion buraków cukrowych, motylkowych, strączkowych i ziemniaków. Powierzchnia produkcji nasiennej zmniejszyła się w tym przypadku co najmniej dziesięciokrotnie.

Tabela 1

Zmiany w powierzchni plantacji kwalifikowanych w tys. ha i ich procentowy udział w uprawach ogółem w latach 1988-2003

	1988 - 1990		1991-1993	1994 - 1996	1997 - 1999	2000	2001	2002	2003		
	tys. ha	udział %	tys. ha	tys. ha	tys. ha	tys. ha	tys. ha	tys. ha	tys. ha	udział %	dynamika (10:2)
Zboża razem	257,5	3,6	118,3	133,90	170,1	122,0	107,9	83,3	64,0	0,8	24,9
-pszenica ozima	61,4	3,8	38,9	35,1	53,2	37,9	34,8	26,1	20,3	1,1	33,1
-pszenica jara	28,7	4,4	15,0	16,1	25,0	17,5	11,6	10,1	8,1	1,7	28,2
-jęczmień ozimy	9,8	6,0	3,5	5,1	3,2	3,1	3,3	2,5	1,0	0,8	10,2
-jęczmień jary	43,5	4,2	20,8	28,0	33,3	25,3	20,8	16,3	12,3	1,4	28,2
-żyto	41,3	1,8	16,1	18,2	25,3	11,1	11,1	8,1	6,8	0,5	16,5
-owies	39,3	4,9	12,3	15,1	12,5	10,7	9,6	7,7	4,7	0,9	12,0
-pszenżyto ozime	32,3	5,0	10,3	13,8	16,9	12,1	13,2	8,7	7,9	0,9	24,5
Kukurydza	2,3	0,6	2,1	1,4	0,8	1,1	1,4	1,9	1,5	0,4	65,2
Ziemniaki	65,9	3,5	26,3	10,2	9,3	6,9	7,0	6,9	6,3	0,8	9,6
Buraki cukrowe	2,2	0,5	1,8	1,7	0,8	0,05	0,07	0,08	0,07	0,02	3,2
Rzepak ozimy	5,9	1,2	3,9	3,3	1,9	1,5	1,4	1,2	1,6	0,4	27,1
Strączkowe	90,9	19,4	38,2	16,1	13,3	7,3	6,7	5,3	4,0	1,9	4,4
Motylkowe	18,7	2,3	4,7	3,1	2,5	2,4	1,4	0,8	0,7	0,3	3,7
Trawy	40,5	-	17,4	10,5	11,8	10,0	9,2	6,6	5,9	-	14,6

Źródło: Opracowano na podstawie [Oleksiak 2004] oraz danych GIIORiN.

W odniesieniu do zbóż powierzchnia nasienna pszenicy ozimej zmniejszyła się w tym okresie trzykrotnie, natomiast jęczmienia ozimego, żyta i owsa ponad sześciokrotnie. W najmniejszym stopniu zmniejszyła się (niespełna dwukrotnie) powierzchnia plantacji kwalifikowanych kukurydzy. W latach 1995-1997 miał miejsce pewien wzrost powierzchni kwalifikacji polowej roślin rolniczych. Jednak w kolejnych latach ponownie powierzchnia produkcji nasiennej systematycznie spadała. Wielkość produkcji i zużycia w rolnictwie kwalifikowanego materiału nasiennego jest skorelowana z poziomem koniunktury w rolnictwie, zależnej według Wosia [2000] od bardziej liberalnej (dekoniunktura) lub protekcyjnej (poprawa koniunktury) polityki rolnej. W okresach spadających dochodów rolnicy zmuszeni są do minimalizowania nakładów na środki produkcji pochodzące z zakupu, w tym materiału siewnego. Najważniejszą barierą rozwoju nasiennictwa rolniczego w Polsce jest więc bariera popytu. Zmniejszanie się popytu na rynku nasiennym stwierdziła większość badanych na przełomie 2002/2003 roku krajowych i połowa zagranicznych firm nasiennych (tabela 2). Za główną barierę popytu na kwalifikowane nasiona badane przedsiębiorstwa hodowlano-nasienne uznały konkurencję nieformalnego (tzw. wymiana sąsiedzka) obrotu nasiennego, na drugim miejscu wymieniając niskie ceny produktów rolnych (niskie dochody rolnictwa).

Natomiast w opiniach przedsiębiorstw reprodukcji nasiennej najważniejszym czynnikiem ograniczającym popyt na rynku nasiennym jest niska dochodowość rolnictwa, a konkurencja nierejestrowanego handlu wymieniana jest na drugim miejscu. Tylko dwa badane przedsiębiorstwa nasienne wśród głównych barier popytu wymieniły „wysokie ceny nasion”, natomiast jedna firma stwierdziła, że do barier popytu należy zaliczyć też „niskie w opinii rolników korzyści z wymiany nasion”. Wydaje się, że ten ostatni czynnik ma w praktyce znacznie większe znaczenie niż wynika to z przytoczonych opinii firm nasiennych. Jak wynika z sygnałów rolników jak i wynikającej z badań stosunkowo dużego ryzyka produkcji nasiennej [Rembeza 2003], jakość nasion dostarczanych rolnikom przez firmy nasienne nie zawsze jest dobrej jakości. Obniża to efekty ekonomiczne stosowania kwalifikowanych nasion i negatywnie wpływa na poziom zgłaszane go popytu. Wydaje się, że firmy nasienne dostrzegają ten problem, gdyż za główny element strategii na przyszłość uznają doskonalenie jakości oferowanych nasion.

Tabela 2

Kierunki zmian sytuacji i pozycji konkurencyjnej badanych przedsiębiorstw nasiennych (udział %)

Kierunki zmian w zakresie	Przedsiębiorstwa hodowlano-nasienne		Przeds. prowadz. reprodukcję nasenną	Ogółem badane przedsiębiorstwa	w tym: nastawione na nasiennictwo ziemniaka	
	krajowe	zagraniczne			krajowe	zagraniczne
Rentowność:						
– zwiększa się	16,7	50,0	7,2	21,4	-	60,0
– bez zmian	50,0	50,0	50,0	50,0	44,4	40,0
– zmniejsza się	16,7	-	42,8	25,0	44,4	-
Udział w rynku:						
– zwiększa się	33,3	87,5	35,7	50,0	33,3	80,0
– bez zmian	16,7	12,5	42,8	28,6	22,2	20,0
– zmniejsza się	33,3	-	21,5	17,9	33,3	-
Popyt na rynku nasiennym:						
– zwiększa się	-	25,0	-	7,1	-	20,0
– bez zmian	-	25,0	42,8	28,6	22,2	40,0
– zmniejsza się	100,0	50,0	57,2	64,3	77,8	20,0
Główne bariery popytu:						
a) konk. nieformalnego obr. nas	66,6	75,0	35,7	53,6	33,3	60,0
b) wysokie ceny nasion	-	-	14,3	7,1	11,1	-
c) niskie w opinii rolników korzyści z wymiany	-	-	7,2	3,6	-	-
d) niskie cen prod. rolnych	33,3	25,0	42,8	35,7	55,6	40,0
Konkurencja firm krajowych:						
– zwiększa się	33,3	25,0	35,7	32,1	33,3	20,0
– bez zmian	33,3	37,5	64,3	50,0	55,6	40,0
– zmniejsza się	16,7	37,5	-	10,7	-	40,0
Konkurencja firm i odmian zagranicznych:						
– zwiększa się	100,0	87,5	100,0	96,4	100,0	100,0

Źródło: Badania własne 2002/2003 w 28 przedsiębiorstwach nasiennych.

4. Kierunki zmian dostosowawczych do warunków konkurencji na wspólnym rynku

Wszystkie badane krajowe przedsiębiorstwa nasienne stwierdzają zwiększanie się konkurencji odmian i firm zagranicznych na polskim rynku. Z zamieszczonych w tabeli 2 danych wynika, że przedstawicielstwa zagranicznych hodowli wykazują przewagę konkurencyjną w stosunku do firm krajowych. Zagraniczne jednostki wykazują ekspansję ekonomiczną (wzrost rentowności) i rynkową (wzrost udziału w rynku). Również mniej pesymistycznie wypowiadają się od-

nośnie stanu popytu na kwalifikowane nasiona. Zniesienie po 1 maja 2004 roku barier w przepływie towarów oznacza, że konkurencja ze strony zagranicznych dostawców nasion niewątpliwie zwiększy się jeszcze bardziej. Konkurencja zagraniczna przejawia się w pierwszym rzędzie w rosnącym, zwłaszcza po 2000 roku, udziale odmian obcych hodowli na polskim rynku. Udział odmian zagranicznych w polskim rejestrze wynosił w 1985 r. 16,4%, w 2000 r. 32,7%, natomiast w 2003 r. zwiększył się do 41,5% [Arseniuk 2003]. Najwięcej jest zagranicznych odmian buraka cukrowego (71,0%), kukurydzy (74,0%) i rzepaku ozimego (66,7%), a więc gatunków w których dominują odmiany mieszańcowe lub są ściśle związane z przemysłem przetwórczym [Oleksiak 2004]. Odpowiednio udział zagranicznych odmian traw w naszym rejestrze w 2003 r. wynosił 54,3%, motylkowych drobnonasiennych 44,0%, ziemniaków 29,0%, zbóż 21,7% (w tym jęczmienia jarego 41,5%, pszenicy ozimej ponad 24%), buraków pastewnych 34,0%, strączkowych 6,0%.

Realizowane od początku okresu transformacji kierunki zmian sektora nasiennego polegały na jego restrukturyzacji, prywatyzacji, dostosowaniu działań gospodarczych do warunków rynku, integracji potencjału i strategii rynkowych mających na celu wzmocnienie konkurencyjności firm nasiennych. Jednostki prowadzące reprodukcję zostały prawie w całości sprywatyzowane, natomiast firmy hodowlano-nasienne podlegały procesom integracji i komercjalizacji. W sektorze hodowli roślin rolniczych utworzono 8 spółek hodowlanych Agencji Nieruchomości Rolnych oraz 3 spółki Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roślin. Według oceny Podlaskiego [2002] nasienna część sektora (firmy reprodukcyjne) ma szanse utrzymania się na rynku, natomiast wiele firm hodowlano-nasiennych może mieć poważne trudności. Taką ocenę potwierdza w imieniu ANR Olejniczak [2002]: „źle się stało, że do czasu akcesji nie zdołaliśmy doprowadzić do integracji państwowej hodowli roślin i umocnienia jej na rynku”. Głównymi problemami jakie musi pokonać polska hodowla w przyszłości to poprawa opłacalności działalności nasiennej oraz zwiększenie zakresu stosowania profesjonalnych elementów marketingu. Jakość polskich odmian zbóż, ziemniaków i innych gatunków na ogół jest porównywalna z odmianami zagranicznymi [Bilski 1997]. Wobec perspektyw zlikwidowania dotacji z funduszu postępu biologicznego do hodowli roślin [Arseniuk 2003], konieczne jest zwiększenie skali sprzedaży nasion przez poszczególne przedsiębiorstwa, zwiększenie skuteczności ściągania opłat hodowlanych i licencyjnych oraz zwiększenie cen nasion. Polskie firmy hodowlano-nasienne, w przeciwieństwie do firm zachodnioeuropejskich, dotychczas nie wykorzystywały możliwości zarządzania cenami jakie tkwią w posiadanym prawie do odmiany. Z kolei przezwyciężenie barier popytu będzie dodatkowo utrudnione ze względu na likwidację w 2004 roku dotacji do zakupu kwalifikatów przez rolników, tzw. bonifikat. Realizacja wyżej wymienionych celów wymaga współpracy i integracji jednostek hodowli i nasiennictwa. Oprócz róż-

nych scenariuszy działań integrujących o charakterze kapitałowym mogą być wykorzystane działania integracyjne nie ingerujące w układ właścicielski jak powołanie organizacji sieciowej [Arseniuk, Buga 2003]. W przyszłościowej strategii należy przewidzieć także ścisłą współpracę jednostek hodowlanych z nauką. Wzmocnienie krajowego sektora nasiennego jest konieczne, gdyż oparcie produkcji roślinnej w Polsce wyłącznie na odmianach zagranicznych nie byłoby najlepszym rozwiązaniem [Chotkowski, Rembeza 1999, Nowicka 2000].

5. Dostosowanie systemu nasiennictwa do standardów unijnych

System organizacyjno-prawny funkcjonowania nasiennictwa w Polsce był stopniowo dostosowywany do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej. Dotyczyło to zwłaszcza pracy organów oceny i rejestracji odmian (COBORU) oraz kontroli (IORiN). W związku z akcesją naszego kraju do Unii Europejskiej, z dniem 1 maja 2004 r. zmieniają się w pewnym zakresie warunki produkcji i funkcjonowania rynku nasiennego. Będzie to miało związek głównie z wejściem w życie ustawy z dn. 26.06.2003 r. o nasiennictwie (Dz. U. Nr 137/2003, poz. 1299). Zmiany te dotyczą m. in. następujących problemów [Gacek 2003, Kłós, Wyszatkiewicz 2004]:

- Przedsiębiorcy zajmujący się obrotem materiałem siewnym będą zobowiązani do zgłoszenia się i uzyskania numeru w rejestrze prowadzonym przez wojewódzkiego inspektora Inspekcji Ochrony Roślin i Nasiennictwa. Rejestr zastąpi dotychczasowy system wydawania zezwoleń. Materiał siewny znajdujący się w obrocie powinien być opakowany, zabezpieczony i zaopatrzony w etykiety.
- Materiał elitarny roślin rolniczych oraz wszystkie kategorie sadzeniaków ziemniaka będą podlegały ocenie urzędowej wykonywanej wyłącznie przez organa IORiN. Materiał kategorii kwalifikowany roślin rolniczych będą mogły oceniać niezależne laboratoria lub laboratoria przedsiębiorstwa nasiennego zgodnie z otrzymaną akredytacją.
- W miejsce obowiązujących dotychczas stopni kwalifikacji wprowadzono dwie kategorie: materiał elitarny i kwalifikowany. Liczbę rozmnożeń materiału kwalifikowanego żyta, traw i motylkowych drobnonasiennych z wyjątkiem lucerny ograniczono do jednego rozmnożenia.
- Wprowadzono minimalną powierzchnię plantacji nasiennej, tj. 0,5 ha. Plantacja powinna być oznakowana tablicą zawierającą informacje o plantacji.
- Po akcesji naszego kraju do UE, będą mogły być uprawiane w Polsce materiały wszystkich odmian wpisanych do wspólnotowych katalogów. Katalog ten tworzą odmiany wpisane do rejestrów poszczególnych krajów członkowskich. Odmiany zarejestrowane w Polsce wpisywane będą do

wspólnotowych katalogów na 10 lat, z możliwością przedłużenia wpisu. Umożliwi to polskim firmom wprowadzenie ich do uprawy w krajach UE.

- Zakłada się, że wzorem krajów UE rolę regulatora dopływu odmian najbardziej przydatnych do uprawy w warunkach Polski (zarówno krajowych jak i zagranicznych) będzie tworzony przez COBORU, przy współpracy z samorządami wojewódzkimi i izbami rolniczymi, system Porejestrowego Doświadczalnictwa Odmianowego (PDO).
- Producenci sadzeńiaków ziemniaka, podobnie jak dystrybutorzy i importerzy podlegają obowiązkowi urzędowej rejestracji w WIORiN oraz uzyskania indywidualnego numeru rejestracyjnego. Zgodnie z ustawą z dn. 18.12.2003 r. o ochronie roślin (Dz. U. Nr 11/2003, poz. 94) partia sadzeńiaków powinna posiadać paszport roślin, przez co rozumie się etykietę dołączoną do roślin poświadczającą, że spełniają one wymagania zdrowotności określone w ustawie.

6. Podsumowanie

Rynek nasienny stanowi ważny dział krajowego agrobiznesu. Dostarcza on podstawowego środka produkcji, stanowiącego nośnik postępu biologicznego decydującego o efektywności produkcji roślinnej. Od początku okresu transformacji gospodarczej w Polsce w sektorze następowały zmiany dostosowujące do nowych warunków funkcjonowania rynku oraz nowego systemu organizacyjno-prawnego. Niekorzystnym zjawiskiem było kilkakrotne, a w niektórych gatunkach kilkunastokrotne zmniejszenie się produkcji i popytu rolnictwa na kwalifikowany materiał nasienny. Główną przyczyną były niekorzystne dla producentów tendencje cenowe powodujące spadek dochodowości produkcji rolniczej. Jednocześnie systematycznie rosła konkurencja ze strony firm i odmian zagranicznych.

Obecna pozycja konkurencyjna krajowych jednostek sektora nasiennego w obliczu przewidywanej zwiększonej obecności na rynku polskim hodowli zagranicznych jest trudna. Mimo porównywalnej jakości odmian, krajowe podmioty charakteryzuje mniejsza skala sprzedaży nasion, nie wykorzystywanie możliwości zarządzania cenami oraz brak skutecznego systemu ściągania opłat hodowlanych. Wzmocnieniu konkurencyjności sprzyjałaby większa integracja przedsiębiorstw sektora i stosowanie prorozwojowych strategii rynkowych. Odwrócenie spadkowych tendencji popytu na kwalifikowane nasiona wymaga jak najszybszego wdrożenia zasad marketingu.

LITERATURA

1. Areseniuk E. (2003): Instytuty rolnicze szansą dla polskiego rolnictwa w perspektywie integracji Polski z Unią Europejską. *Hodowla Roślin i Nasiennictwo*, nr 2, 2-8.
2. Areseniuk E., Buga J. (2003): Organizacja polskiej hodowli roślin rolniczych. *Hodowla Roślin i Nasiennictwo*, nr 3, 24-37.
3. Bilski E. (1997): Stan i perspektywy polskiej hodowli roślin. [w:] *Hodowla roślin. Mat. I Kraj. Konf. ZTORU, IHAR, AWRSP, IGR, Poznań*, 19-22.
4. Chotkowski J., Rembeza J. (1999): Kierunki przekształceń w nasiennictwie w aspekcie wzrostu konkurencyjności rolnictwa. *Biuletyn IHAR*, nr 210, 13-20.
5. Duczmał K. (2001): Rozważania o przyszłości krajowego przemysłu nasienneo. *Postępy Nauk Rolniczych*, nr 1, 119-132.
6. Duczmał K. (2000): Światowy przemysł nasienny. [w:] *Nasiennictwo. Część ogólna. Praca zbiorowa pod red. K. Duczmała i H. Tucholskiej. PWRiL, Poznań*, 9-49.
7. Gacek E. (2003): Zasady wpisu odmian roślin uprawnych do krajowego rejestru i wspólnotowych katalogów w aspekcie akcesji Polski do UE. *Hodowla Roślin i Nasiennictwo*, nr 4, 6-9.
8. Kłos T., Wyszatkiewicz J. (2004): Dostosowanie polskiego prawodawstwa do dyrektyw UE w zakresie nasiennictwa. *Wiś Jutra*, nr 3, 18-22.
9. Nowicka B. (2000): Kierunki zmian w hodowli roślin w perspektywie przystąpienia Polski do UE. [w:] *Przejście z gospodarki planowej do rynkowej w hodowli roślin i nasiennictwie oraz ich naukowym zapleczu – osiągnięcia i problemy. PAN, SGGW, IHAR, Warszawa*, 22-29.
10. Oleksiak T. (2004): Rynek nasion. [w:] *Rynek środków produkcji i usług dla rolnictwa. Analizy rynkowe*, nr 25, MRiRW, ARR, IERiGŻ, Warszawa, 36-42.
11. Olejniczak J. (2002): Hodowla roślin w spółkach Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa - stan obecny i perspektywy. *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych*, z. 488, 53-62.
12. Podlaski S. (2002): Wpływ globalizacji na przemysł nasienny. *Pamiętnik Puławski*, z. 130, 577-586.
13. Rembeza J. (2003): Ryzyko a ekonomiczna efektywność nakładów w produkcji rolniczej na przykładzie ziemniaka. *Postępy Nauk Rolniczych*, nr 5, 60-69.
14. Wicki L. (2003): Runek nasion kwalifikowanych w Polsce. [w:] *Marketing w strategiach rozwoju sektora rolno-spożywczego. Praca zbiorowa pod red. M. Adamowicza. SGGW, Warszawa*, 334-344.
15. Woś A. (2000): Rolnictwo polskie w latach transformacji. *Postępy Nauk Rolniczych*, nr 3, 123-131.
16. Woś A. (1998): Wzrost gospodarczy i strategie rozwoju polskiego rolnictwa. *Eseje 2. IERiGŻ, Warszawa*.

JACEK CHOTKOWSKI

KIERUNKI ZMIAN NA RYNKU NASION ROLNICZYCH**STRESZCZENIE**

Treścią pracy jest analiza zmian rynku i warunków funkcjonowania nasiennictwa rolniczego w Polsce w latach 1990-2004. Procesom stopniowej koncentracji hodowli roślin towarzyszyła prywatyzacja i wzrost liczby podmiotów zajmujących się dystrybucją nasion. Kilkakrotnie zmniejszył się popyt na kwalifikowany materiał nasienny. Systematycznie wzrastała konkurencja ze strony odmian i firm zagranicznych. Jakość polskich odmian jest porównywalna z odmianami hodowli zagranicznych. Słabsza jest natomiast pozycja marketingowa krajowych podmiotów. System organizacyjno-prawny nasiennictwa został stopniowo dostosowany do rozwiązań obowiązujących w krajach UE.

JACEK CHOTKOWSKI

DIRECTIONS OF CHANGES ON THE AGRICULTURAL SEED MARKET**SUMMARY**

This work contains the analysis of changes on the market and conditions of functioning the seed industry in Poland in years: 1990-2004. The process of gradual concentration of plant breeding industry was accompanied by privatization and the growth of the number of seed companies. The demand for certified seed was reduced several times. There was a systematical growth of competition on from the side of foreign companies and their varieties. The quality of polish varieties is comparable to foreign. Ones but polish companies have a weaker marketing position. The organizational system of seed industry was gradually adapted to suit the systems existing in UE countries.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK
*Uniwersytet Warszawski,
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN*

USPOŁECZNIE NIE PROCESU PRZYGOTOWANIA I REALIZACJI STRATEGII ROZWOJU GMINY

1. Wstęp

Strategie rozwoju gmin nie są obligatoryjnym instrumentem zarządzania gminą, ale coraz większe jest nimi zainteresowanie. Wynika to przede wszystkim z chęci poprawy sytuacji materialnej gminy, dostosowania jej do warunków gospodarki rynkowej oraz przewycięzania pojawiających się barier ekonomicznych, społecznych i ekologicznych. Dodatkowo na to zainteresowanie wpływają sukcesy innych gmin oraz możliwość uzyskania pomocy z funduszy unijnych, dla których uzyskania jest potrzebna taka strategia. Interesowanie się procesem strategii gminy, jak i jej posiadanie, nie gwarantuje sukcesu, gdyż społeczność lokalna może nie widzieć potrzeby włączania się w jej realizację, a nawet być jej przeciwna. Takie zachowania występują w wielu gminach zwłaszcza wiejskich. Dlatego też z powodu wzrostu znaczenia, po włączeniu Polski w struktury unijne, przygotowywania i realizowania strategii rozwoju gminy, w niniejszym opracowaniu podjęto próbę naświetlenia problematyki uspołeczniania działań w zakresie obu tych procesów poprzez aktywizację różnych grup społecznych i zawodowych gminy. Analizowano przy tym następujące zagadnienia: istotę, zakres i funkcje zarządzania gminą, zasady i metody przygotowywania strategii rozwoju gminy uwzględniające jej kontekst społeczny oraz istotę i etapy procesu uspołeczniania działań w zakresie przygotowywania i realizowania strategii rozwoju gminy.

Praca ma zarówno charakter poznawczy, jak i praktyczny, gdyż znajomość uwarunkowań uspołeczniania procesu przygotowywania i realizowania strategii pozwala podejmować skuteczniejsze działania dla wzmocnienia roli planowania partnerskiego i poprawy efektywności realizowanych projektów. Praca oparta jest na literaturze przedmiotu, własnych przemyśleniach i doświadczeniach autora, również jako eksperta w przygotowywaniu strategii rozwoju gmin.

2. Istota, zakres i funkcje zarządzania gminą

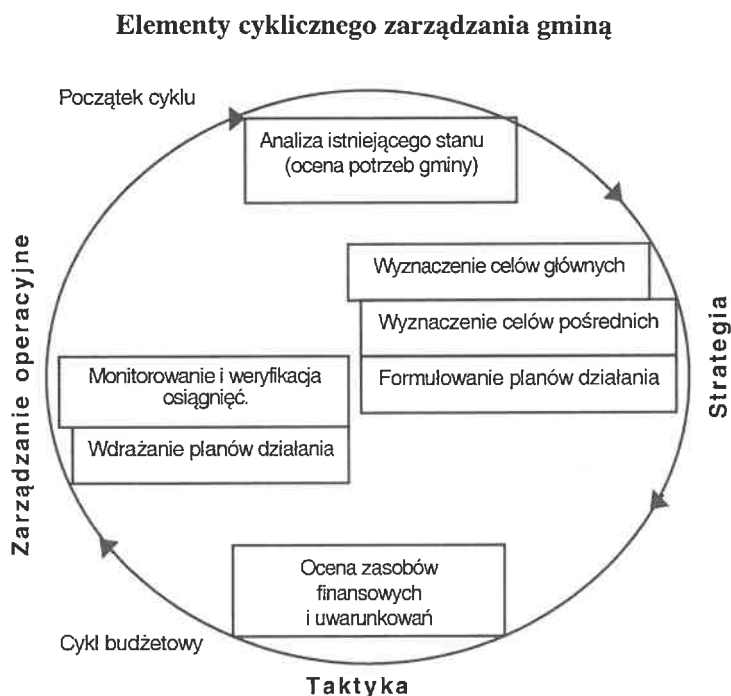
Na pojęcie gminy, zgodnie z art. 1 ust. 2 ustawy o samorządzie terytorialnym, składa się wspólnota samorządowa mieszkańców gminy i odpowiednie terytorium. Gmina wykonuje zadania publiczne w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność, posiada osobowość prawną, a jej samodzielność podlega ochronie sądowej. Nie jest ona jednak instytucją autonomiczną w stosunku do państwa, wyodrębnioną z ram państwowego porządku prawnego, ale jest formą administracji zdecentralizowanej i w zakresie wykonywania zadań własnych podlega ona jedynie ustawom, a nie poleceniom i wytycznym służbowym. Mieszkańcy gminy podejmują rozstrzygnięcia w głosowaniu powszechnym (wybory, referendum) lub za pośrednictwem organów gminy (rada gminy, rada zarządu) [Ustawa 1996, Bagdziński 1994].

Podstawowym organem gminy jest wybierana przez mieszkańców w głosowaniu powszechnym rada gminy. Do jej zadań zaliczyć można: uchwalanie statutu gminy, wybór i odwołanie zarządu, uchwalanie budżetu i programów gospodarczych. Organem wykonawczym gminy jest zarząd, składający się z 3 do 7 osób. Na czele zarządu stoi wójt, burmistrz lub prezydent (w zależności od rodzaju gminy i jej wielkości). Wójt, burmistrz i prezydent miasta organizują pracę zarządu, kierują bieżącymi sprawami gminy oraz reprezentują ją na zewnątrz. Wydają również decyzje administracyjne w sprawach z zakresu administracji publicznej. Zarząd gminy wykonuje swe zadania przy pomocy urzędu gminy. Kierownikiem urzędu oraz zwierzchnikiem w stosunku do jego pracowników jest wójt, burmistrz lub prezydent miasta [Dolnicki 2001].

Gmina może wykonywać dwie grupy zadań: zadania własne i zlecone. Zadania własne gminy to sprawy publiczne, które uznano za bezpośrednio związane z funkcjonowaniem wspólnoty lokalnej, a więc dotyczących jej potrzeb. Zadania te wychodzą naprzeciw wymogom racjonalizacji wydatków publicznych. Zadania zlecone natomiast mogą być przekazywane obligatoryjnie – na mocy ustawy. Mogą nimi być na przykład: prowadzenie spraw meldunkowych, wydawanie dowodów osobistych itp. Wszystkie te zadania powinny być jak najlepiej wykonane, dlatego też ważne jest wcześniejsze określenie celów i zbudowanie właściwej struktury organizacyjnej gminy. Ogólne **zarządzanie**, definiowane jest jako celowe podejmowanie przez odpowiednie osoby (kadrę zarządzającą) decyzji i działań prowadzących – dzięki wykorzystaniu posiadanych zasobów – do osiągnięcia założonych celów w sposób skuteczny i sprawny (racjonalny) lub jako celowe dysponowanie zasobami [Griffin 1996]. Z obydwoma przypadkami mamy do czynienia w zarządzaniu gminą, które – poprzez racjonalizację działań – pozwala sprawnie rozwiązywać problemy życia i pracy mieszkańców gminy oraz wyznaczać kierunki rozwoju lokalnego. Pod „dobre” zarządzanie potrzebne

jest przygotowanie właściwej strategii rozwoju gminy i zapewnienie poparcia ze strony społeczności lokalnych.

Rysunek 1

Źródło: [Domański 2000].

Wyróżnia się następujące funkcje zarządzania: *planowanie i podejmowanie decyzji, organizowanie, współdziałanie z ludźmi* (motywowanie, przewodzenie, komunikowanie itp.) oraz *kontrolowanie* [Griffin 1996]. Wymienione funkcje zarządzania odnoszą się również do zarządzania gminą, przy czym w tym wypadku podstawą działań jest *planowanie*, a zwłaszcza planowanie strategiczne. Związane jest ono z przygotowaniem strategii i określeniem dalszych kierunków działań, które mają charakter działań cyklicznych. Planujemy, aby uwzględnić to, co się zdarzy w przyszłości, określać kierunki działań i wyznaczać cele, koordynować i racjonalizować swoje działania kontrolować realizację celów itp. Planowanie jest określeniem zdolności rozwojowej – opartej na istniejących zasobach i optymalnej ich relacji, w tym zdolności finansowej (por. rysunek 1).

Cykliczność zarządzania gminą wynika z charakteru podejmowanych działań i ich realizacji. Jedne z nich kończą się, a drugie zaczynają. Wynika to zarówno z realizowanej strategii gminy, jak i jej kontynuacji lub zmiany w zależności od występujących uwarunkowań. Ważną tutaj rolę ma akceptacja ze strony mieszkańców gminy oraz ich aktywność w osiąganiu założonych celów rozwoju, wy-

pracowanych planów i kierunków dalszego działania. W związku z tym należy pamiętać, że zarządzanie gminą:

- powinno być jednoznacznie zorientowane na mieszkańców i sprzyjać realizacji ich własnych celów i zadań;
- wymaga przedstawienia prostych i zrozumiałych, zgodnych z uznanymi wartościami celów i zadań;
- powinno doprowadzić do tego, aby gmina była zdolna do „uczenia się” zachodzących zmian i dostosowywania się do zmiennych warunków;
- wymaga komunikowania się z mieszkańcami w celu uzyskania ich akceptacji do podejmowanych działań;
- powinno motywować mieszkańców do zachowań zgodnych z przyjętą strategią.

3. Zasady i metody przygotowania strategii rozwoju gminy uwzględniające jej kontekst społeczny

Strategia rozwoju gminy realizowana jest dla jej mieszkańców, dlatego też wymaga włączenia w jej przygotowanie i ustalenie kierunków przyszłych działań, które będą łączyć, a nie dzielić społeczeństwo. W związku z tym przygotowując strategię należy przestrzegać pewnych zasad, które będą wzmacniały jej przygotowanie i realizację zarówno gdy opracowywana jest z inicjatywy gminy, jak i pod wpływem oddziaływań zewnętrznych (np. programów pomocowych).

Zasady pracy nad strategią uwzględniające jej społeczny kontekst to m. in. [Potok i Futymski 1996]:

1. *Informowanie i komunikowanie się* z mieszkańcami gminy;
2. *Współdziałanie* (konsultowanie, partnerstwo) władz ze społecznością lokalną w zakresie wizji rozwojowej gminy, formułowania celów i sposobów ich realizacji;
3. *Wspieranie i inspirowanie inicjatyw* sprzyjających rozwojowi, a zgodnych z przyjętym programem.

Przyjmując społeczny kontekst przygotowania strategii gminy można wyróżnić trzy następujące podejścia [Domański 2000, Potok i Futymski 1996]:

- partnerskie,
- eksperckie,
- mieszane (partnersko-eksperskie).

Największe znaczenie należy przywiązywać do społecznego budowania programu rozwoju i rozwiązywania problemów oraz decyzji dotyczących skali i kierunków rozwoju. Włączenie społeczności lokalnej powinno nastąpić jak najwcześniej, najlepiej na etapie tworzenia strategii, aby zapewnić klarowny obraz celów oraz kierunków rozwoju, które są akceptowane przez mieszkańców. For-

muła budowania programów rozwoju gminy powinna być oparta na współdziałaniu, tworząc partnerstwo (lobbying) na rzecz trwałego rozwoju. Wyrażać się to może w powołaniu różnego rodzaju organizacji, komitetów, rad itp. [Borys 1999, Domański 2000], które na bieżąco będą zajmowały się przygotowaniem, opracowywaniem i wdrażaniem strategii rozwojowych gminy. Odbywać się to może pod hasłem: *przejmij odpowiedzialność za przyszłość, za rozwój środowiska, w którym mieszkasz*. Działania związane z podejmowaniem grupowych decyzji dotyczących rozwoju gminy są podstawą *metody planowania partnerskiego*, realizowanej według następującego schematu [Vinogradnik 1997]:

komitet planowania ➡ *aktywni uczestnicy* ➡ *cała społeczność*.

O powodzeniu wspólnych działań decyduje zaangażowanie się ludzi i ich współdziałanie – mające dwa aspekty:

1. Działanie wspólnie z kimś dla osiągnięcia określonego celu lub celów w gminie, które będą sprzyjały realizacji własnych celów, powiązania ich lub wpisania w cele wspólne. Takie powiązanie sprzyja zarówno akceptacji strategii i zaangażowaniu ludności w jej realizację, jak i zapewnieniu współpracy i więzi między ludźmi;
2. Pomaganie innym w jakieś działalności, aby lepiej zrealizować przyjęte cele, ale również jako następstwo zrealizowania celów własnych poprzez pomoc innym.

Wykształcenie umiejętności współdziałania powinno się łączyć z ustaleniem:

- celów oraz decyzji dotyczących kierunków i struktury działania,
- czynników wspierających działania, tj. sposobów motywacji z odpowiednimi motywatorami, w tym możliwością pomocy wewnętrznej i zewnętrznej.

Przygotowanie i realizacja strategii odbywa się w trzech etapach [Wiatrak 2001]:

- *diagnozowanie*, tj. zbieranie informacji i jej analizowanie, opis istniejącego stanu wraz z analizą strategiczną, np. SWOT oraz sformułowanie diagnozy;
- *projektowanie*, tj. określenie wizji, misji i celów działania, opracowanie różnych wariantów strategii, konsultowanie ich i wybór strategii;
- *realizowanie*, tj. opracowanie harmonogramu realizacji strategii, sposobów jej wprowadzania, monitorowanie przebiegu realizacji i ewentualne prowadzenie działań korygujących.

Dla poszczególnych etapów wykorzystuje się różne metody analityczne, statystyczne, ilościowe i jakościowe stosowane w ekonomii, zarządzaniu, psychologii i socjologii. Wielość metod powoduje, że należy wybrać, które z nich będą stosowane i dla jakich celów. Przydatność poszczególnych metod zależy od danych, etapu przygotowania prac nad strategią i zespołu realizacyjnego.

I tak w *etapie diagnozowania* dobrze jest skorzystać z *metody SWOT*, dla określenia silnych i słabych stron gminy oraz szans i zagrożeń istniejących i przyszłych. Z kolei w *etapie projektowania* korzystać można z takich metod i technik jak:

- planowanie partnerskie,
- burza mózgów,
- grupowe ustalanie priorytetów (nominalna),
- moderacja wizualna.

Wymienione metody umożliwiają oddziaływanie na aktywność uczestników, ich zaangażowanie w generowaniu i analizowaniu pomysłów oraz grupowaniu i hierarchizacji celów i zadań. To, w jaki sposób są one wykorzystywane zależy od uczestników, ich chęci do pracy nad strategią, wypracowaniu zmian itp. oraz dyscypliny pracy w grupach. W związku z tym dobrze jest na początku dla zespołu opracowującego strategię przyjąć regulamin w sprawie zasad pracy, prowadzenia dyskusji i rozwiązywania problemów [Potok i Futymski 1996]. Regulamin taki powinien być wykorzystany również w *etapie realizowania strategii*, gdy istnieje potrzeba koordynowania oraz monitorowania i oceny postępów wprowadzania w życie poszczególnych elementów strategii. W tym etapie należy również postawić na podejście partycypacyjne mieszkańców gminy i ich aktywne współuczestnictwo.

Uczestnictwo społeczne w opracowaniu i wdrażaniu strategii rozwoju gminy nie oznacza, że w ten proces nie mogą być włączone osoby z zewnątrz. Należy bowiem uwzględnić, że przygotowanie społeczeństwa i jego aktywność w tym zakresie nie zawsze jest wystarczające. W związku z tym należy wspomagać te procesy, stwarzając warunki do działania i pomagając w przebiegu poszczególnych etapów przygotowania strategii. Zewnętrznych uczestników prac nad strategią można podzielić na dwie grupy [Potok i Futymski 1996]:

1. **Facilitatorzy**, których zadaniem jest wskazywanie lub sugerowanie sposobu prowadzenia dyskusji i rozwiązywania problemów, a nie podawanie gotowych pomysłów i sposobów rozwiązania. Facilitator ułatwia pracę grupy poprzez koncentrowanie jej na dążeniu do realizacji celu, wykorzystując swoje umiejętności w pracy z grupą, dla zwiększenia jej skuteczności i wydajnej pracy, dostrzegania problemów, podejmowania decyzji itp.
2. **Eksperci**, których zadaniem jest inspirowanie mieszkańców gminy i ich liderów do przygotowania strategii i dostarczania informacji, zgłaszania projektów itp. oraz udział w poszczególnych etapach przygotowania strategii, zwłaszcza w przygotowaniu diagnozy gminy.

Rozróżnienie facilitatorów i ekspertów wynika z roli, jaką spełniają procesie tworzenia i wdrażania strategii oraz z wykonywanej przez nich pracy w konkret-

nej gminie w danym okresie. Facilitatorami mogą być w pewnych przypadkach eksperci i na odwrót.

Reasumując te rozważania należy pamiętać, że w procesie partnerskiego planowania rozwoju gminy współdziałają trzy grupy – układy informacyjno-decyzyjne, reprezentujące różne typy ról społecznych [Potoczek 2003]:

- **układ polityczny** – tworzony przez Radę i Zarząd Gminy, które bezpośrednio zarządzają gminą i zwykle uruchamiają proces przygotowania strategii, jej zatwierdzania, realizacji i monitorowania;
- **układ społeczny** – tworzony przez mieszkańców gminy (liderów oraz osoby uczestniczące w programowaniu rozwoju gminy i realizacji strategii);
- **układ ekspercko-doradczy** – tworzony przez ekspertów i facylitatorów, którzy dostarczają wiedzę i informacje pozostałym układom, wskazują na istniejące problemy i uwarunkowania, redagują niezbędne dokumenty, przygotowują wnioski aplikacyjne itp.

Praca tych grup wymaga wzajemnego powiązania, zaufania i zaangażowania.

4. Istota i etapy uspołeczniania procesu budowy i wdrażania strategii rozwoju gminy

Uspołecznianie procesu budowy i realizacji strategii rozwoju gminy wymaga aby partnerzy mieli właściwe podejście do ludzi, byli zdolni do działania, chcieli i potrafili zachęcać poprzez własny przykład, wyjaśniać powody określonego działania, doradzać i szkolić. Zaangażowanie osób sprawujących władzę (administracyjną lub samorządową) może być czynnikiem motywującym do pracy, kształtującym wzorce zachowań i przewodzenia o charakterze partnerskim. Powinno to być podejście partycypacyjne, uwzględniające lokalnych liderów w dziedzinie życia gospodarczego i pozagospodarczego. Ponadto należy uwzględnić, że od osób zarządzających gminą wymaga się kompetencji w działaniach, postawy wybiegającej w przyszłość, umiejętności inspirowania, ale też i kwestionowania działań, które byłyby niewskazane w danych warunkach. Ważne są również umiejętności negocjacyjne i rozwiązywania konfliktów.

Proces uspołeczniania strategii przebiega w kilku etapach [Domański 2000, Vinohradnik 1997]:

1. Współorganizowania strategii:
 - powołanie komitetu sterującego z udziałem mieszkańców gminy, ewentualnie powołanie społecznego zespołu strategii;
 - powołanie grup roboczych do spraw budowy i wdrażania strategii z uczestnictwem liderów samorządu gminy, instytucji i zainteresowanych przedsiębiorców.
2. Udziału w opracowywaniu i wyborze strategii poprzez:
 - konsultacje i dyskusje społeczne nad celami strategii,

- opiniowanie projektu strategii,
 - negocjowanie celów strategii,
 - ustalanie i negocjowanie sposobu pozyskiwania środków finansowych i zarządzania realizacją strategii, łącznie z doбором instytucji animujących, koordynujących i monitorujących wdrażanie strategii,
 - uchwałę rady gminy o przyjęciu strategii.
3. Upowszechniania strategii, w tym przez radę gminy, liderów i społeczny zespół do spraw strategii.

Uzyskanie akceptacji podejmowanych działań zarówno przez społeczność lokalną, jak i władze samorządowe jest niezmiernie istotne dla powodzenia realizacji strategii i innych działań podejmowanych w przyszłości. W tym celu należy działać jawnie, być otwartym na informacje, uwagi i propozycje zmian oraz zapraszać do prac reprezentatywny zespół ludzi. Należy włączać również oponentów, aby mogli przedstawić swój punkt widzenia i sposoby realizacji.

Partnerstwo i dialog są wspólnymi filarami, na których powinny opierać się działania związane z przygotowaniem i realizacją strategii działania. Partnerstwo przejawia się w działaniu, w realizowaniu przedsięwzięć (zarówno indywidualnie, jak i zespołowo). Do partnerstwa dochodzi się poprzez kolejne poziomy uczestnictwa i współpracy w następujących etapach [Gęsicka 1996]:

1. Wymiana informacji, dzielenie się wiedzą o problemach społecznych,
2. Wyrażanie akceptacji dla strategii i programów rozwojowych oraz wynikających z nich przedsięwzięć,
3. Uczestniczenie i aktywne tworzenie programów rozwoju gminy,
4. Włączenie się w realizację przyjętych przedsięwzięć rozwojowych.

Angażowanie ludzi w sprawy lokalne jest procesem przebiegającym drogą „małych kroków” i „dojrzewaną do działania” w miarę zrozumienia ważności lub konieczności podejmowania zadań rozwoju gminy. Ważne znaczenie ma w tym procesie dostrzeżenie w podejmowanych programach działania korzyści indywidualnych i ogólnospołecznych. Ponadto uzyskiwane rezultaty sprzyjają mobilizacji społeczności lokalnych wobec zamierzeń, ustalaniu celów i podejmowaniu zadań.

Włączanie coraz większej liczby osób może spowodować zjawiska ujemne w planowaniu rozwoju – ze względu na:

- brak ich doświadczenia w tym zakresie,
- trudności porozumiewania się,
- trudności dokonywania trafnego wyboru celu działania i jego realności,
- brak wytrwałości w dążeniu do realizacji.

W związku z tym istnieje potrzeba wspomagania tych grup. Jedną z metod wspomagania jest wspomniana metoda *facylitacji*, dzięki której osoba z zewnątrz

wskazuje na zalety i wady poszczególnych rozwiązań, naprowadzając grupę na rozwiązanie problemu i realizację celu [Vinogradnik 1997].

5. Zakończenie

Do zarządzania gminą i jej rozwojem należy dobrze się przygotować, włączając społeczność lokalną i wykorzystując jej aktywność. W związku z tym należy poznać uwarunkowania, które sprzyjają uspołecznianiu procesu przygotowania i realizacji strategii oraz zaangażowaniu mieszkańców. Z analizy literatury przedmiotu opisującej te doświadczenia, wynika m. in., że:

1. Zaangażowanie mieszkańców gminy i rozwój kreatywności społecznej zależy od wielu czynników, takich jak: sposób sprawowania władzy w gminie, dotychczasowe zorganizowanie społeczności lokalnych, w tym występowanie liderów oraz od postaw i zachowań ludności.
2. Partnerstwo obejmuje wspólne działanie nie tylko władz lokalnych i mieszkańców gminy, ale także organizacji rządowych i pozarządowych, organizacji gospodarczych i pozagospodarczych, którego celem jest stworzenie klimatu życzliwości dla rozwoju społeczno-gospodarczego gminy i ludzi przedsiębiorczych, popularyzacja udanych inicjatyw oraz pomocy instytucjonalnej w tym zakresie, zwłaszcza dotyczących oświaty i doradztwa.
3. Motorem rozwoju gmin są ludzie (władze gminy, liderzy, eksperci itp.), którzy potrafią wykorzystać lokalny potencjał oraz umieją zintegrować społeczność gminy do działań na rzecz jej rozwoju. W związku z tym ważną sprawą jest mobilizacja społeczna, uczestnictwo i partnerska współpraca w procesie tworzenia i realizacji strategii.
4. Uspołecznienie procesu przygotowania i realizacji strategii zmniejsza ryzyko nietrafnych i niechcianych decyzji, racjonalizując proces ich podejmowania z punktu widzenia mieszkańców gminy, przechodząc od wyrażania opinii do aktywnego uczestnictwa na wszystkich etapach. W rezultacie sprzyja to zwiększeniu społecznej akceptacji podjętych działań i zaufania dla władz samorządowych.
5. Społeczeństwo kreatywne to takie, w którym ludzie w celu zaspokojenia swoich potrzeb i artykulacji swych interesów organizują się i wypowiadają swobodnie w licznych organizacjach (zrzeszeniach), a w szczególności podejmują, jednostkowo lub zbiorowo, działania gospodarcze (przedsiębiorczość) i społeczno-polityczne.

LITERATURA:

1. Bagdziński S. L. (1994): Lokalna polityka gospodarcza w okresie transformacji systemowej. Wyd. UMK, Toruń, s. 23-27.
2. Borys T. (1999): Programowanie ekorozwoju gminy. „Strategia zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie i gminie”. Wyd. Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych w Poznaniu. Poznań-Białystok. s. 132.
3. Dolnicki B. (2001): Samorząd terytorialny. Wyd. Kantor, Zakamczyce, s. 77-78.
4. Domański T. (2000): Strategiczne planowanie rozwoju gospodarczego gminy. Agencja Rozwoju Komunalnego, Warszawa, s. 32, 60-70.
5. Gęsicka G. (1996): Partnerstwo w rozwoju lokalnym. Fundusz Współpracy, PIL, Katowice, s. 18.
6. Griffin R. (1996): Podstawy zarządzania organizacją. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 36-45.
7. Potoczek A. (2003): Polityka regionalna i gospodarka przestrzenna. Wyd. TNOiK, Toruń, s. 59.
8. Potok A., Futymski A. (1996): Aktorzy i statysci w procesie opracowania strategii rozwoju gminy. [w:] „Podmiotowość społeczności lokalnych”. Wyd. Media G.T., Poznań, s. 104-111.
9. Ustawa o samorządzie terytorialnym z dnia 8 marca 1990. Dz. U z 1996 r., Nr 13, poz. 74.
10. Wiatrak A. P. (2001): Formułowanie celów i kierunków rozwoju gminy. [w:] Od administrowania do zarządzania w gminie i powiecie. Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce, s. 81-83.
11. Vinohradnik K. (1997): Budowanie strategii rozwoju gminy metodą partnerską. Akademia Rolnicza, Kraków (materiały powielone), s. 1-12.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAC

USPOŁECZNIE NIE PROCESU PRZYGOTOWANIA I REALIZACJI STRATEGII ROZWOJU GMINY**STRESZCZENIE**

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę przedstawienia problematyki uspołeczniania procesu przygotowania i realizacji strategii poprzez włączanie społeczności gminy w przekroju różnych grup społecznych i zawodowych. Analizowano przy tym następujące zagadnienia: istotę, zakres i funkcje zarządzania gminą, zasady i metody przygotowania strategii rozwoju gminy uwzględniające społeczny jej kontekst oraz istotę i etapy uspołeczniania procesu przygotowania i wdrażania tej strategii.

Z przeprowadzonych rozważań wynika m. in., że uspołecznienie tego procesu zmniejsza ryzyko nietrafnych i niechcianych decyzji, racjonalizując proces ich podejmowania.

wania z punktu widzenia mieszkańców gminy, przechodząc od wyrażania opinii do aktywnego uczestnictwa na wszystkich etapach. W rezultacie sprzyja to zwiększeniu społecznej akceptacji podjętych działań i zaufania dla władz samorządowych. Partnerstwo obejmuje wspólne działanie władz lokalnych, mieszkańców gminy, ale także organizacji rządowych i pozarządowych, organizacji gospodarczych i pozagospodarczych, a celem jego jest stworzenie klimatu życzliwości dla rozwoju społeczno-gospodarczego gminy i ludzi przedsiębiorczych, popularyzacja udanych inicjatyw oraz pomocy instytucjonalnej w tym zakresie, zwłaszcza dotyczących oświaty, doradztwa i edukacji.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK

THE SOCIALISATION PROCESS OF PREPARATION AND REALISATION STRATEGY OF DEVELOPMENT COMMUNE (GMINA)

SUMMARY

It in present study was undertaken the test isolation the problems socialising process of preparation and realisation strategy across inclusion the population commune in section of different social and professional groups. It following questions were analysed: the creature, range and functions of management the commune, principle and method of preparation the development strategy of commune the taking into account her social context and stages of socialising the strategy of development commune With conducted considerations results. In., that the process socialisation of preparation and realisation the strategy reduces the risk irrelevant and unwanted decisions, rationalising the process of undertake a decisions with point of view the commune, crossing from expression of opinion to active participation on all stages. It in result favours then the enlargement the social acceptance of undertaken workings and confidence for council powers. The partnership hugs common the working not only the provincial government and population of commune, but also the government and non-governmental organisations, the economic and non-economic organisations, which the aim is creation of kindness climate for social-economic development of commune and enterprising men, popularisation of initiatives successful and institutional support in this range, especially relating the educations, advising and infrastructure.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK,
BOLESŁAW WOJTASIK
Akademia Techniczno-Rolnicza Bydgoszcz

TENDENCJE ZMIAN POZIOMU WYKSZTAŁCENIA LUDNOŚCI ROLNICZEJ

1. Wstęp

Wykształcenie jest ważną kategorią edukacyjną, obrazującą potencjał intelektualny ludności danej zbiorowości społecznej. Poprzez pryzmat wykształcenia poznajemy nie tylko formalny status osób z cenzusem określonej szkoły, ale także zakres intelektualnego identyfikowania się z zawodem, możliwości podnoszenia kwalifikacji zawodowych i motywowania do poszerzania horyzontów myślowych.

Przez dłuższy okres czasu wykształcenie nie było przypisane do zawodu rolnika, ponieważ błędnie sądzono, że zawód ten można wykonywać bez podbudowy teoretycznej, na zasadzie prób i błędów i na drodze naśladownictwa starszego pokolenia. Aczkolwiek praktyka i doświadczenie odgrywają w rolnictwie ogromną rolę, to w miarę pojawiania się wielu innowacji rolniczych, proste powtarzanie czynności ojców okazało się niewystarczające. Uświadomiono sobie potrzebę bazowania na podbudowie kształcenia szkolnego.

W latach 60. dziedziczenie gospodarstw powiązano z potrzebą legitymowania się świadectwem ukończenia zasadniczej szkoły rolniczej lub równorzędnej jednostki typu szkoły przysposobienia rolniczego albo zespołu PR. Na bazie przemian strukturalnych w rolnictwie lat 90. zrezygnowano z tego „gorsetu” krępującego swobodę obrotu ziemią i wystarczyło zaświadczenie z urzędu gminy o odpowiedniej praktyce.

Dopiero w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego z 2003 r. wykształceniu przywrócono należną pozycję. Rolnika uważa się za wykształconego, jeśli uzyskał świadectwo (dyplom) ukończenia zasadniczej, średniej lub wyższej szkoły. Ekwiwalentem wykształcenia jest 5-letni staż pracy w rolnictwie.

2. Retrospektywne spojrzenie na wykształcenie rolnicze

Badaczy od dawna intrygowało pytanie, czy istnieje jakiś istotny związek między poziomem wykształcenia a osiąganymi wynikami produkcyjnymi, czy rolnik z rutyną, doświadczeniem, praktyką, a także tradycją może brać górę nad osobą co

prawda starannie wykształconą, ale bez znajomości tajników przyrody i rytmu zdarzeń w gospodarstwie, który jest zaprogramowany przez zjawiska fenologiczne.

Do naukowców, którzy jako pierwsi udokumentowali w sposób ścisły wpływ wykształcenia na efektywność gospodarstw chłopskich należy zaliczyć Z. Małanicza. Na podstawie analizy wyników produkcyjnych 500 gospodarstw indywidualnych, prowadzących rachunkowość rolną w latach 1957-1958, podzielonych na trzy grupy według stopnia wykształcenia, wykazał zależność między wykształceniem a wskaźnikami produkcyjnymi i ekonomicznymi. Małanicz swymi badaniami objął rolników legitymujących się następującymi stopniami wykształcenia, a mianowicie: 1) cztery klasy szkoły podstawowej, 2) pięć klas szkoły podstawowej i więcej oraz 3) średnie ukończone i nieukończone [Małanicz 1965].

Podobne badania były prowadzone przez innych badaczy (np. J. Górka-Niwiński), ale na ogół wyniki mówiły o znaczeniu wykształcenia jako wartości wyższego rzędu, pozwalającej na interpretację zjawisk rolniczych poprzez pryzmat szkolnego przygotowania zawodowego, wyjaśniającego w sposób teoretyczny procesy zachodzące w przyrodzie.

Nadal nie było odpowiedzi na pytanie, jaki jest poziom wykształcenia ludności rolniczej jako zbiorowości społecznej, a nie tylko wybranej grupy respondentów poddanych badaniom naukowym. Takiego zbiorczego zestawienia dostarczyły wyniki narodowych spisów powszechnych z 1970 i 1978 roku, w których wyodrębniono grupę rolników indywidualnych. Obraz wyłoniony w trakcie tych spisów wykazał, że dominującym rodzajem wykształcenia jest wykształcenie podstawowe i poniżej podstawowego, które łącznie w 1970 roku stanowiło 94,6%, zaś w 1978 roku – 88,2% (tabela 1).

Tabela 1

Poziom wykształcenia ludności rolniczej (w %)

Rodzaj wykształcenia	1970	1978
Wyższe	0,1	0,2
Średnie	1,3	2,9
Zasadnicze	3,6	8,5
Podstawowe	42,3	57,2
Poniżej podstawowego	52,3	31,0
Nie ustalono	0,4	0,2
Razem	100,0	100,0

Źródło: Dane Narodowych Spisów Powszechnych z 1970 i 1978 r.

Niski poziom wykształcenia ludności rolniczej – obok skutków gospodarczych – stanowił zasadniczy czynnik ograniczający uczestnictwo w szeroko rozumianej kulturze. Istotną barierą był także brak wolnego czasu (niska wydajność pracy), słaby rozwój placówek kulturalno-oświatowych na wsi oraz brak wykwalifikowanej kadry organizatorów życia kulturalnego.

Inny sposób spojrzenia na poziom wykształcenia ludności rolniczej zaproponował M. Jerzak. Chcąc uzyskać obiektywną miarę potencjału intelektualnego wsi, odszedł od procentowych wskaźników określających udział ogólnej reprezentacji rolników z posiadanym cenzusem, na rzecz wskaźnika koncentracji jednostek kwalifikacyjnych. Tego rodzaju pomiar określił mianem pomiaru analitycznego, przy czym umownie za jednostkę kwalifikacji przyjął „statystycznego rolnika”, który ukończył zasadniczą szkołę rolniczą [Jerzak 1984].

Na 49 ówczesnych województw, powyżej średniej wynoszącej 17,4 procent jednostek kwalifikacyjnych znalazły się 23 województwa (46,9%), zaś poniżej 26 województw (53,1%). Wśród badanych województw w 1982 roku najwyższy wskaźnik kwalifikacji rolniczych osiągnęło woj. poznańskie (30,2), leszczyńskie (26,0) oraz piłskie (25,9). Na drugim biegunie wśród województw o najniższym wskaźniku kwalifikacji rolniczych można wymienić woj. krośnieńskie (8,7), nowosądeckie (11,1) i rzeszowskie (11,2) (tabela 2).

Koncepcja spojrzenia na poziom kwalifikacji rolniczych poprzez pryzmat obliczonych wskaźników jest godna polecenia, ponieważ sprowadza to wykształcenie do jednego mianownika i pozwala także na prowadzenie badań na szczeblu powiatu, gminy, sołectwa, a nawet pojedynczej wsi. Być może czynnik ten, określany dotąd eufemistycznie jako czynnik ludzki w rolnictwie, będzie bardziej doceniony w badaniach.

Tabela 2

Koncentracja kwalifikacji rolniczych w rolnictwie indywidualnym (1982 r.)
(średnia – 17,4 proc. j.k.)

Województwa poniżej średniej	Liczba jednostek kwalifikacyjnych	Województwa powyżej średniej	Liczba jednostek kwalifikacyjnych
Białkopodlaskie	16,1	Białostockie	22,2
Bielskie	11,3	Bydgoskie	23,0
Chelmskie	16,1	Ciechanowskie	21,2
Częstochowskie	12,2	Elbląskie	22,6
Gorzowskie	14,9	Gdańskie	21,2
Jeleniogórskie	13,6	Koszalińskie	22,8
Kaliskie	12,8	Leszczyńskie	26,0
Katowickie	12,0	Łomżyńskie	20,1
Kieleckie	14,7	Łódzkie	18,5
Konińskie	15,7	Olsztyńskie	19,4
Krakowskie	13,5	Piłskie	25,9
Krośnieńskie	8,7	Płockie	22,3
Legnickie	16,7	Poznańskie	30,2
Lubelskie	15,6	Sieradzkie	18,1

Województwa poniżej średniej	Liczba jednostek kwalifikacyjnych	Województwa powyżej średniej	Liczba jednostek kwalifikacyjnych
Nowosądeckie	11,1	Skierniewickie	18,6
Opolskie	15,0	Suwalskie	20,7
Ostrołęckie	14,5	Szczecińskie	18,8
Piotrkowskie	12,9	Toruńskie	24,7
Przemyskie	13,1	Wałbrzyskie	18,1
Radomskie	13,0	Warszawskie	17,9
Rzeszowskie	11,2	Włocławskie	21,9
Siedleckie	13,7	Wrocławskie	18,2
Słupskie	15,8	Zamojskie	18,8
Tarnobrzeskie	13,3		
Tarnowskie	14,0		
Zielonogórskie	15,3		

Źródło: Jerzak M. (1984): Jak zmierzyć społeczny poziom kwalifikacji w rolnictwie. Służba Rolna 10.

3. Charakterystyka wykształcenia ludności rolniczej

Poznanie stopnia wykształcenia ludności pracującej w rolnictwie ma poważne znaczenie społeczno-gospodarcze, ponieważ poprzez ten czynnik znajdujemy odpowiedź na wiele nurtujących nas pytań. Istnieje domniemane przypuszczenie, że rolnicy legitymujący się wyższym poziomem wykształcenia wykazują większą skłonność do modernizacji gospodarstw rolnych, są bardziej otwarci na przyjmowanie innowacji rolniczych, wsłuchują się z większą uwagą w porady doradców, a ponadto szukają na własną rękę nowych rozwiązań.

W okresie, gdy polityka rolna faworyzowała sektor uspołeczniony w rolnictwie, badania statystyczne rolników indywidualnych miały powierzchowny charakter. Interesowano się bardziej produkcyjno-ekonomiczną stroną funkcjonowania gospodarstw rodzinnych, aniżeli edukacyjną stroną kondycji społeczności rolniczej.

Tym niemniej dysponujemy danymi spisu powszechnego z 1988 roku, który obrazuje poziom wykształcenia ludności rolniczej. W celu uchwycenia tendencji zmian dokonano porównań do bardziej precyzyjnych badań powszechnego spisu rolnego z 1996 roku.

W ciągu ośmiu lat dzielących oba spisy, zanotowano nieznaczną poprawę poziomu wykształcenia wyższego (z 1,8% do 1,9%). Wzrosło natomiast w sposób istotny wykształcenie na poziomie średnim i policealnym (o 4,4 punkty procentowe) oraz na poziomie zasadniczym (o 44,8 punktów procentowych). Do pozytywnych zjawisk należy zaliczyć spadek liczby osób legitymujących się

tylko wykształceniem podstawowym (z 49,2% do 43,7%) oraz podstawowym nieukończonym (z 11,7% do 7,9%) (tabela 3).

Tabela 3

Wykształcenie ludności rolniczej (w %)

Poziom wykształcenia	1988	1996
Wyższe	1,8	1,9
Średnie i policealne	13,1	17,5
Zasadnicze zawodowe	24,2	29,0
Podstawowe ukończone	49,2	43,7
Podstawowe nieukończone	11,7	7,9
Razem	100,0	100,0

Źródło: Dane Narodowego Spisu Powszechnego 1988 i Powszechnego Spisu Rolnego 1996.

Na wsi pojawiła się nowa generacja młodych rolników, która w ramach rotacji pokoleń objęła stery rządów w gospodarstwach. Zjawisko to nasiliło się po 1989 roku, kiedy zanotowano powroty na wieś osób pozbawionych pracy w mieście, a ponadto diametralne zmienia się podejście do zawodu rolnika. Wieś staje się coraz bardziej atrakcyjnym miejscem nie tylko pracy, ale i zamieszkania. Świadczy to o przewartościowaniu dotychczasowych poglądów, że inżynier czy magister nie ma czego szukać w rodzinnym gospodarstwie indywidualnym, do kierowania którym wystarczy kurs rolnika wykwalifikowanego czy też zespół PR.

Jeśli na poziom wykształcenia spojrzeć poprzez strukturę wieku, to zgodnie z przypuszczeniami wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym charakteryzowało się najwięcej osób w wieku 55 i więcej lat.

Wyniki spisu rolnego z 1996 roku dostarczają nam wiele szczegółowych, a przy tym cennych informacji na temat związku wykształcenia z płcią i wielkością gospodarstwa. Kobiety co prawda nie wykazują się wyższym poziomem wykształcenia niż mężczyźni, jeśli na ten problem spojrzeć z punktu widzenia globalnego, ale przynajmniej na dwóch poziomach ta różnica jest istotna na korzyść kobiet. Dotyczy to zwłaszcza wykształcenia policealnego (o 5,8 punktu procentowego) i wykształcenia średniego ogólnokształcącego (o 1,3 punktu procentowego). Aspiracje kobiet do zdobywania wykształcenia są zrozumiałe, przy czym niektóre spośród nich traktują ten czynnik jako sposób zerwania ze wsią, ale późniejsze realia (np. brak pracy) powodują powroty na wieś.

Intrygujące jest pytanie, w jakich grupach obszarowych gospodarstw znajdują się osoby z odpowiednim wykształceniem. Okazuje się, że udział osób z interesującego nas punktu widzenia jest zbliżony we wszystkich grupach gospodarstw. Jedynie osoby z wyższym wykształceniem wykazują większą polaryzację, posiadają gospodarstwa najmniejsze (1-2 ha) i największe (ponad 50 ha). W pierwszym przypadku chodzi o osoby, które traktują swoje małe gospodar-

stwa jako przyszłe rezydencje lub działki podmiejskie, nie nastawione na produkcję towarową. Na drugim biegunie mamy gospodarstwa wielkoobszarowe (dawniejsze PGR), których właścicielami lub dzierżawcami stali się ich dawniejsi dyrektorzy czy też kierownicy, legitymujący się, ze zrozumiałych względów, odpowiednim dyplomem wyższej uczelni (tabela 4).

Tabela 4

Poziom wykształcenia ludności rolniczej w powiązaniu z wielkością gospodarstwa w tys. (1996)

Rodzaj wykształcenia	1 - 2 ha		2 - 5 ha		5 - 10 ha		10 - 20 ha		20 - 50 ha		50 i więcej ha	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Wyższe	24,7	2,4	27,5	1,5	17,1	1,1	10,3	1,0	4,2	1,6	1,8	7,7
Policealne	16,3	1,6	21,2	1,2	14,7	0,9	8,6	0,8	2,7	1,1	0,5	2,1
Średnie zawodowe	148,7	14,5	208,2	11,7	170,0	10,6	117,0	11,6	38,8	15,3	5,7	24,3
Średnie ogólnokształcące	40,4	3,9	54,8	3,1	40,7	2,6	26,2	2,6	8,3	3,3	1,3	5,5
Zasadnicze zawodowe	318,9	31,1	518,0	29,1	436,4	27,5	281,7	28,0	71,4	28,2	5,8	24,7
Podstawowe	409,4	40,0	808,3	45,3	768,9	48,4	489,6	48,4	113,0	44,6	7,6	32,3
Podst. nieukończone	66,2	6,5	145,5	8,1	141,1	8,9	77,2	7,6	15,1	5,9	0,8	3,4
Razem	1024,6	100,0	1783,5	100,0	1588,9	100,0	1010,6	100,0	253,5	100,0	23,5	100,0

Źródło: Dane Narodowego Spisu Powszechnego 1996.

Ciekawa również może być informacja, w jakich grupach obszarowych gospodarstw dominują osoby z wykształceniem średnim i powyżej średniego. Są to gospodarstwa powyżej 50 ha (39,6%), zaś na drugim miejscu gospodarstwa najmniejsze (22,4%). Konstatacja, że gospodarstwa wielkoobszarowe dysponują kadrą (nie tylko kierowniczą) o najwyższym poziomie wykształcenia, świadczy o właściwych tendencjach alokacji czynnika ludzkiego i w miarę przekształceń agrarnych ten proces będzie się zapewne nasilał.

Ogólnie biorąc w ciągu omawianych tutaj lat poziom wykształcenia ludności rolniczej ulegał systematycznej poprawie. Wpływ na tę sytuację miał rozwój szkolnictwa rolniczego i pozaszkolnych form oświaty rolniczej. Coraz śmieiej absolwenci techników rolniczych i wyższych uczelni obejmowali gospodarstwa po rodzicach. Praca na roli nie oznaczała już degradacji społecznej, lecz była traktowana jako równorzędnny zawód w stosunku do zawodów pozarolniczych [Wawrzyniak 2001].

4. Wykształcenie właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych w 2002 roku

Dostępne obecnie wyniki powszechnego spisu rolnego z 2002 r. nie pozwalają na zobrazowanie poziomu wykształcenia całej populacji rolniczej, ale wyłącznie właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych. Okoliczność ta stanowi pewien walor, ponieważ właściciele gospodarstw pełnią jednocześnie funkcje kierownicze, podejmują decyzje produkcyjne i są odpowiedzialni za wizerunek gospodarstwa, co stało się niezmiernie ważne, zwłaszcza po wejściu Polski do UE.

Cechą charakterystyczną jest poważny wzrost udziału osób z wyższym wykształceniem z 1,9% w 1996 r. do 5,4% w 2002 r., czyli o 3,5 punktu procentowego analizowanej populacji, przy czym z 104,6 tys. osób mających dyplom wyższej uczelni, tylko 17,4 tys. (16,6%) osób ukończyło studia rolnicze (tabela 5). Cecha ta nie kłóci się z ustawą o kształtowaniu ustroju rolnego z 2003 r., która stanowi, że „osoba fizyczna posiada kwalifikacje rolnicze, jeżeli: a) uzyskała wykształcenie rolnicze co najmniej zasadnicze lub wykształcenie średnie (wyższe); b) osobiście prowadziła gospodarstwo rolne lub pracowała w gospodarstwie rolnym przez okres co najmniej 5 lat”.

Dowodem potwierdzającym posiadanie kwalifikacji rolniczych jest świadectwo lub dyplom ukończenia szkoły, z uzyskanym tytułem zawodowym albo dyplom uzyskania tytułu zawodowego lub dyplom potwierdzający kwalifikacje zawodowe. Interpretując ten przepis można powiedzieć, że osoba z wyższym lub średnim wykształceniem może dziedziczyć gospodarstwo rolne, nie dysponując wcale wykształceniem rolniczym, wystarczy bowiem dyplom jakiegokolwiek uczelni (szkoły).

Napływ do rolnictwa osób z wyższym wykształceniem jest zjawiskiem godnym podkreślenia, ponieważ daje świadectwo „normalnienia” pracy w gospodarstwie rolnym i traktowania go jako zwyczajnego miejsca pracy zawodowej. Zaskakująca jest natomiast tendencja napływu większej liczby osób z wykształceniem pozarolniczym niż rolniczym, jako pochodna nietrafnie podjętych studiów bądź trudności znalezienia pracy w wyuczonym zawodzie.

Według danych GUS gospodarstwa będące w użytkowaniu osób z wykształceniem wyższym poza rolniczym dysponujące 10,4% powierzchni użytków rolnych dostarczają zaledwie 8,4% produkcji towarowej, co wskazuje na słabe wykorzystanie potencjału przyrodniczego gospodarstw tej grupy. Zupełnie inaczej przedstawia się rzecz w odniesieniu do gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, których użytkownik posiada wykształcenie wyższe rolnicze. Otóż gospodarstwa tego typu stanowiące zaledwie 0,9% ogólnej liczby badanych gospodarstw mają w swoim użytkowaniu 3,6% użytków rolnych i wytwarzają 6,1% produkcji towarowej [Zegar 2003].

Najwięcej gospodarstw będących w posiadaniu osób o wyższym wykształceniu pozarolniczym znajduje się w województwie mazowieckim (17,1 tys.), lubelskim (11,8 tys.), małopolskim (8,6 tys.) i podkarpackim (8,3 tys.), co obejmuje aż 42,8% tego typu gospodarstw, najmniej zaś w: opolskim (1,9 tys.), lubuskim (2,3 tys.), warmińsko-mazurskim (3,8 tys.) i kujawsko-pomorskim (4,0 tys.), tj. łącznie 11,5% gospodarstw.

Z uwagi na poza rolnicze dochody właścicieli gospodarstwa te mają często charakter rekreacyjny a nie komercyjny. Koncentracja takich małych działek znajdujących się wokół wielkich miast, jak Warszawa, Kraków, Lublin czy Rzeszów nasila się, wobec perspektywy uzyskania dodatkowych bonusów w postaci dopłat bezpośrednich z UE (dla gospodarstw powyżej 1 ha).

Natomiast osoby z wykształceniem wyższym rolniczym inaczej traktują swoje gospodarstwa rolne. Stanowią one dla nich podstawowy warsztat pracy, co wobec braku pozarolniczego zarabkowania skłania do intensywnej produkcji towarowej.

Z powodu małej rotacji pokoleń najwięcej gospodarstw znajduje się w rękach właścicieli z wykształceniem zasadniczym zawodowym (35,8%) oraz podstawowym pełnym i niepełnym (34,7%). W stosunku do informacji uzyskanych z poprzednich spisów wyraźnie i systematycznie spada liczba osób z wykształceniem podstawowym na korzyść tych z wykształceniem zasadniczym. Wydaje się, że w opinii społeczności rolniczej do kierowania gospodarstwem rolnym wystarczy w zupełności wykształcenie zasadnicze (obecnie gimnazjum), które jednak nie gwarantuje odpowiedniego rozeznania w skomplikowanych realiach rynkowych i kontaktach z instytucjami oraz organizacjami rolniczymi (tabela 5).

Z kolei najwięcej gospodarstw prowadzonych przez osoby bez wykształcenia rolniczego znajduje się w województwach: mazowieckim (115,6 tys.), małopolskim (108,0 tys.), podkarpackim (104,3 tys.) i lubelskim (101,2 tys.). Te dane pokrywają się dokładnie z wykazaną poprzednio liczbą osób z wykształceniem wyższym o charakterze pozarolniczym.

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, kto jest głównym dostawcą produktów rolnych na rynek, nietrudno ustalić, że są to w głównej mierze użytkownicy gospodarstw o wykształceniu średnim i zasadniczym zawodowym (63,2%) oraz podstawowym (30,7%). Daje to w sumie 93,9% dostawców decydujących o ilości i jakości dostarczanych towarów i możliwościach eksportowych kraju (tabela 6).

Znaczenie wykształcenia dla osób pracujących w rolnictwie będzie rosło wobec nowych zjawisk występujących w sferze gospodarki żywnościowej. Po pierwszej akcji składania wniosków o dopłaty bezpośrednie i renty strukturalne wielu rolników uświadomiło sobie, że mimo szkoleń i akcji wyjaśniającej, bez pomocy pracowników Agencji i doradców sami nie byliby w stanie wypełnić odpowiednich dokumentów. Zjawisko „biurokratyzacji pracy” w rolnictwie ma tendencję do narastania z uwagi na potrzebę dokumentowania określonych zja-

wisk i poczynąń gospodarczych, a wzrośnie jeszcze bardziej z chwilą pojawienia się konieczności prowadzenia ksiąg rachunkowości rolnej.

Tabela 5

Wykształcenie właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych
w 2002 roku (w tys.)

Rodzaj wykształcenia	Wykształcenie ogólne		W tym wykształ- cenie rolnicze		Stosunek wykształcenia rolniczego do ogólnego (w %)
	Liczba	Procent	Liczba	Procent	
Wyższe	104,6	5,4	17,4	2,2	16,6
Policealne	36,2	1,8	2,7	0,3	7,4
Średnie	431,3	22,1	103,8	12,9	24,1
Zasadnicze zawodowe	699,5	35,8	196,7	24,6	28,1
Podstawowe i podsta- wowe nieukończone	676,1	34,7	480,9	60,0	-
Pozostałe	3,4	0,2	-	-	-
Razem	1951,2	100,0	801,5	100,0	25,1

Źródło: Zegar J. (2003) (red.): Zróżnicowanie regionalne rolnictwa. GUS, Warszawa.

Tabela 6

Charakterystyka wykształcenia użytkowników indywidualnych gospodarstw
rolnych o różnych kontaktach z rynkiem w 2002 roku (w %)

Rodzaj wykształcenia	Średnio	Struktura wykształcenia użytkowników gospodarstw			
		Nie prowadzący produkcji rolniczej	Produkcujących		
			Wyłącznie na własne potrzeby	Głównie na własne potrzeby	Głównie na rynek
Wyższe	5,4	13,0	4,8	4,1	3,4
Policealne	1,8	3,2	1,8	1,8	1,4
Średnie i zasadnicze	57,9	52,5	52,1	54,3	63,2
Podstawowe	32,0	26,3	37,3	36,0	30,7
Pozostałe	2,7	4,4	3,9	3,7	1,2
Nie ustalono	0,2	0,6	0,1	0,1	0,1
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Józwiak W. (2003) (red.): Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002. GUS, Warszawa.

5. Podsumowanie

Zmiany, jakie zachodziły w poziomie wykształcenia ludności rolniczej na przestrzeni ponad 30 lat wskazują na istotne przewartościowanie pojęcia rolnika „z dyplomem w ręku”. Początkowo aspirowano do ukończenia kursu kwalifikowanego rolnika ewentualnie zespołu przysposobienia rolniczego, potem ukończenia zasadniczych szkół rolniczych a nawet techników. Część absolwentów „z maturą” podjęła studia w akademiach rolniczych, lecz tak zdobyte wykształcenie predysponowało raczej do pełnienia funkcji kierowniczych w PGR, RSP, SKR, przetwórstwie rolno-spożywczym, niż w gospodarstwach indywidualnych.

Zniesiony rygoryzm prawny przy spadkobraniu i dziedziczeniu gospodarstw rolnych spowodował, że kategoria wykształcenia zaczęła odgrywać mniejszą rolę w obrocie ziemią.

Obecnie jesteśmy świadkami boomu edukacyjnego, którego skutki przeniosły się również na wieś. Ponadto przeprowadzono reformę szkolnictwa podstawowego i średniego (wprowadzono gimnazja i licea), co wydłużyło okres kształcenia i wprowadziło nowe typy szkół.

Nie ulega wątpliwości, że potencjał intelektualny środowiska wiejskiego wzrósł w sposób istotny, jeśli na to zjawisko spojrzeć poprzez pryzmat formalnego wykształcenia. Napływ do rolnictwa osób z wyższym wykształceniem należy widzieć nie tylko w aspekcie statystycznym, ale wielu osób, które przyszłość swoją i rodziny wiążą ze środowiskiem rolniczym, które w sposób twórczy spożytkowują innowacje napływające na wieś. Coraz częściej na wsi pozostają także osoby z wykształceniem policealnym i licealnym, które w krótkim okresie mogą zdobyć dominującą pozycję w zawodzie rolnika.

Dużo dobrych zjawisk należy łączyć z rentami strukturalnymi, które przyspieszą rotację pokoleń, poprawią strukturę agrarną i odsuną od decyzji kierowniczych osoby będące w podeszłym wieku. Impuls związany z rentami strukturalnymi może pobudzić środowisko rolnicze do poszukiwania nowych sposobów egzystencji w rolnictwie (np. grupy producenckie) i nowych sposobów wytwórczości rolniczej, z jednoczesnym poszanowaniem praw przyrody.

LITERATURA

1. Jerzak M. (1984): Jak mierzyć społeczny poziom kwalifikacji w rolnictwie. Służba Rolna nr 10.
2. Józwiak W. (red.) (2003): Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002. GUS, Warszawa.
3. Małanicz Z. (1965): Wpływ wykształcenia na ekonomiczną efektywność gospodarstw chłopskich. Roczniki Nauk Rolniczych, Seria D, Tom 114.
4. Wawrzyniak B. (2001): Luka edukacyjna barierą procesu integracji polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską. Wieś i Rolnictwo nr 3.
5. Zegar J. (red.) (2003): Zróżnicowanie regionalne rolnictwa. GUS, Warszawa.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK, BOLESŁAW WOJTASIK

TENDENCJE ZMIAN POZIOMU WYKSZTAŁCENIA LUDNOŚCI ROLNICZEJ

STRESZCZENIE

Celem artykułu była ocena tempa zmian w poziomie wykształcenia ludności rolniczej w latach 1970-2003. Kierunek zmian należy ocenić jako właściwy, polegający na istotnym wzroście liczby osób z wykształceniem wyższym, przy spadku liczby osób z wykształceniem podstawowym.

Wśród czynników sprzyjających tym zmianom należy wymienić zmiany generacyjne w rolnictwie, napływ nowych ludzi do rolnictwa i przemiany strukturalne.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK, BOLESŁAW WOJTASIK

TRENDS IN EDUCATION LEVEL CHANGES OF RURAL POPULATION

SUMMARY

The aim of the paper was to estimate education level changes of rural population between 1970-2003. The direction of the changes are quite proper and lie in significant growth of number of people with university degree and drop of population with primary education.

The favourable factors of the changes are: influx of new people and structural changes in agriculture.

NAZAR KUDŁA

Lwowski Państwowy Uniwersytet Agrarny

ROZWÓJ DORADZTWA ROLNICZEGO NA UKRAINIE I MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA POLSKICH DOŚWIADCZEŃ

1. Wstęp

Zmiany społeczno-gospodarcze w Ukrainie obejmują wszystkie działy i gałęzie gospodarki oraz dotyczą wszystkich grup społecznych. Po latach gospodarki centralnej i planowej, w której dominowała własność państwowa i spółdzielcza, zaczęły funkcjonować prywatne podmioty gospodarcze (powstałe w wyniku prywatyzacji, jak i nowe jednostki). Jednakże niezależnie od sposobu powstania odczuwają w trudności w działaniu, jako efekt zachodzących zmian i związanej z nimi nieustabilizowanej sytuacji, a jednocześnie jako nieznajomość przez przedsiębiorców warunków działania i zarządzania w gospodarce rynkowej oraz braku systemu informacji o otoczeniu, więzach podmiotów i instytucji. Sytuacja taka dotyczy w dużym stopniu rolnictwa i rolników, którzy – tak jak w innych krajach – potrzebują pomocy doradczej, edukacyjnej i informacyjnej, dotyczącej sposobu działania i dostosowania się do istniejących warunków. Biorąc za podstawę zapotrzebowanie działania służb doradczych w niniejszym artykule przedstawiono ich funkcjonowanie w Ukrainie na tle zachodzących procesów transformacji rolnictwa i jego otoczenia, a jednocześnie wskazano na możliwość wykorzystania doświadczeń polskich w tym zakresie. Praca ma charakter poznawczy, ale z możliwościami aplikacji w rolnictwie ukraińskim. Przygotowanie jej oparto na referowaniu rozwiązań prawnych dotyczących rolnictwa oraz szerokiego przeglądu prasy (łącznie z internetem) oraz obserwacji własnych.

2. Transformacja rolnictwa ukraińskiego i jego otoczenia

Transformacja gospodarki Ukrainy spowodowała duże zmiany w funkcjonowaniu rolnictwa ukraińskiego i jego otoczenia. Za czasów nakazowo-administracyjnego systemu głównymi strukturami gospodarczymi na wsi były „kolgospy”

i „radgospy” (rolnicze spółdzielnie produkcyjne i państwowe gospodarstwa rolne). Zatrudniały one specjalistów z różnych potrzebnych dziedzin, którzy zaangażowani byli w procesy podejmowania decyzji i nadzorowania wykonywanych prac w tych przedsiębiorstwach. Struktury tych przedsiębiorstw były wysoce scentralizowane, a większość ich pracowników było tylko wykonawcami. Jednocześnie istniały struktury zewnętrzne, z którymi przedsiębiorstwa miały stałe powiązanie, o prawie niezmiennym otoczeniu, na co wpływ miał istniejący ustrój i brak systemu motywacyjnego.

W okresie ostatnich 5 lat ukraińskie rolnictwo przeszło mnóstwo przemian organizacyjnych. W rezultacie realizacji podstawowych tez rozporządzenia Prezydenta Ukrainy z 3 grudnia 1999 roku *„O pilnych środkach reformowania ekonomiki sektora agrarnego”* faktycznie wszystkie kolektywne rolnicze przedsiębiorstwa zostały przekształcone w nowe organizacyjno-prawne formy gospodarowania na zasadach prywatnej własności ziemi i majątku. Taka możliwość dała szansę rolnikom stworzenia prywatnych gospodarstw, oddanie swojej ziemi w dzierżawę lub jej sprzedanie, podarowanie, czy wymianę. Według stanu na 01.01.2003 r. zreorganizowano 11 272 kolektywnych gospodarstw rolniczych. Na podstawie istniejących aktów prawnych (na ich bazie) stworzono 15 700 gospodarstw utworzonych na zasadach prywatnej własności ziemi i majątku, towarzystwa z ograniczoną odpowiedzialnością, które z 43 000 farmerów oraz ponad 500 000 osobistych gospodarstw pomocniczych (małych gospodarstw rolnych) stworzyły instytucjonalną podstawę prywatnej gospodarki na wsi [Extension 2004]. Ten okres przemian miał pewne osobliwości:

- po pierwsze, o więcej niż 40% wzrosła liczba podmiotów gospodarczych, których nowi właściciele sami decydowali o swojej działalności i mogli podejmować decyzje;
- po drugie u 30% przedsiębiorstw zmiana organizacyjno-prawnej formy gospodarowania spowodowała zmianę kierownictwa, które nie potrafiło dostosować się do funkcjonowania i kierowania nowymi strukturami gospodarczymi w warunkach tworzącej się gospodarki rynkowej;
- po trzecie, udział kwalifikowanych specjalistów rolnictwa w nowo utworzonych przedsiębiorstwach jest niewielki i wynosi około 9% ogólnej liczby rolników;
- po czwarte, w warunkach ograniczonych zasobów materialnych, technicznych, finansowych oraz niedostatku innych środków, a także niedostatecznego rozwinięcia infrastruktury w rolnictwie rolnicy - właściciele gospodarstw rolnych potrzebują podwyższenia poziomu wiedzy dotyczącej funkcjonowania agrobiznesu i zarządzania gospodarstwem, dostępu do informacji rynkowych, dostępu do informacji z zakresu postępu w technologiach produkcji rolniczej, marketingu produktów rolnych itp.;

- po piąte, powstanie faktycznych właścicieli – gospodarzy ziemi i majątku zwiększyło ich zainteresowanie i odpowiedzialność za końcowe rezultaty gospodarczej działalności.

W poprzednim ustroju odłączony od własności producent nie miał wystarczającej motywacji do szukania informacji. Motywacja pojawiła się wtedy, kiedy byli pracownicy wykonawczy stali się właścicielami środków produkcji i tym samym otrzymali prawo, a równocześnie obowiązek, do podejmowania decyzji związanych z samodzielnym prowadzeniem działalności gospodarczej. Tymczasem w okresie przejściowym do rynkowych stosunków, wraz z zaprzestaniem funkcjonowania dotychczasowego systemu, nastąpiło także zaprzestanie działania istniejącej struktury informacyjno-konsultacyjnej. W wyniku tego dokonała się demonopolizacja informacyjnej przestrzeni, która dodatkowo utrudnia proces podejmowania decyzji, zwłaszcza przez rolników.

Z utratą partnerskich stosunków byłych partnerów i powstaniem dużej liczby nowych przedsiębiorstw, jedną z głównych przeszkód – gospodarowania, podejmowania decyzji, wprowadzania zmian i innowacji itp. – stała się bariera informacyjna. Potęguje ją to, że rolnicy nie mają potrzebnej i niezbędnej podstawowej wiedzy dotyczącej funkcjonowania biznesu (także małego) oraz doświadczenia w funkcjonowaniu w warunkach dopiero tworzącego się cywilizowanego otoczenia rynkowego. W wyniku tego miliony rolników zostało pozostawionych samych ze swoimi problemami. Czują się zagubieni i brakuje im szerszego obiektywnego widzenia problemów. Ich problemy i podejmowane działania dotyczą spraw prostych: skąd wziąć pieniądze żeby wynająć ciągnik, kombajn, siewnik, zakupić nawozy, paliwo, środki ochrony roślin.

3. Doradztwo rolnicze na Ukrainie

Zmiany, jakie zachodzą w strukturze agrarnej oraz reformy administracyjne wymagają adekwatnych działań ze strony państwa dla zapewnienia warunków umacniania rolnictwa prywatnego i prywatnej własności ziemi przez utworzenie sieci ośrodków doradztwa rolniczego. Takie ośrodki miały na początku dawać bezpłatnie konkretne porady, dostarczać informacje rynkowe i podwyższać poziom wiedzy i praktycznych umiejętności rolników i mieszkańców wsi, odpowiednio do ich potrzeb. Taka działalność ma sprzyjać podwyższeniu dochodów zarówno rolników, jak i ludności wiejskiej.

Odpowiednio do potrzeb była przygotowana i zatwierdzona koncepcja tworzenia i rozwoju sieci doradczych rolniczych służb w Ukrainie, (wspólne rozporządzenie Ministerstwa Rolnictwa Ukrainy, Ukraińskiej Akademii Agrarnych Nauk oraz Narodowego Agrarnego Uniwersytetu Nr 114/36/165 z dnia 25 kwietnia 2001 r.). *Doradztwo określono jak jeden z instrumentów polityki rolnej państwa, powołany*

w celu wspierania rozwoju rynkowej ekonomiki na obszarach wiejskich, podwyższenia poziomu dochodów rolników i dobrobytu ludności wiejskiej.

Po raz pierwszy doradztwo rolnicze wspomina się w Ustawie Ukrainy „O stymulowaniu rozwoju rolnictwa w latach 2001-2004”, gdzie w artykule 2 zaznaczono, że do priorytetowych kierunków rozwoju rolnictwa zalicza się wspieranie rozwoju sieci służb doradztwa rolniczego. Oprócz tego Rozporządzenie Prezydenta Ukrainy. Nr 170 „O dodatkowych przedsięwzięciach służących rozwiązywaniu socjalnych problemów na wsi i dalszemu rozwojowi sektora agrarnego” – obowiązujące od 21 lutego 2002 r., a także rozporządzenie Nr 216 „O przedsięwzięciach dotyczących czarnorynkowych operacji gospodarczych na Ukrainie w latach 2002-2004” – obowiązujące od 5 marca 2002 r., przewidują działania dotyczące rozwoju obszarów wiejskich z wykorzystaniem sieci służb doradztwa rolniczego, świadczącego usługi doradcze, informacyjne i pomoc prawną dla producentów rolnych [Extension 2004]. Ponadto pod obrady Sejmu (Werchownej Rady) wniesione zostały przez Radę Ministrów i posłów projekty ustaw dotyczące uregulowania działalności doradztwa rolniczego:

- Nr 1151 – „*O rolniczej doradczej działalności*”,
- Nr 1151-d – „*O rolniczej doradczej działalności*”,
- Nr 1151-1 – „*O agrarnej doradczej służbie*”.

25 listopada 2003 r. Werchowna Rada przyjęła w pierwszym czytaniu projekt ustawy Nr 3553 „*O rolniczej działalności doradczej*”, w której sformułowane zostały cele i zadania doradztwa rolniczego, „... *rolnicza działalność doradcza – połączenie działań i środków ukierunkowanych na zaspokojenie potrzeb rolników i mieszkańców wsi w podwyższeniu poziomu wiedzy, podwyższaniu praktycznych umiejętności rentownego gospodarowania, polepszaniu dobrobytu i rozwoju socjalnej sfery wsi*”.

Zgodnie z ustawą doradztwo rolnicze ma szeroko nakreślone działania. Dla przygotowania takiej ustawy należało szczegółowo zapoznać się z doświadczeniami krajów o podobnej strukturze rolnictwa, w których rolnicy korzystają z usług doradztwa rolniczego opłacanego przez państwo, w których doradztwo aktywnie funkcjonuje i realizuje politykę państwa wobec wsi i rolnictwa. Ze względu na strukturę agrarną ukraińskie rolnictwo stało się bardzo podobne do rolnictwa polskiego, gdzie funkcjonują zarówno małe jak i duże gospodarstwa zmierzające do specjalizacji produkcji. Polskie doradztwo nie oferuje pomocy w sferze socjalnej, bo tymi problemami zajmują się samorządy terytorialne. Z porównania zadań doradztwa rolniczego wnioskować można o szerokim zakresie doradztwa rolniczego, w tym wkraczającego w obszary rozwoju społecznego i pomocy instytucjonalnej państwa, co przedstawione zostało w tabeli 1.

Tabela 1

Porównanie zadań ukraińskiego i polskiego doradztwa rolniczego

Ukraina – projekt ustawy	Polska – WODR
• podwyższenie poziomu wiedzy i udoskonalenia praktycznych umiejętności (nawyków) rolników i mieszkańców wsi; • świadczenie rolnikom i mieszkańcom wsi usług doradczych z zakresu zarządzania i marketingu, stosowania współczesnych technologii oraz rozwoju socjalnej sfery wsi; • świadczenie rolnikom i mieszkańcom wsi praktycznej pomocy w opracowaniu kierunków rentownego gospodarowania w warunkach ekonomiki rynkowej; • rozpowszechnianie i wprowadzenie do produkcji nowoczesnych osiągnięć nauki, techniki i technologii.	• udzielanie pomocy doradczej rolnikom i członkom ich rodzin oraz społeczności wiejskiej w podwyższaniu poziomu ich życia poprzez wzrost dochodów z działalności gospodarczej w rolnictwie i jego otoczeniu; • dostosowanie rolnictwa i wsi do integracji z Unią Europejską; • promowanie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i ochrony naturalnych zasobów środowiska w dłuższej perspektywie czasu; • realizacja zadań wynikających z polityki państwa wobec rolnictwa.

Twórcy idei stworzenia jedynej informacyjno-doradczej służby dla wiejskich producentów na Ukrainie starają się przenieść na narodowy grunt najlepsze doświadczenia z pracy odpowiednich służb doradczych rozwiniętych krajów. Problem w tym, że przy braku stabilnego finansowania instytucji państwowych (w tym państwowego doradztwa rolniczego) nie wystarcza zasobów materialnych i kadrowych ażeby objąć doradztwem rolniczym i działaniami informacyjnymi wszystkie dziedziny rolnictwa i wszystkich producentów w sektorze rolnictwa. Dodatkowe utrudnienie wynika z sytuacji, że w warunkach nieukończonych a dopiero rozwijającej się gospodarki rynkowej nie zawsze udaje się kojarzenie w jednej strukturze interesów różnych konkurencyjnych podmiotów i osób je prowadzących, o zróżnicowanej strukturze wykształcenia i doświadczenia z rolnictwem. Z własnych obliczeń autora wynika, że 26% farmerów nie ma wyższego lub średniego wykształcenia rolniczego. Spośród pracujących w rolnictwie specjalistów z wykształceniem rolniczym (agronomów 25%, inżynierów – 24%,

księgowych i ekonomistów – 14%, zootechników i lekarzy weterynarii – 7%). 50% z nich wyraziło potrzebę korzystania z usług doradczych [Cymbał 2003].

Podstawy doradczej działalności są znane na Ukrainie od końca XIX wieku. Przykładem tego była działalność - od 1898 roku - na terenie Galicji *Towarzystwa „Wiejski Gospodarz”*; które zajmowało się również doradztwem rolniczym. W Lwowskim Państwowym Uniwersytecie Agrarnym stworzono muzeum imienia Prof. Eugena Chraplywogo, który był aktywnym koordynatorem publicznej agronomii, ideologiem rolniczej szkoły i prowadził wykłady na Akademii Rolniczej w Dublanach. Dzisiaj doradztwo rolnicze odradza się i elementy doradczej działalności praktycznie wdraża 25 zespołów doradczych służb rolniczych, w 21 obwodach państwa. W sześciu obwodach (Wołyńskim, Dnipropetrowskim, Poltawskim, Riweńskim i Tarnopolskim) służby doradcze są w stadium tworzenia.

W większości utworzenie jednostek doradztwa rolniczego należy zawdzięczać międzynarodowej społeczności, a zwłaszcza Stanom Zjednoczonym, Wielkiej Brytanii, Kanadzie, Niemcom, Szwecji, Danii, Holandii. Państwa te – a także Komisja Europejska – w największym stopniu finansują doradztwo rolnicze przez różnego rodzaju projekty. Jednym z takich projektów, realizowanym w latach 1996-1998, był program TACIS w Lwowskim obwodzie, gdzie założono 7 biur doradczych w powiatach. Po zakończeniu projektu udało się przekonać kierownictwo obwodu do finansowania takiej struktury doradztwa z budżetu miejscowego. Poza tym Lwowska Agrarna doradcza Służba ma dużo problemów z wdrożeniem różnych programów i pozyskaniem kwalifikowanych specjalistów.

Z wyliczeń specjalistów Lwowskiej Służby Doradczej, dla efektywnego, pełnowartościowego i autonomicznego istnienia służby doradczej w obwodzie Lwowskim w liczbie 15 osób (w tym 9-10 doradców) roczny budżet powinien wynosić 170-180 tys. hrywien (hmn.), z czego do 50% kosztów powinny stanowić wynagrodzenia. Jednak w 2003 roku w budżecie wydzielono tylko 50 tys. hmn. Finansowe problemy państwa sprzyjają komercjalizacji niektórych obszarów doradztwa. Obszary potrzeb doradczych, które nie są obsługiwane przez doradztwo państwowe, zajmowane są przez doradztwo prywatne (zgodnie z zasadami gospodarki rynkowej), które w większości pracuje w szarej strefie (jako działalność nie rejestrowana). Obecnie informacyjno-konsultacyjna obsługa rolniczych producentów znajduje się w stadium kształtowania się i dojrzewania form organizacyjnych. Praca w państwowej służbie doradczej jest nisko opłacana. Lwowska służba doradcza pokrywa swoje koszty w 10% z tytułu odpłatnie świadczonych usług doradczych. Jak wykazują wyniki badań, cały segment usług informacyjno-doradczych jest komercyjny. Powstał rynek usług doradczych z tego zakresu, konkurencyjny w stosunku do doradztwa państwowego poprzez lepszą jakość i dostępność [Cymbał 2003].

11 marca 2003 roku z inicjatywy ekspertów 17 ośrodków doradztwa rolniczego i centrum edukacyjno-koordynacyjnego zorganizowano Zebranie Założy-

cielskie celem powołania ogólnoukraińskiej organizacji publicznej „Narodowej Asocjacji Służb Doradztwa Rolniczego”. Celem stworzenia tej organizacji jest wspieranie polepszania dobrobytu ludności wiejskiej i kompleksowego rozwoju obszarów wiejskich przez podwyższenie poziomu wiedzy i udoskonalenia umiejętności mieszkańców wsi i rolniczych producentów, obrona socjalnych, ekonomicznych, fachowych i innych wspólnych interesów członków Asocjacji. Asocjacja ta utworzona została z inicjatywy przedstawicieli istniejących służb doradztwa rolniczego i centrów wspierania gospodarstw prywatnych.

Ogólnoukraińska organizacja publiczna postawiła sobie za cel przeciwdziałanie biedzie, podwyższanie poziomu życia ludności wiejskiej, zwiększenie ilości dochodowych gospodarstw wszystkich typów. Powołana została, ażeby stymulować tworzenie ośrodków doradztwa rolniczego w tych obwodach, w których jeszcze nie zostały utworzone, stworzyć warunki dla określenia i uporządkowania działalności doradczej, ułatwić dostęp mieszkańców wsi, w tym także rolników do społecznie-niezbędnych usług doradczych, co nie jest przedmiotem zainteresowania komercyjnych firm konsultingowych. Asocjacja ma na celu także udzielanie pomocy ekspertom służb doradztwa rolniczego w lepszej obsłudze klientów doradztwa: farmerów, wielkie reformowane gospodarstwa, gospodarstwa indywidualne, mieszkańców wsi, a także wiejski samorządy terytorialne. To da możliwość producentom rolnym i ludności wiejskiej lepiej dostosować się do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej, korzystniejszej sprzedaży produktów rolnych, zaopatrywania się w środki do produkcji po korzystniejszych cenach, obronę i możliwość korzystania z konstytucyjnego prawa do ziemi i majątku, rozwijanie małej i średniej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Rola państwa jest niestety bardzo mała w tym procesie. Doradztwo rolnicze traktowane jest jak jeden z elementów agrarnej polityki Ukrainy, które potrafi:

- zapewnić dostęp ludności wiejskiej do potrzebnej informacji i wiedzy,
- podnieść efektywność gospodarowania gospodarstw rolnych,
- podwyższyć efektywność i dochodowość rolnictwa oraz zwiększyć jego produkcję, a także zabezpieczyć stabilność agrobiznesu,
- wspierać rozwój nierolniczej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich,
- zapewnić dostęp ludności wiejskiej do usług socjalnych,
- zmniejszyć poziom bezrobocia na wsi,
- podwyższyć poziom życia ludności wiejskiej.

Doradztwo powinno być jednym z najważniejszych instrumentów interwencji państwa i mieć charakter powszechny i ogólnodostępny, dotyczyć wszystkich powiązanych z rolnictwem. Wśród głównych grup klientów, jakie mogą być związane z doradztwem rolniczym, można wymienić:

- właścicieli prywatnych gospodarstw indywidualnych,
- farmerów,

- rolnicze przedsiębiorstwa różnych organizacyjno-prawniczych form,
- wiejskie prywatne przedsiębiorstwa,
- przedsiębiorstwa, które skupują, przetwarzają i sprzedają produkty rolnicze,
- przedsiębiorstwa zaopatrzeniowe,
- finansowe urzędy,
- organy miejscowego samorządu,
- miejscowy organy władzy państwowej,
- organizacje społeczne, inne nie państwowe niebiznesowe organizacje.

4. Podsumowanie

Na możliwość adaptacji dostosowania doświadczeń polskiego doradztwa rolniczego do ukraińskich warunków trzeba spojrzeć przez historię jego rozwoju. Obecnie doradztwo rolnicze w Polsce, w okresie przed akcesją i bezpośrednio po akcesji do Unii Europejskiej, zmienia swoją strategię od doradztwa technologicznego do doradztwa edukacyjnego, ekonomiczno-organizacyjnego i ekologicznego. Doradcy informacyjnie wspierają rolników, przygotowując ich do podejmowania i realizacji samodzielnych decyzji, pomagają w wypełnieniu wniosków o różne dostępne dla rolników formy pomocy finansowej w ramach programów pomocy przedakcesyjnej i pomocy po akcesji do Unii Europejskiej, opracowywaniu planów rozwoju gospodarstw. Doradcy wspierają powstawanie nowych form organizacyjnych wśród rolników, takich jak: grupy producentów, które będą łączyć się w rolnicze związki na szczeblu lokalnym, regionalnym i ogólnokrajowym. Działanie grup producenckich stwarza dużą szansę dla poprawienia efektywności ekonomicznej i zwiększenie dochodów gospodarstw rolniczych. Poza tym gospodarstwa muszą spełniać wymogi ścisłe, określone w ramach Wspólnej Polityce Rolnej Unii Europejskiej i tutaj też jest niezbędna pomoc służb doradczych.

Doświadczenia polskiego doradztwa są bardzo potrzebne dla umocnienia służb doradczych na Ukrainie. Struktura rolnictwa jest mniej więcej podobna w obu państwach, mamy wspólną historię, kulturę i mentalność. Doradztwo rolnicze w Polsce świetnie poradziło sobie z przygotowaniem rolników do Unii Europejskiej, a obecnie zajmuje się przygotowaniem do wchodzenia do Wspólnej Polityki Rolnej UE. Wykorzystanie programów przedakcesyjnych przez rolników było możliwe dzięki współpracy pomiędzy instytucjami wspierającymi rolnictwo, a zwłaszcza przez ośrodki doradztwa rolniczego. Wśród rolników doradca ma zaufanie, powagę i zawód ten staje się popularny na wsi. Pod takim kątem i korzystając z tych doświadczeń może budować się doradztwo ukraińskie, nie popełniać pomyłek, być wspieranym przez państwo i wspierać politykę państwa na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, umacniać własność pry-

watną w rolnictwie, wspierać rozwój obszarów wiejskich, ochronę środowiska i zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi.

LITERATURA:

1. Cymbał W. (2003): Informacyjno-konsultacyjne usługi rolnicze obsługujących kooperatywów. *Ekonomika APK Ukrainy* nr 2, s. 54-59.
2. Extension_Service w: <http://www.urlp.org.ua/ukrainian/> z 2004 r.

NAZAR KUDŁA

ROZWÓJ DORADZTWA ROLNICZEGO NA UKRAINIE I MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA POLSKICH DOŚWIADCZEŃ

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule przedstawiono istotę, rodzaj i zakres zmian w rolnictwie i jego otoczeniu oraz wskazano na potrzebę korzystania przez rolników z usług doradztwa rolniczego. Jednocześnie ukazano funkcjonowanie służb doradczych na Ukrainie oraz zachodzące zmiany organizacyjne w kolejnych latach, także pod wpływem doświadczeń zagranicznych, zwłaszcza polskich. Doświadczenia zagraniczne w tym zakresie są podstawą wprowadzanych zmian, a jednocześnie barierą tych zmian – jako następstwo niedostatecznych środków i kadr. Praca ma charakter poznawczy, ale z możliwościami aplikacji w rolnictwie ukraińskim.

NAZAR KUDŁA

DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ADVISORY IN UKRAIN AND POSSIBILITY OF OPPORTUNITY FROM THE POLISH EXPERIENCES

SUMMARY

In present article were introduced the creature, kind and range of changes in agriculture and his surroundings, and also were showed on advisory needs. Simultaneously were trated of functioning the extension services in Ukrain and the setting changes in their organization in succseding years, in this under influence of foreign experiences, especially Polish. The foreign experiences in this range are the basis the introduced changes, and simultaneously the barrier of next changes - as after-effect of insufficient resources and staff. This article has the cognitive character, but with possibilities of application in Ukrainian agriculture.

INFORMACJE

EUGENIUSZ KOŚMICKI
Akademia Rolnicza w Poznaniu

LUDOWA WIEDZA O POGODZIE I JEJ WSPÓŁCZESNA OCENA*

Przez całe stulecia pogoda fascynowała wielu ludzi. Najważniejsze znaczenie odgrywały tutaj wnioski i prognozy przyszłej pogody, a szczególnie ich znaczenie dla praktycznych działań człowieka. W europejskim kręgu kulturowym kalendarze – obok Biblii – stanowiły często podstawową lekturę dla wielu ludzi, szczególnie chłopów. Pierwszy kalendarz znany jest jeszcze z epoki starożytnego Rzymu (354 r. n.e.). Jednakże dopiero wynalazek druku przez J. Gutenberga doprowadził do dużego upowszechnienia się kalendarzy. Podział roku na poszczególne dni i miesiące znany jest wprawdzie od niepamiętnych czasów. Jednakże do niedawna był jeszcze w użyciu w świecie prawosławnego chrześcijaństwa kalendarz juliański wprowadzony przez Juliusza Cezara. Dopiero w 1582 r. papież Grzegorz XIII wprowadził bardziej precyzyjny kalendarz, zwany gregoriańskim. Także i on wymaga zmian, chociaż reforma kalendarza wywołuje liczne dyskusje. Istnienie precyzyjnego kalendarza ma niewątpliwie duże znaczenie dla badania i obserwacji pogody.

Problematyka pogody pojawiła się już dawno w historii ludzkości w formie różnych przypowieści i rozbudowanych mitologii. Znane są liczne przysłowia na temat pogody, które nawet i dzisiaj posiadają nie tylko wartość kulturową, ale – co może być pewną niespodzianką – wartość praktyczną. Problematyka pogody jest treścią ciekawej książki Egona Bindera pt.: „Przysłowia chłopskie i przysłowia o pogodzie” wydanej przez renomowane niemieckie wydawnictwo Eugen

* Uwagi na marginesie książki: Egon Binder, Bauern- und Wetterregeln, 2 Aufl., 55 Kupfer- und Holzschnitte, Stuttgart (Hohenheim), 2003, ss. 191, Verlag Eugen Ulmer.

Ulmer Verlag, Stuttgart (Hohenheim). Książka ta zawiera nie tylko stare chłopskie przysłowia, ale konfrontuje także dawną chłopską wiedzę ze współczesnymi wynikami obserwacji i wiedzy meteorologicznej. Jak to zauważa E. Binder wiele z tradycyjnych przysłów wykazuje zdumiewającą trafność sięgającą nawet do 70 %. Chociaż autor odrzuca ślepą wiarę w absolutną moc starych przysłów, to – jego zdaniem – nawet dzisiaj opłaca się je studiować i porównywać z ustaleniami naukowymi.

Omawiana tutaj książka E. Bindera składa się z trzech podstawowych części. Pierwsza z nich to: „Obserwacja pogody wczoraj i dzisiaj”, a druga „Przysłowia chłopskie o pogodzie na cały rok”. Całość książki zakończona jest skorowidzami i spisem literatury.

Pierwsze systematyczne obserwacje pogody (w formie regularnych zapisów) pochodzą z Anglii z lat 1237 do 1244. Obserwacje te przyczyniły się do rozwoju tzw. stuletniego kalendarza rozwiniętego w XVII wieku przez opata Moritza Knauera. Pełnił on wówczas ważną funkcję w zakresie prognozowania pogody wykorzystując ówczesną wiedzę astronomiczno-astrologiczną, a także mądrość ludową zawartą w przysłowiach. Najważniejsze znaczenie dla pogody przyjmował jednak kalendarz stuletni położenie ciał niebieskich, zwłaszcza Słońca i Księżyca, ale także takich planet jak Saturn, Merkury, Jowisz, Wenus i Mars. Ich działanie było jednak zakłócanie przez komety, czy też zaćmienia Słońca. Istotne znaczenie dla pogody posiadała jednak jej obserwacja, a także wykorzystanie tradycyjnej wiedzy chłopów, myśliwych i rybaków. Obserwowanie przyrody stało się podstawą rozwoju przysłów o pogodzie.

Historia naukowej obserwacji pogody i badań nad jej przebiegiem sięga dopiero około 100 lat. Regularne prognozy pogody w telewizji sięgają natomiast roku 1960. Obecnie niemiecka służba meteorologiczna obejmuje 3.000 współpracowników i 208 stacji meteorologicznych. Na całym świecie istnieje około 10.000 stacji meteorologicznych, a problematyką obserwacji pogody zajmuje się 7.500 statków i 3.500 samolotów. Współcześnie wykorzystuje się w tym celu coraz bardziej zautomatyzowane stacje komputerowe, a także specjalne sputniki meteorologiczne. Do najbardziej znanych przyrządów pomiarowych zaliczamy: anemometry (pomiar wiatru), barometry (pomiar ciśnienia powietrza), a także termometry. W przeszłości duże znaczenie posiadały chorągiewki na dachach czy kurki pogodowe na najwyższych budowlach miejskich. Ważne znaczenie w zakresie badania pogody posiada fenologia, a więc nauka o periodycznych zjawiskach wzrostu i rozwoju świata roślinnego i zwierzęcego. Fenologia obok klimatologii stanowi podstawę funkcjonowania służb meteorologicznych.

Już dawno zauważono pewne osobiwości pogodowe na obszarze Europy Zachodniej i Środkowej. Świadczą one o prawidłowościach w zakresie pogody. Do najbardziej znanych należą: „zima marcowa” – wpływająca na wegetację roślin, „zimni ogrodnicy” (12, 13, 14 maja łącznie z zimną „Zośką” 15 maja),

zimne dni w czerwcu (niem. Schafkälte, „owcze zimno”), „dzień siedmiu braci śpiących” (7 tygodni deszczów), kanikuła letnia (24 lipca do 23 sierpnia), a także „późne lato” i „babie lato”. „Dzień siedmiu braci śpiących obecnie przypada na 27 czerwca, jednakże ważne znaczenie ma tutaj pogoda pomiędzy 5 a 10 lipcem. Kanikuła wiąże z pojawieniem się gwiazdy Syriusza i uchodzi jako termin początku zbioru wielu plonów. Późne lato występuje na początku września, a „babie lato” dopiero w drugiej połowie września, a nawet na początku października.

Druga część książki E. Bindera poświęcona jest przysłowiom ludowym dla poszczególnych miesięcy. Przy omawianiu poszczególnych miesięcy zwraca się uwagę na położenie Słońca i Księżycy, znaki zodiaku, tzw. podłe dni (niem. „verworfene Tage” lub „Schwendtage”), warunki klimatyczne, przegląd zjawisk meteorologicznych, wegetację roślin, czas kwitnienia roślin, kalendarz wysiewu i sadzenia roślin, wskazania medycyny ludowej, zjawisko tzw. dni feralnych (Lostage). Tak zwane podłe dni obejmują takie dni, w których nie powinno się podejmować nowych wyzwań i odradza się podejmowania nowej pracy, a nawet podróży. Wiedza ludowa nie podaje tutaj żadnego wyjaśnienia takiego stanu rzeczy. Natomiast dni feralne – określane imionami świętych, były decydujące dla zjawisk pogody. Według wiedzy ludowej występuje około 80 takich dni, które mają decydujące znaczenie dla prac rolniczych, od siewów do zbiorów.

Z miesiącem styczniem wiąże się szereg przysłów. Dotyczą one Nowego Roku, Trzech Króli, Św. Sebastiana (20 stycznia) jako patrona wina owocowego. Luty jest zazwyczaj zimny i obejmuje początek Wielkiego Postu. W końcu lutego zaczyna się jednak powoli przedwiośnie. Wiele przysłów wiąże się z dniem Matki Boskiej Gromnicznej, Św. Walentego i Św. Mateusza (24 lutego), a także ze Środą Popielcową. Miesiąc marzec związany jest natomiast z wiosną, która kalendarzowo pojawia się 21 marca. Od dnia Św. Kunegundy (3 marca) ociepla się powoli gleba, a 19 marca (Św. Józefa) kończy się zazwyczaj zima. Duże znaczenie ma dzień Św. Grzegorza (12 marca) kiedy to można już określić termin początków prac rolniczych. Dzień Św. Ruprechta (27 marca) wskazuje – według przysłów ludowych – na sytuację pogody w lipcu. Miesiąc kwiecień charakteryzuje się zmiennością pogody, co wywołuje napływ masy zimnego powietrza z północnego Atlantyku. W tym miesiącu przypada zazwyczaj Wielkanoc, a także Wielki Piątek, z którym wiąże się szereg tradycyjnych obrzędów i wierzeń.

Jako najpiękniejszy miesiąc roku uchodzi maj. Wtedy to ogrody i łąki zmieniają się w barwne dywany kwiatów. Według przysłów ludowych burze w maju przynoszą dobre zbiory. Wiele obrzędów i wierzeń dotyczy Zielonych Świątek i Bożego Ciała. W miesiącu maju znani są tzw. zimni ogrodnicy, co może prowadzić do dużych szkód w uprawach. Miesiąc czerwiec uchodzi za pierwszy miesiąc letni, chociaż mogą pojawiać się także niskie temperatury. Ogólnie przyjmuje się 8 i 9 czerwca za początek wczesnego lata, gdyż wtedy kwitnie żyto

ozime. Natomiast szparagi zbiera się do 24 czerwca. Wiele ciekawych wierzeń i obrzędów wiąże się z dniami Św. Jana. Duże znaczenie łączy się z dniem Św. Jakuba (25 lipca) i Św. Anny (26 lipca), a od końca lipca panują zazwyczaj bardzo ciepłe dni tzw. letnia kanikuła. Miesiąc sierpień to tradycyjny miesiąc zbioru plonów i ich gromadzenia na zimę. Bardzo ważny jest czas około 10 sierpnia (dzień Św. Wawrzyńca). Gdy jest on ciepły i suchy, to wyznacza on w dużym stopniu (nawet 80 % prawdopodobieństwa) piękną jesień. Dużą wagę przywiązuje się także – w mądrości ludowej – do dnia 24 sierpnia (dzień Św. Bartłomieja), który wpływa także na przebieg jesieni.

Miesiąc wrzesień łączy się z tradycyjnymi dożynkami jako podziękowaniem za dobre plony i najczęściej z ładną jeszcze pogodą (wiele przysłów związanych z dniami 3 września – Św. Grzegorza Wielkiego i Św. Reginy – 7 września). Natomiast 29 września – dzień Św. Michała – uchodzi za koniec ciepłych dni i jako ważne święto chłopskie. Natomiast miesiąc październik – na podstawie wieloletnich obserwacji – wiąże się ze styczniem. Miesiąc listopad ma duże znaczenie w tradycyjnej obrzędowości chłopskiej. Często listopad (szczególnie okres od 1 do 10 listopada) jest zimniejszy niż grudzień. Początek listopada łączy z obrzędowością związaną ze śmiercią (dzień Wszystkich Świętych i Zaduszki), ale także z licznymi przysłowiami ludowymi. Jako święty patron chłopów uchodzi Św. Leonard (6 listopada). Kiedyś odbywały się wtedy uroczyste procesje z odświętnie wystrojonymi końmi. Do ważnych dni należą tutaj 3 listopada (Św. Hubert), 11 listopada (Św. Marcin) oraz 25 listopada (Św. Katarzyna) i Św. Andrzej. W tym ostatnim przypadku znane jest przysłowie: „Andrzej jasny i klarowny pozwala mieć nadzieję na dobry rok”. Ostatni miesiąc roku – grudzień pozostaje w relacji pogodowej z czerwcem. Pogoda w czasie Świąt Bożego Narodzenia wyznacza (do 60 %) przebieg dalszej zimy. Zazwyczaj pierwszych dziesięć dni grudnia jest stosunkowo łagodnych w wyniku napływu ciepłego morskiego powietrza. Duże znaczenie mają też warunki pogodowe 4 grudnia (Św. Barbara), 6 grudnia (Św. Mikołaj), 13 grudnia (Św. Łucja), a także wymienione już dwa dni Bożego Narodzenia.

Podsumowując można stwierdzić cenną wartość tradycyjnych rozważań o pogodzie, a zwłaszcza trafność przysłów ludowych. Tradycyjna wiedza ludowa o pogodzie nie jest zazwyczaj sprzeczna z nowoczesną wiedzą naukową, ale stanowi jej cenne uzupełnienie. Wydaje się, że ze względu na ważną, chociaż trochę zapomnianą problematykę, warto byłoby przetłumaczyć tę książkę na język polski, aby na nowo uświadomić sobie ten ważny aspekt współczesnego życia i rolnictwa.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Doradztwo i postęp w rolnictwie polskim. Bogdan M. Wawrzyniak.

Wyd.: Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2003, ss. 265.

Poglądy na temat funkcjonowania służby doradczej ulegały ciągłym zmianom. Oczekiwano zawsze więcej niż służby te mogły dać, co z kolei stawało się przesłanką do kolejnej jej reorganizacji. Liczba zmian organizacyjnych i przynależności instytucjonalnych była wyższa niż w jakimkolwiek innym kraju, co przyczyniło się do destabilizacji tej kadry i braku ciągłości w wypełnianiu funkcji zawodowych. Zmieniała się także rola i zadania doradztwa w procesie przemian społeczno-gospodarczych wsi i rolnictwa.

W książce przedstawiono, w ujęciu historycznym, tylko wybrane aspekty zagadnień związanych z doradztwem rolniczym. Zaczynając od ogólnej charakterystyki służby rolnej i doradczej, poprzez zdefiniowanie pojęcia współczesnego doradztwa w agrobiznesie Autor charakteryzuje powstanie i rozwój instytucji doradztwa rolniczego w Polsce w latach 1945-1956, 1957-1959, 1960-1967 i dalej kierunki ewolucji pracy doradczej gromadzkiej służby rolnej w latach 1968-1972, gminnej w latach 1973-1981, służby doradczej wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego do 1986 r., a następnie funkcjonowanie ośrodków doradztwa rolniczego w latach 1991-2000. Kilka kolejnych rozdziałów książki Autor poświęca teorii upowszechniania postępu w rolnictwie, postępu w produkcji roślinnej i zwierzęcej, jak również czynnikom stymulującym postęp, podkreślając, że służba doradcza jest odpowiedzialna przede wszystkim za wprowadzanie postępu rolniczego jako nośnika nowoczesnych metod produkcji w rolnictwie.

Nauka dla wsi i rolnictwa. Informator 2004. Pod redakcją Eugeniusza K. Chyłka. Wyd.: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Brwinowie. Brwinów 2004, ss. 223. Edycja polska i w j. angielskim.

Współczesne podejście do rozwoju gospodarczego wymaga korzystania z informacji, wiedzy i osiągnięć zaplecza naukowo-badawczego.

Informator zawiera w sześciu działach szczegółowe informacje dotyczące: 20-tu jednostek naukowo-badawczych Ministerstwa Rolnictwa (m. in. adresy pocztu e-mail, strony www), zatrudnienie, główne kierunki działalności, strukturę organizacyjną, komórki odpowiedzialne za wdrażanie i upowszechnianie badań, wydawnictwa, ofertę usługową); adresy wybranych jednostek badawczo-rozwojowych innych resortów oraz Polskiej Akademii Nauk; wykazy szkół wyższych kształcących dla wsi i rolnictwa – szkoły państwowe, niepaństwowe, państwowe wyższe szkoły zawodowe (wydziały, kierunki, specjalności); instytucje administracji centralnej, wojewódzkiej rządowej i samorządowej; wybrane instytucje wdrażające i upowszechniające wyniki badań naukowych (m. in. placówki doradztwa rolniczego, publiczne szkoły i placówki oświatowe kształcące dla wsi i rolnictwa); wybrane instytucje wspomagające upowszechnianie wyników badań naukowych.

Autorzy Informatora mają nadzieję, że dzięki niemu prostszy będzie dostęp do wszystkich instytucji wspierających proces unowocześniania rolnictwa, rynków rolnych i obszarów wiejskich. Ten bardzo przydatny, zawierający najaktualniejsze dane Informator – przewodnik po instytucjach rolniczych, z ofertą nauki dla wsi i rolnictwa, można nabyć w KCDRRiOW Oddział w Poznaniu

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* zamieszczają artykuły z zakresu metodyki i organizacji doradztwa rolniczego, funkcjonowania agrobiznesu i rozwoju obszarów wiejskich, polityki agrarnej i oświaty rolniczej oraz współpracy doradztwa z nauką w wymienionych obszarach.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
 - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1 100 znaków);
 - inne informacje w wymienionych dziedzinach;
3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
 - streszczenie w języku polskim i angielskim – maksymalnie 14 wierszy;
 - treść podzielona na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
 - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (zalecany Word 97.0 i wersje nowsze);
 - dopuszczalna objętość prac do 20 000 znaków;
 - rysunki, tabele, wykresy i grafika dołączone w pliku zasadniczym, oraz dodatkowo w oddzielnych plikach w programach źródłowych, w których zostały wykonane, najlepiej w programach Word, Excel i CorelDraw w formacie B5;
 - dane literaturowe – odwołania w tekście do pozycji literaturowych z nazwiskiem autora i rokiem wydania, bez przecinka i w nawiasie kwadratowym, np. [Kowalski 1990];
 - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu (bez numerowania) każdorazowo z nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
 - przykład 1: Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;
 - Przykład 2: Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 3, 5-17;
 - jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
 - klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
 - wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym.

4. Tekst artykułu lub informacji (nagrany na dyskietkę) powinien być dostarczony na dyskietce oraz dwóch wydrukach w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy i ewentualnie numer telefonu.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku. Redakcja nie zwraca.
8. Redakcja nie płaci honorariów autorskich. Z Autorem przyjętego do druku artykułu zawarta zostanie umowa wydawnicza określająca zasady przeniesienia na Wydawcę prawa do wydania dzieła i wprowadzenia go do obrotu w formie drukowanej w Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego i/lub nie na stronie internetowej KCDRRiOW. Wyboru artykułów do umieszczenia na stronie internetowej dokonuje Zespół Redakcyjny ZDR. Autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 egz. autorski.
9. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”
e-mail: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl

